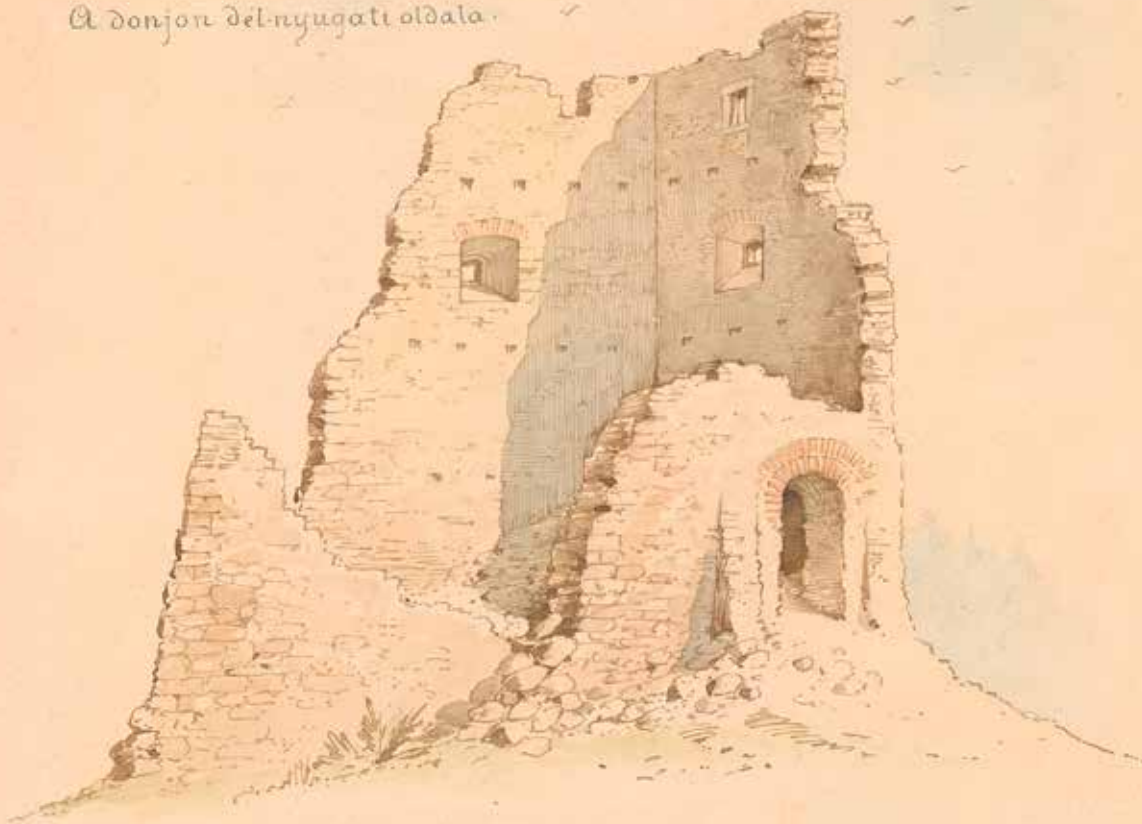

A donjon dél-nyugati oldala.

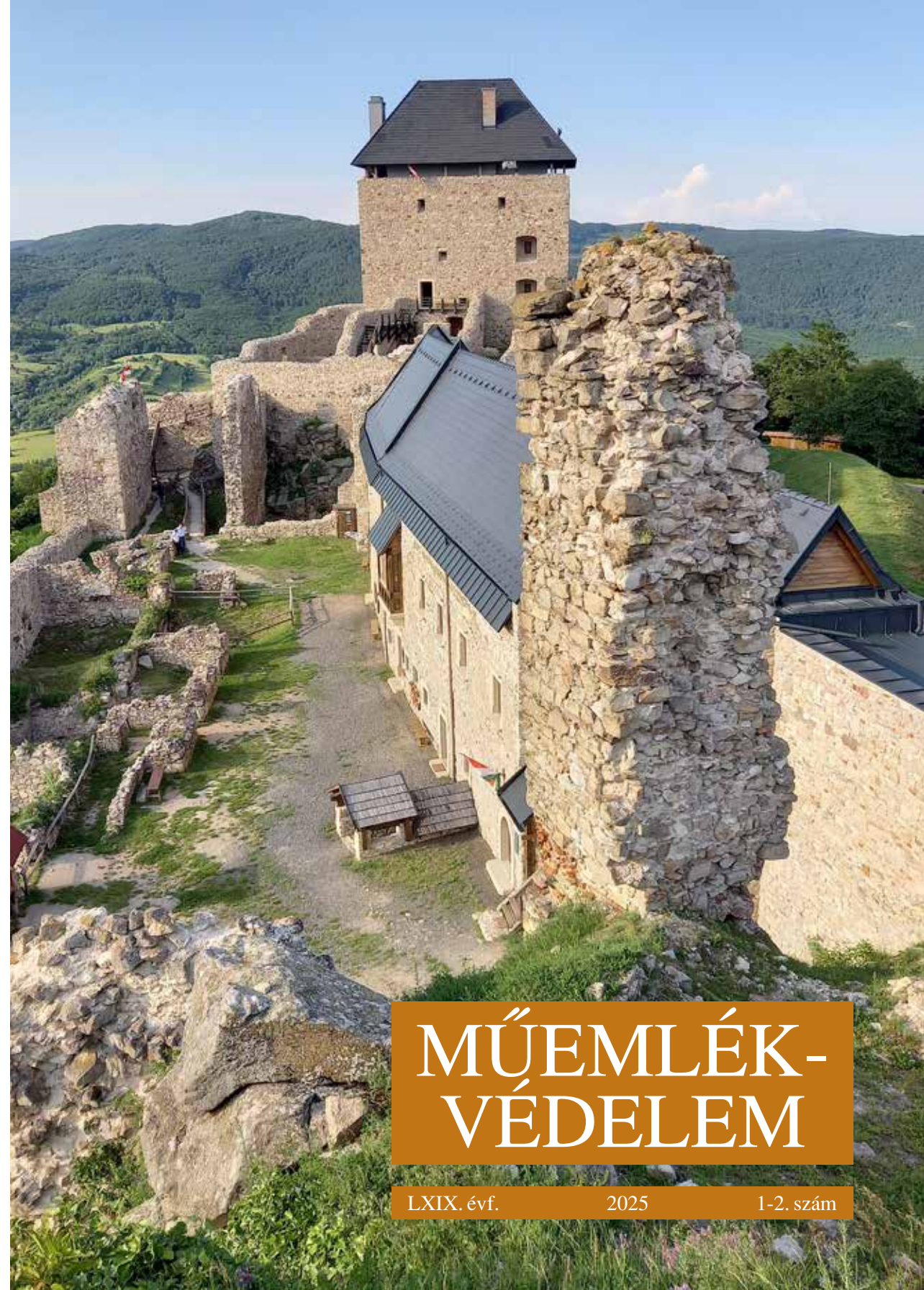
A vár udvarának déli része

Myskovszki Viktor. Kassa.

MŰEMLÉKVÉDELME

LXIX. évf. 2025 1-2. szám

MŰEMLÉK- VÉDELME

LXIX. évf.

2025

1-2. szám

MŰEMLÉKVÉDELEM

A MAGYAR MŰEMLÉKVÉDELEM KIADVÁNYA
LXIX. évf. 2025 1-2. szám

A kiadvány megjelenéséért felel:

Építési és Közlekedési Minisztérium
Műemlékvédelemért és Kulturális Örökség Védelméért Felelős Helyettes Államtitkárság

Alapította: Gerő László

Szerkesztőbizottság: Alföldy Gábor, Bíró László, Deák Krisztina, Fejérdy Tamás, Feld István, Győr Attila, Heitler András,
Horogszegi Tamás, Koppány András, Krähling János, Nagy Gergely Domonkos, Ritoók Pál, Szakács Béla Zsolt,
Veöreös András

Főszerkesztő: Velladics Márta

A Műemlékvédelem korábban megjelent lapszámai és a 2024. évi lapszámok az ÉTK Kft. könyvesboltjában
(1082 Budapest, Nap u. 41. földszint) megvásárolhatók, illetve a 2024. évi lapszámok megrendelhetők a könyvesbolt@etkkft.hu
címen. A 2025. évi lapszámokat továbbra is ingyenesen biztosítjuk, könyvesboltunkban átvethetők. Házhozszállítást
mind az eseti megrendelők, mind az előfizetők részére postaköltség felszámításával tudunk biztosítani. Eseti megrendeléskor
a webshopban feltüntetett szállítási díjak érvényesek, előfizetők részére az éves szállítási díj 5000 Ft,
mely tartalmazza a 2025. évi lapszámok kiküldését. További információ: könyvesbolt@etkkft.hu

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENT

<i>Feld István: Gerő László (1909–1995) / László Gerő (1909–1995)</i>	1
TANULMÁNYOK / STUDIES	
<i>Buzás Gergely: A nagyvázsonyi vár elméleti rekonstrukciója / Theoretical reconstruction of the Nagyvázsony Castle</i>	3
<i>Albert Tamás: A nagyvázsonyi vár rekonstrukciója, 2021–2022 / Reconstruction of the Nagyvázsony Castle, 2021–2022</i>	12
<i>Pető Zsuzsa – Tomka Gábor: Regéc várának története és építéstörténete / History and construction history of Regéc Castle</i>	19
<i>Kosdi Attila: A regéci vár műemléki munkálatai 2006 és 2023 között. Az építésztervező gondolatai / Monument protection works of the Regéc Castle between 2006 and 2023. Thoughts of the architect</i>	25
<i>Ringer István: Sátoraljaújhely vára / The Castle of Sátoraljaújhely</i>	39
<i>Albert Tamás – Ringer István: Műemlékvédelmi munkák a sátoraljaújhelyi várhegyen / Monument protection works on the castle hill in Sátoraljaújhely</i>	52
<i>Bartos György – Mag Hella: A siklósi vár története / The history of Siklós Castle</i>	57
<i>Kaló Judit: A siklósi vár helyreállítási munkái / Restoration works of the Siklós Castle</i>	63
<i>Feld István: A solymári vár építéstörténete / The construction history of Solymár Castle</i>	74
<i>Szalay Gábor: A solymári középkori vár romterületének helyreállítása 2005–2012 / Restoration of the ruins of the medieval castle of Solymár 2005–2012</i>	81
<i>Juan Cabello: A vámosatyai vár állagmegóvása a kutató szemével / The conservation of the Vámosatya Castle through the eyes of a researcher</i>	91
<i>Gerák Miklós: Állagvédelem a gyakorlatban: Vámosatya, Büdy-vár állagvédelmének története 2006–2022 / Conservation in practice: The conservation history of the Büdy Castle in Vámosatya (2006–2022)</i>	98

A lapszám vendégszerkesztője: Feld István

A kiadvány tanulmányai lektoráltak.

*Címlapon: Regéc felső- és középső vára az alsóvárból fényképezve (Fotó: Feld István).
Hátsó borítón: Myskovszky Vitor: A regéci vár lakótornyának délnyugati oldala, 1891.
(Leleőhely: MÉM MDK Tervtár, ltsz.: R 5248)*

Kiadásért felelős: Építési és Közlekedési Minisztérium
1055 Budapest, Alkotmány utca 5.
Nyomdai előkészítés, terjesztés: Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft.
1074 Budapest, Hársfa u. 21.
Mohr László ügyvezető
Karácsony Tiborné kiadóvezető
telefon: 06-30-278-4247, e-mail: e.karacsony@etkkft.hu
Azonossági szám: 1/2026
Nyomdai munkák: AduPrint Kft.
Felelős vezető: Tóth Zoltán ügyvezető
INDEX: 25 585, ISSN 0541-243

GERŐ LÁSZLÓ (1909–1995)

Harminc éve távozott el a mennyei épületek közé Gerő László építész, a 20. századi magyarországi műemlékvédelem és építészettörténet egyik legkiemelkedőbb és legsokoldalúbb egyénisége. Tevékenységéről már életében is számos, itt most aligha felsorolható méltatás látott napvilágot, de széleskörű munkásságát talán a legjobban az a vastag tanulmánykötet jellemzi, melyet 85. születésnapjára jelentetett meg legutolsó, s talán legkedvesebb munkahelye, az akkor épp Országos Műemlékvédelmi Hivatal névre hallgató intézmény. Az antikvitástól a múlt századig terjed a tematikája az itt közzétett építészeti vonatkozású írásoknak, melyek szerzőiként nem csak a hazai régészek, művészet- és építészettörténészek színe-java, de számos külföldi szakember is tiszteltet a kortársai által „tanár úr” vagy „Laci bácsi” megszólítással illetett kivételes egyéniség előtt.

Életművének egyik legjelentősebb – s reméljük, legmaradandóbb – alkotása kétségkívül az általa 1957-ben megalapított és élete végéig szerkesztett, napjainkig „Műemlékvédelem” cím alatt megjelenő folyóirat. Ennek ez évi első számában – folytatva a 2024/2-3. füzetben megkezdett sorozatot – építész-tervezői, műemlékvédelem-szervezői vagy oktatói munkájának felidézése helyett működésének egy különösen meghatározó területéhez, a várak-vármokok védelméhez kapcsolódó,

azok kutatásával, állagvédelmével, helyreállításával, kiépítésével foglalkozó tanulmányok csokrával emlékezünk meg róla.

Ezek bevezetéseképpen Gerő Lászlóról, mint várkutató szakemberről kívánom most megosztani gondolataimat az Olvasóval – talán nem mindig csak objektíven, hisz mint utódja, nem csupán a magyarországi várakkal foglalkozó Castrum Bene Egyesület elnöki posztján, de az egykori Internationales Burgen Institut (IBI) magyar képviselőjeként is, alkalmam volt őt közelebből is megismerni. Lenyűgöző egyéniségként, az utolsó magyar polihisztorok egyikeként maradt meg az emlékezetemben – egyik legkedvesebb emlékem, amikor 1992-ben a harmadik nemzetközi Castrum Bene konferencián váratlanul kiállt a pécsi székesegyházban a nemzetközi közönség elé és nagy ívű előadást rögtönzött az épület 19. századi helyreállításáról.

A magyar várak iránt érdeklődő laikusok és szakemberek számára talán még ma is egyértelmű, hogy „a Gerő” alatt Laci bácsi pontosan 70 évvel ezelőtt, 1955-ben megjelent „Magyarországi várépítéset” című kötetét kell érteni – annak ellenére, hogy ő könyvek tucatjainak volt a szerzője, melyek közül sok másik is foglalkozott erősségeinkkel. Ez nem véletlen – az elmúlt fél évszázad is csak megerősítette azt a tényt, melyet már ugyan a kortársak is sejtettek: Gerő László ezzel alapította meg a modern, tudományos várkutatót hazánkban. Természetesen ez a megállapítás nem kívánja csorbítani az olyan elődök érdemeit, mint *Könyöki József*, akinek 1905-ben napvilágot látott könyve alapvetően a korabeli nyugat-európai várirodalom kompilációja s ki- nek 2000-ben önálló kötetben közreadott felmérései máig alapvető információkat szolgáltatnak, vagy *Varjú Elemér*, aki 1933-ban adott közre egy fontos fényképes albumot erősségeinkről. Azt azonban objektíven meg kell állapítanunk: a 19. század vége, vagy a 20. század első fele Magyarországon nem hozott létre olyan vártopográfiai-vártörténeti alpműveket, mint amelyek Ausztriában vagy Csehországban ma is a kutatás kiindulópontjainak számítanak.

Ezért már közhelynek számít, hogy Gerő Lászlót szinte a kényszerűség vitte rá arra, hogy összefoglalja a magyarországi várépítéset általa feltételezett fejlődését. Amikor ugyanis az 1940-es

évek végén építészként – természetesen nem kevés műemlékes tapasztalattal, s ezen belül hosszú itáliai tanulmányúttal a háta mögött – feladataul kapta a budai várpalota ekkor feltáruló középkori részeinek bemutatását és helyreállítását, tájékozódni kívánt a hazai erősségek építészetéről. S mivel nem talált használható kézikönyvet, maga készítette el azt. Ez az időszak – hetven év távlatából ez ma már különösen jól látszik – nem volt épp ideális egy maradandó mű alkotására, hisz többek között fel sem merülhetett benne, hogy bejárja a Felvidék vagy Erdély jelentősebb várromjait.

Páratlan tehetsége, lényeglátó és összegző képessége azonban átszűrte a nehézségeken – szerencséjére munkájában támaszkodhatott az egykori Műemlékek Országos Bizottsága értékes gyűjteményeire, könyv-, fotó- és tervtárára is. Az összegyűjtött hatalmas anyag rendezéséhez elkerülhetetlen volt egy megfelelő módszer kidolgozása, s ez az adott körülmények között – mint mindenütt ekkor Európában – csak egy tipológia lehetett. Alaposabb történeti-régészeti kutatások hiányában elsősorban a hadtörténet megállapításait hívta segítségül, munkahipotézisként állítva fel azt a tételt, hogy a várépítészet változásait mindig a támadás és a védelem kölcsönhatása határozta meg. Igazi rend- és rendszerszerető műszaki emberként ezt végül egy általános érvényű szabállyá emelte, s hogy munkája milyen hatást gyakorolt fiatalabb kortársaira, azt jól jelzi, hogy Csesznek, Csobánc vagy Hollókő első kutatói inkább Gerő tipológiai rendszerének, mint saját szemüknek hittek az erősségek építéstörténetének megfogalmazása során. Ugyanígy a sárospataki Vörös-toronnyal foglalkozó szakemberek is csak nehezen törődtek bele az épület (az újabb kutatásoknak köszönhető) közel három évszázados „fiatalodásába”.

Kétségtelen, hogy ez az 1955-ös várkönyv alapvetően járult hozzá nem csupán pusztuló váraink védelméhez, de az erősségek iránti érdeklődés kibontakozásához, s így végső fokon ahhoz, hogy a várakkal történő foglalkozást a szakemberek már nem csak egy különös hőbortnak, de tudományos tevékenységnek is kezdték tekinteni. A várkutatás azóta ugyancsak elhunyt jeles egyéniségei közül itt csak *Kozák Károly*, *Nováki Gyula* és *Sándorfi György* nevét említhetem, kiknek az életében – saját bevallásuk szerint – meghatározó volt Gerő László kötete.

Ugyanakkor ma már aligha lehet tagadni, hogy a Gerő-féle rendszer nem állta ki az idők próbáját – azaz Laci bácsit is utolérte az úttörők elkerülhetetlen végzete, az, hogy a hatásukra

vagy kezdeményezésükre fellendülő kutatás végül túllép rajtuk. Ezt ők maguk ugyan csak ritkán látják be – ez is természetes – ahogy az is, hogy „a tanár úr” is igyekezett minél szélesebb körben, nemzetközi szintén is népszerűsíteni téziseit. Az utóbbi vonatkozásában kevés sikerrel járt – ahogy ezt a különböző „nemzeti tipológiák” más képviselőinél is megfigyelhetjük.

1968-ban adott ki egy újabb könyvet „Magyar várak” címmel, amelyből a „szocialista tábor” szomszédos országai állítólagos érzékenysége miatt már csak a trianoni határokon belüli emlékekről esik szó. Ebben ugyanakkor már az 1950-es évek végétől (részben neki köszönhetően!) kibontakozó nagy várhelyreállítási kampány első eredményeivel is találkozhatunk – miközben az általános fejezetekben szó szerint megismételte az első könyvében írottakat. A rossznyelvek szerint magát az 1955-ös könyvet adta oda a gépírónőnek, bejelölve, hogy mely bekezdéseket másolja át az új kéziratba. Ez feltételezhető a „Várépítészetünk” című, 1975-ben napvilágot látott újabb kötet bevezető részei esetében is, miközben ebben – az általa elsősorban szerkesztőként jegyzett – könyvben már a legjelentősebb várak kutatói foglalták össze az egyes erősségek építéstörténetét.

Gerő emberi-kutatói nagysága épp ebben rejtett – belátta, a kutatás fejlődése már aligha teszi lehetővé az egyszemélyes monográfiákat. Különösen nagy érdeme, hogy a kötetben helyt adott Nováki Gyula és *Fügedi Erik* alapvető tanulmányainak is, s ezzel – az Árpád-kori favázás sáncvárak, illetve a középkori írott forrásanyag értékelésének bekapcsolásával a várkutatásba – lényegében egyik elindítója lett a ma is virágzó, történeti irányultságú kutatási irányzatoknak.

Talán lesz, akit meglep, hogy a fentiekben miképp nyilatkoztam Gerő László vártipológiájáról. Úgy vélem azonban, hogy egy fejlődő tudományterületen természetes, hogy még a legnagyobb hatású elméleteket is felváltják az újak – az európai várkutatásban ma már korántsem csupán katonai objektumoknak tekintik a középkor várait. Most természetesen nincs módom felsorolni „Laci bácsi” máig is alapvető meglátásait és ráérzéseit – mindazokat az értékeket, melyek a modern várkutatás megalapozása mellett mindvégig meg fogják őrizni nevét a tudománytörténetben. Ezek elemzése amúgy is tudományos rendezvények és kiadványok feladata, illetve olyan kísérő tanulmányoké, melyek egykor bizonyára olvashatók lesznek Gerő László városkönyveinek remélt reprintkiadásában.

Buzás Gergely

A NAGYVÁZSONYI VÁR ELMÉLETI REKONSTRUKCIÓJA

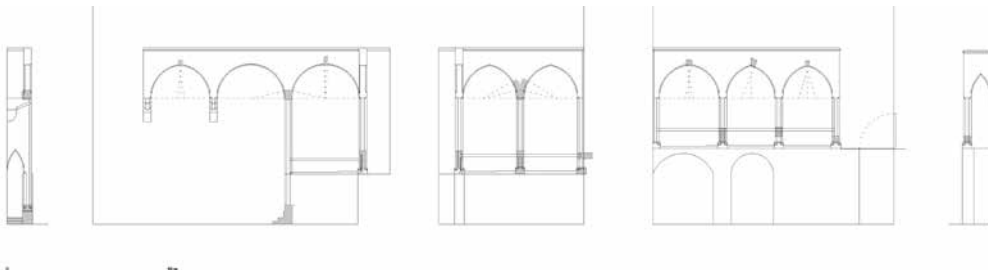
A VÁR HELYREÁLLÍTÁSÁVAL ÉS KIÁLLÍTÁSAIVAL KAPCSOLATOS KUTATÓMUNKÁK

A nagyvázsonyi várrom feltárása 1954-ben romeltakarításként indult, és régész, *Éri István* (1929–2009) személyében csak utólag kapcsolódott be a munkába. Az 1955–1960 között folyó ásatások a belső vár teljes területét érintették, de nem mindenhol mentek le teljes mélységig, csupán az utolsó járósintig. A műemléki munkák hirtelen megszakadása miatt ugyanis nem volt mód teljes feltárára, falkutatásra és a leletanyag tudományos feldolgozására.¹ A vár ebben az időben végzett műemléki rekonstrukciója *Sedlmayr János* (1932–2004) egyik első jelentős tervezése volt. Az általa irányított, elsősorban romkonzerválás jellegű munkának jobbára nélkülöznie kellett azokat a fontos információkat, amelyek az ásatások során előkerült, kivételesen gazdag kőfaragvány-anyagból kinyerhetők lettek volna.

A vár kőanyagának felmérését és a kőfaragványok dokumentációjának összegyűjtését csak fél évszázaddal később, 2003–2005 között végeztük el *Éri István* irányítása mellett, *Bodó Balázssal* és *Orosz Krisztinával*.² E munka során egyértelműen azonosítani lehetett a vár néhány kőszerkezetét: a belső udvar gótikus loggiáját, amelynek egy fontos eleme in situ maradt fenn, továbbá olyan nyíláskereteket, amelyek párdarabjai a lakótoronyban ma is eredeti helyükön állnak. *Albert Tamás* építész ezzel párhuzamosan

elkészítette a vár pontos alaprajzi és homlokzati felméréseit. A faragványokból és a felmérésekből kiindulva 2008-ra ki tudtam szerkeszteni a belső udvar és a loggia elméleti rekonstrukcióját³ (1. kép). E munkák indoka a leromlott állagú vár újabb helyreállításának szükségessége volt, amit elsősorban *Éri István* szorgalmazott. E tervezett helyreállítás előkészítéseként kerülhetett sor egy újabb régészeti ásatásra is, 2005–2006-ban, *Gere László*, *Koppány András* és *Thury László* vezetésével.⁴ A feltárás azonban ekkor is félbeszakadt, és a helyreállítás tervezése is leállt.

Csak 2013-ban, a Nemzeti Várprogram előkészítése során került föl újra a vár helyreállításának lehetősége. A tényleges tervezői munkák 2017-ben kezdődtek meg. A cél a több helyen egy emeletnyi magasságban álló, de igen leromlott állapotban lévő és folyamatosan omló palotaszárnyak lefedése, a gótikus loggia rekonstrukciója és a helyreállítandó termekben egy kiállítás létrehozása volt. Az *Albert Tamás* által végzett tervezőmunka első szakaszában az általam egy évtizeddel korábban megkezdett elméleti rekonstrukcióra épült, illetve a vár kiállításainak kurátori feladataira⁵ megbízást kaptam a munkát koordináló Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft.-től (NÖF Nkft.). Már az első tervek elkészülte után, 2018-ban került csak sor egy újabb régészeti feltárára és falkutatásra.⁶ A tervezés előre haladtával koncepcionális nézetkülönbségek merültek fel köztem és a tervezők között,⁷ ezért 2018-tól a tervezők és a megrendelő

1. kép Az udvari loggia rekonstrukciós rajza az ismert köelemek feltüntetésével. (Rekonstrukció: Buzás Gergely)

2. kép A kőtár-kiállítás. (Fotó: Buzás Gergely)

már nem tartottak igényt a tervezői munkában való részvételekre, így végül az eredménnyel⁸ magam is csak az építési kivitelezés befejezése után szembesülhettem, ami az időközben történt számos tervváltozás miatt a kiállítás rendezésben is okozott némi nehézséget.⁹

Végül a vár középkori és koraujkori építéstörténetének és rekonstrukciójának bemutatása teljes egészében a 2023-ban megnyílt kiállításra (2–3. kép) és az ahhoz kapcsolódó kiadvá-

nyokra hárult,¹⁰ míg a 2022-ben lezárult építészeti munkák sokkal inkább egy sajátos kései posztmodern alkotást hoztak létre a középkori vár romjainak felhasználásával.¹¹

A VÁR ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

A vázsonyi vár építői a *Vezsenyi család*, egy Szolnok megyei eredetű nemesi familia volt, akik az Anjou-korban emelkedtek fel. *Vezsenyi László*

3. kép A Kinizsi Pál életét bemutató kiállítás egyik terme. (Fotó: Buzás Gergely)

4. kép A nagyvázsonyi vár periodizált alaprajza.
(Rajz: Buzás Gergely)

1383–1386 között *Mária királynő* (1371–1395) asztalnokmestere lett. Ő szerezte meg 1382-ben a család Veszprém megyei birtokait. Ezután Nagyvázsony vált a család Veszprém megyei birtokközpontjává, feltehetően állhatott itt egy udvarhá-
zuk is.¹² Ennek maradványa lehet a 2018-as

ásatások során a délnyugati falszorosban előke-
rült, a külső és belső várfalnál is korábbi T alap-
rajzú vékony kőfal¹³ (4. kép).

A nagyvázsonyi birtoktömböt megszerző Vezsenyi László, szintén László nevű fia nem szerzett bárói rangot,¹⁴ ám az ugyancsak *László* névre keresztelt unokája 1463–1464-ben, *Mátyás király* (1443–1490) udvarában a lovászmesteri méltóságot töltötte be.¹⁵ Ekkor építhette fel nagyvázsonyi udvarháza helyén Vázsonykő várát. A várat először 1469-ben említik, de egy 1464-es hatalmaskodásra visszautaló későbbi adat is már utal a vár léteire.¹⁶ A 15. századi vár a mai belső-
várral azonos. A téglalap alaprajzú, viszonylag vékony körítőfalak keleti oldalán kaputorony épült.¹⁷ A falakon belül egyemeletes, L alaprajzú palotaépület állt. A vár kőfalával egykorú, külső, palánk szerkezetű kerítés egy szakasza a vár északnyugati falszorosában került elő, a belső faltól mindössze 2,2 méterre¹⁸ (5–6. kép).

Vezsenyi László, a család utolsó férfi tagja volt. 1472-ben utód nélkül hunyt el, így birtokai a koronára szálltak. Egy 1473. január 8-án kiállított adománylevél szerint Mátyás király a magvasza-
kadt Vezsenyi László főlovászmester birtokait, többek között a Veszprém megyei Vázsonykő várát *Kinizsi Pálnak* (1431?–1494) adományozta,¹⁹ aki haláláig, 1494. november 20-ig birtokolta azt.²⁰ A vár következő jelentős építési periódusa nagy valószínűséggel az ő nevéhez köthető, bár erre sem történeti, sem régészeti adatot nem ismerünk.

5. kép A vár az 1460-as évek végén, rekonstrukció. (Pazirik Informatikai Kft.)

6. kép A vár belső udvara az 1460-as évek végén, rekonstrukció. (Pazirik Informatikai Kft.)

Ekkor, a második periódusban épült fel a vár-udvar délkeleti sarkát kitöltő, téglalap alaprajzú, ekkor még csak ötszintes lakótorony. A lakótorony északkeleti sarkán a földszinten jól látszik, hogy a korábbi várfal belső síkja befut a torony falába. Feljebb ez már nem figyelhető meg, mert a vár pusztulása után, az omladék miatt már az egykori első emelet szintjén lévő külső szinttől indítva a ledőlt várfal csonkját támpillérre építették át, amit becsorbáztak a lakótorony falába.²¹ A torony északnyugati sarkán a nyugati palotaszárny udva-

ri falának külső falsíkja szintén befut a lakótorony falába. A palotaszárny udvari falára – amely kötésben van a korábbi várfal déli szakaszával – egyértelműen ráépült a lakótorony nyugati fala, és nem a lakótorony fala mellé épült köpenyezés-ként, mint Éri, illetve Fülöp és Koppány gondolták.²² Ezt igazolja a falon lévő, a lakótoronnyal elfalazott ajtónyílás, valamint az a tény, hogy a palotaszárny fala mögött a földszinten és az első emeleten nincs meg a lakótorony nyugati falsíkja. A lakótorony délnyugati sarkán is megfigyelhető

7. kép A vár 1490 körül, rekonstrukció. (Pazirik Informatikai Kft.)

a korábbi várfal indításának falcsontja, de itt a torony eredeti vakolata az emeleti szinteken takarja a falcsatlakozást.²³ A lakótorony felépítésével egyidőben a nyugati szárnyat kétemeletesse alakították. Ezt igazolják a lakótorony nyugati falában a második emelet magasságában, a torony építésével egyidejűleg kialakított födémgerenda fészkek. Az új emelet észak-déli irányú nyeregterős fedést kapott, amelynek héjazatához fészket véstek a lakótorony nyugati falába.²⁴ Ebből a periódusból a lakótoronyéhoz hasonló ablak- és ajtókeretek maradtak fenn a vár kőanyagában. A várudvar felé kiszélesítették az északi szárnyat, amelynek az emeletén két szint belmagasságú nagytermet alakítottak ki. A terem udvari homlokzata elé gótikus loggia épült, amelyre a nyugati szárny előtt vezetett fel egy egykarú külső lépcső. A loggia keleti szárnya a kaputorony első emeletétette elérhetővé, de onnan tovább folytatódott a lakótorony felé is, csak kevésbé a kaputorony előtt ért véget. A loggia és a kaputorony emeleti ajtaja között a toronyajtó felvonóhídja teremthetett átjárást. A loggia rekonstruálható magassági mérete arra vall, hogy az oszlopok és árkádívek kétszintnyi magasságot fogtak át, azaz igazodva a nagyterem magasságához, a nyugati szárny második emeletének födémmagasságáig emelkedtek.²⁵ A nagyteremmel azonos, tehát két szint magas lehetett az annak északi oldalához ekkor épült kápolna belső tere is. A kápolna nyugati felét karzat foglalta el, amelynek csekély marad-

ványai maradtak meg. A kápolna karzatát említik a vár 1627-es felosztásánál is²⁶ (7–8. kép).

Kinizsi Pál 1492. szeptember 6-án Temesváron végrendelkezett. Ekkor Vázsonykő várát és más birtokait feleségének, *Magyar Benignának* (1465k-1526) adományozta. A végrendeletet *II. Ulászló király* (1456–1516) 1493. január 16-án megerősítette, így a budai káptalan már május 11-én beiktatta Benignát a birtokokba. Kinizsi Pál 1494. november 20-án hunyt el. Özvegye 1495-re már újra férjhez ment *Kamicsácsi Myslenovith Horváth Márkhoz* (+1508). *II. Ulászló* 1495. november 29-én kiadott adománylevele alapján Horváth Márk és az ő révén testvérei *Kamicsácsi János* és *Koluncsi Péter* felerészben Magyar Benigna birtokainak tulajdonosává váltak.²⁷ Horváth Márk hamarosan budai várnagy, majd 1506–1507-ben horvát-dalmát bán lett, 1508-ban azonban Zágrábban lováról leesve elhunyt.²⁸

Ebben az időszakban továbbépítették a nagyvázsonyi várat. Ekkor készülhetett az a falikút, amelynek balatonalmádi vörös homokkőből faragott egyik kömedencéjén az 1500-as évszám maradt fenn. A falikút feltehetően a várudvar keleti sarkában, a körítőfal belső oldalába lehetett beépítve.²⁹ A kúthoz használt balatonalmádi vörös homokkő kizárólag csak ebben a periódusban jellemezte a vár építkezéseit, ezért jól elkülöníthetőek ennek az építési korszaknak a maradványai. A lakótornyot egy újabb emelettel megmagasították, amelyben nagyméretű ágyúlőréseket ala-

8. kép A vár belső udvara 1490 körül, rekonstrukció. (Pazirík Informatikai Kft.)

kítottak ki. Ebben a korszakban építhették ki a vár palotájának harmadik emeletét is. A harmadik emelet magasságában az udvar keleti oldalán a loggiára is egy új, fa szerkezetű emeletet húztak. Emiatt a keleti várfalat egy szinttel megemelték. E falemelésnek a habarcslenyomata ma is megfigyelhető a lakótorony északkeleti sarkán. Az új loggiaszint tetején zárt belső terű, faszerkezetű, a loggia homlokzata elé az udvar felé konzolosan kiugró folyosót építettek, amelynek meszelt vakolata és udvar felőli falának lenyomata látható a lakótorony északi homlokzatán.³⁰ A harmadik szint kiépítésével együtt bővítették ki a kápolnát keleti és nyugati irányba, *Giulio Turco* 1572-ben készült felmérése már a kibővített kápolnát ábrázolja.³¹ Fölé új szintet is emeltek, ugyanis a kápolna feletti kis szobát, illetve ennek pitvarát említették a vár 1627-es felosztásánál.³² A kápolna északi fala még 1900 körül is állt, jól látható *Rómer Flóris* (1815–1889) 1860 körül készült rajzán³³ és egy másik, hasonló korú ábrázoláson, illetve egy 1900 körül készült fényképen,³⁴ ezek alapján jól rekonstruálható a szer-

kezete és méretei. Az északnyugati várfal közepén épült egy torony. Ezt ábrázolja *Giulio Turco* felmérése és *Ottavio Leukharden* 1651-es rajza, illetve a karlsruhei felmérés. E torony csekély maradványai a 2005-ös ásatás során elő is kerültek, és annyi bebizonyosodott róluk, hogy a belső vár falainál később épültek.³⁵

Ugyanebbe a periódusba sorolható a külső várfal és a falazott szárazárok, valamint a barbákan építése is, amelynek faragott kövei között igen gyakran alkalmazták a balatonalmádi vörös homokkövet. A külső várfal sarkain kisméretű, kerek alaprajzú saroktoronyok álltak. Az alsó szinten az árok védelmére kulcslyuk alakú löréseket képeztek ki. A déli falszorosban, a lakótorony mellé egy kovácsműhely négyszögletes kovácstűzhelye épült be.³⁶ A szárazárok külső falát belső támpillérekkel megerősített contrascarpával látták el (9. kép).

A nagyvázsonyi vár 1552-ben, Veszprém török kézre kerülésekor első vonalbeli végvárrá vált. Ekkor bontottak le a vár környékén két jelentős középkori kolostorépületet: a nagyvázso-

9. kép A vár a 16. század második felében, rekonstrukció. (Pazirik Informatikai Kft.)

10. kép A vár a 17. század közepén, rekonstrukció. (Pazirik Informatikai Kft.)

nyi pálos³⁷ és az almádi bencés monostort, hogy a török ezeket ne tudja erősséggé kiépíteni. A lebontott kolostorok kőanyagát a nagyvázsonyi várnál használták fel. Külső falait és barbakánját ekkor több helyen megerősítették. A barbakán belsejét betöltötték és egy bejárati folyosót építettek bele.³⁸ 1571–72-ben Giulio Turco hadmérnök készítette el a vár alaprajzi felmérését.³⁹

1648-ban elhunyt *Horváth Mátyás*, akivel férfiágon kihalt a Horváth család. A vár III. *Ferdinánd királyra* (1608–1657) háramlott, aki 1649. december 18-án *Zichy István* (1616–1693) győri vicegenerálisnak adományozta.⁴⁰ A Haditanács 1651-ben *Ottavio Leukhardent* küldte ki a vár felmérésére. Leukharden jelentése és rajzai fennmaradtak⁴¹ (10. kép).

A vár katonai szerepe Buda, majd a Dunántúl 1686-os felszabadítása után megszűnt. A *Zichyek* az 1720-as évekig még kapitányt tartottak a várban, ami ebben az időben az uradalom börtönként funkcionált. 1726-ban Szent Ilona tiszteletére a várban kápolnát szenteltek fel, 1756-ban pedig egy pálinkafőzöt rendeztek be itt. Feltehetően a várban. Feltehetően ebben az időben újította fel az épületet a birtokszerző *Zichy István* dédunokája, *Zichy Ferenc* (1701–1783) győri püspök és főispán, akinek a nevével jelzett bélyeges téglák kerültek elő a nyugati szárnyból.⁴² A 18. század közepi építkezések ellenére az 1770-es évekre a lakótorony kivételével a vár már felismerhetetlen rom volt.⁴³ 1810-ben egy földrendezés megrepesztette a lakótorony csigalépcsőjét.⁴⁴ A torony 1848-ig még uradalmi börtönként működött tovább,⁴⁵ majd 1857-ben leégett, ekkor

pusztult el tetőzete.⁴⁶ Ezután lapos bádogtetővel fedték le az épületet, amiben uradalmi cselédlakásokat alakítottak ki.⁴⁷ A kápolna 1900 körül még álló délkeleti fala 1904-re ledőlt.⁴⁸ A romeltakarító és helyreállító munkák 1954-ben indultak meg. Ekkor költöztették ki a lakótorony utolsó lakóját.

HIVATKOZÁSOK

- Albert 2019
 Albert Tamás: A hitelesség mentén, Nagyvázsony, Kínizsi-vár. In: *Élő műemlékrekonstrukció, de hogyan?* 2018. szeptember 6–7. *A Magyar Művészeti Akadémia konferenciafüzetei*. Szerk.: Dévényi Sándor, Sulyok Miklós. Budapest, 2019. 135–147.
- Buzás 2009
 Buzás Gergely: A nagyvázsonyi vár. In: *Reneszánsz látványtár. Virtuális utazás a múltba*. Szerk.: Buzás Gergely – Orosz Krisztina – Vasáros Zsolt. Budapest, 2009. 390–397.
- Buzás 2019
 Buzás Gergely: A nagyvázsonyi vár későgótikus loggiája. *Várak, kastélyok, templomok* 15 (2019) 2:10–13.
- Buzás 2023a
 Buzás Gergely: *A nagyvázsonyi vár története*. Budapest, 2023.
- Buzás 2023b
 Buzás Gergely: *A nagyvázsonyi vár*. Tárlatvezető. Budapest, 2023.
- C. Tóth et al. 2016
 C. Tóth Norbert et al.: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. I. Budapest, 2016.
- Engel 1996
 Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. Budapest, 1996.

Éri 1958

Éri István: Beszámoló a nagyvázsonyi Kinizsi-vár helyreállításáról. *Műemlékvédelem* 2 (1958) 1:2–22.

Éri 1959

Éri István: *Nagyvázsony*. Budapest, 1959.

Éri 2005

Éri István: Séta Kinizsi várában. *Történetek Vázsonyról és környékéről* 1. Budapest-Veszprém-Nagyvázsony, 2005.

Fülöp – Koppány 2018

Fülöp András – Koppány András: *Nagyvázsony. Volt kinizsi-vár. Épületkutatási (falkutatási) dokumentációja és kiegészítő értékleltára*. Magyar Építészeti Múzeum – Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, 2018. december

Fülöp – Koppány 2019

Fülöp András – Koppány András: A nagyvázsonyi vár kutatástörténetének legújabb fejezete. Falkutatási helyzetkép. In: Örökségünk védelme és jövője 5. Váraink. Múlt, jelen, jövő. *Studia Agrensia* 38. Eger, 2019. 13–27.

Gere – Koppány 2006

Gere László – Koppány András: *Nagyvázsony, Kinizsi-vár*. In: Budapest, 2006. 282. *Régészeti Kutatások Magyarországon* 2005. Budapest, 2006.

Horváth – Koppány 2008

Horváth Richárd – Koppány András: Zádorvártól Vázsonyköig. *Castrum* 7 (2008) 1:17–38.

Koppány–Thury 2007

Koppány András – Thury László: *Nagyvázsony, Kinizsi-vár. Régészeti Feltárások Magyarországon* 2006. Budapest, 2007. 243.

Lukcsics 1934

Lukcsics Pál: Kinizsyné Magyar Benigna örökösei. *Turul* 48 (1934) 66–75.

Papp 2005

Papp Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515*. Budapest, 2005.

Pátkai 2020

Pátkai Ádám: Beszámoló a nagyvázsonyi várban végzett 2017–2018. évi feltárásokról. *Castrum* 23 (2020) 135–147.

Szvath 2008

Szvath Márton: Adatok a nagyvázsonyi vár 1954–1960 között végzett régészeti kutatásához. *Castrum* 7 (2008) 1:39–48.

Zsirai 1984

Zsirai Lajos: A vázsonyközi végvár története. Tanulmányok Veszprém megye múltjából. *A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai* 3. Veszprém, 1984. 241–275.

Zsuppán 2022

Zsuppán András: Elrettentő példa Nagyvázsonyban: így nem szabad várakhoz hozzányúlni. *Válasz Online* 2022.07.20. – <https://www.valaszonline.hu/2022/07/20/nagyvazsony-nemzeti-varprogram-rekonstrukcio-kritika/>

Zsuppán 2023

Zsuppán András: A törökverő hős és a férjgyilkos úrnő – Nagyvázsony új kiállításán meglevenedik Kinizsiek otthona. *Válasz Online* 2023.06.12.

JEGYZETEK

1 Éri 1958; Éri 1959; Éri 2005; Szvath 2008

2 A vár kőanyagában nagy számban jelen vannak a közeli nagyvázsonyi pálos kolostor középkori kőfaragványai is, ezeket ugyanis a kolostor 1552. évi felrobbantása után a vár erősítéseikhez használták fel. A kolostorhoz köthető faragványok felmérését nem sokkal később Papp Szilárd végezte el. (Papp 2005 52–59, 205–220 képek.)

3 Buzás 2009 391–392, 1. kép., Buzás 2019 12–13.

4 Gere – Koppány 2006; Koppány–Thury 2007

5 A várba egy sokoldalú, a vár építéstörténetét, a lakótorony enteriőrjeit, a vár és a pálos kolostor kőfaragványait, valamint a vár legismertebb lakóinak, Kinizsi Pálnak és Magyar Benignának az életét bemutató kiállításegyüttest terveztünk munkatársaimmal, Hajnal Ödön és Lukács Zsófia építészekkel és a Pazirik Informatikai Kft-vel, amely kisebb hiányosságokkal ugyan, de alapvetően sikeresen meg is valósult.

6 Az ásatást előbb Nagy Szabolcs Balázs, majd Pátkai Ádám (Pátkai 2020), a falkutatást Fülöp András és Koppány András végezték (Fülöp – Koppány 2019). Sajnálatos módon sem ezek tervezése sem végrehajtása során nem került sor a korábbi művészettörténeti kutatások eredményeivel való egyeztetésre, így ezek a módszertanilag és kiterjedésükben is korlátozott kutatások kevés olyan eredményt hoztak, amellyel hozzájárulhattak volna a vár építéstörténetének jobb megismeréséhez. Bár a helyreállítást befolyásoló új adatok egyáltalán nem kerültek elő, a falkutatást végző munkatársak – az enyémről több ponton eltérő – véleménye alapvetően befolyásolta a helyreállítási terveket, amelyeket 2018-ban a tervezők nagymértékben átdolgoztak.

7 A viták a körül a módosított engedélyezési terv körül bontakoztak ki, amit Albert Tamás le is közölt (Albert 2019). Ezek a nézetkülönbségek elsősorban a torony és a rekonstruálandó loggia lefedése körül csúcsosodtak ki. Magam a 19. század közepén leégett, korabeli ábrázolásokról jól ismert toronytető helyreállítását javasoltam, többek között a torony fennmaradt eredeti külső vakolatainak védelme miatt, továbbá a loggia lefedéséhez is ragaszkodtam, hogy visszahelyezhetőek legyenek a nagy számban fennmaradt, puha durvamézősköből faragott eredeti köelemek. A tervezők és megrendelők ezeket a javaslatokat elvetették, így a toronyra egy lapostető készült, amelynek szigetelése miatt az eredeti pártafalakat végig vésték, a loggia másolata pedig monolit vasbetonból épült meg, az eredeti faragványok kihagyásával. A későbbiekben azonban még a 2018-as tervhez képest is újabb, lényeges változtatásokra is sor került, amelyekre már szinte semmilyen rálátásom nem volt.

8 Az első tervváltozathoz képest a leglényegesebb változásokat az új magas tetők elhagyása mellett a kápolnához csatlakozó északi szárny és a loggia

- magasságának jelentős átalakítása, a kápolna tömegének átfarmálása, továbbá a falak és a részletek anyaghasználatának újragondolása jelentette.
- 9 A legnagyobb gond a korábban is a legtöbb problémát – például falomlásokat – okozó, így tulajdonképpen a helyreállítást kikényszerítő magas talajvíz elleni védekezés, alagsóvezetés elmaradása volt. Emiatt a földszinti kiállítótermekben extrém magas páratartalom alakult ki, így ott a tervezett installációs anyagokat cserélni kellett, nem lehetett eredeti műtárgyakat kiállítani és a tervezett vetítőterem működésképtelen lett. Ezt még tetézte a vetítőterem leparkettázása, ami természetesen már az átadáskor felpúposodott a nedvesség miatt.
- További problémát jelentett a nyugati szárnyban egy 18. századi ablak korábban nem tervezett, rossz minőségű helyreállítása, amely természetesen nem illeszkedett a rekonstruált 15. századi szintekhez és a már elkészült kiállítási tervekhez sem, így az egyébként funkció nélküli és hibásan kivitelezett ablak várhatóan szükséges karbantartása miatt a beruházó igényei szerint falat borító pannóra egy ajtót kellett vágni. A nyugati szárny egykori válaszfalai közül az eredeti tervektől eltérően, ötletszerűen került helyreállításra, illetve maradt el egyes falak újjáépítése, ami miatt a kiállítás építéskor az egyik válaszfalat installációval kellett helyettesíteni, a másik hiányzó fal helyén pedig az itt lévő padlószintváltás miatt kialakult balesetveszélyt az installációval kellett kiküszöbölni. Mivel az építészeti terv része lett egy belsőépítészeti terv is – amely semmilyen szinten nem vette figyelembe az akkor már készen álló kiállítási terveket – a már beépített egyedi világítótestek jó részét a kiállítás megvalósítása érdekében le kellett bontani és raktárba helyezni, a sajátos padlómegoldások miatt viszont a tervezett padlómatricákat el kellett hagyni. Az egyeztetések elmaradása miatt a gótikus nyíláskeret-rekonstrukciókat hibásan kivitelezték és helyezték el, amit többszöri javítás után sem sikerült teljesen rendezni. A várban őrzött faragott kövek egy részét a kőtár-kiállításban el tudtuk helyezni ugyan, de a mennyiségileg nagyobb rész számára nem készült kőraktár, sőt a vár előterében korábban felépített raktár is bontásra került, a korábbi kőtárnak helyet adó kápolna-alépitményből pedig az üzemeltető igényei miatt a projektmenedzser kirakatta a köveket a keleti várárokba. Itt a faragványok részben ma is az árkon keresztülfolyó patak vizében állnak, részben a várfal teherelhárító ívei alá beépített fémplacokra kerültek, a szabadba. A kiállításba betervezett falikút elhelyezése a projektmenedzser ellentmondásos utasításai következtében elmaradt, így a kút hatalmas kötőmbjei a vár udvarán ragadtak. Az értékesebb faragványokat a beruházó tiltakozása ellenére a kiállítás kivitelezése során igyekeztünk bemenekíteni ugyan a keleti falszoros egy fedett terébe, de összességében mégis elmondhatjuk, hogy a rekonstrukció után a faragott kövek rosszabb helyzetbe kerültek, mint a helyreállítás előtt voltak.
- 10 A vár építési periódusainak rekonstrukciós modelljeit Nagy Gáborral és a Pazirik Informatikai Kft-vel közösen készítettük el. A kiadványok a várat bemutató, a helyszínen ingyenesen terjesztett ismeretterjesztő könyvként (Buzás 2023a) és kiállításvezetőként (Buzás 2023b) jelentek meg, de bolti forgalomba nem kerültek.
- 11 A kiállítások berendezése előtt a nagyközönségnek megnyitott, átépített vár erőteljes negatív sajtóreakciókat váltott ki (a legalaposabb elemzés: Zsuppán 2022). A kiállítás megnyitása ezen a negatív képen aztán valamelyest javított (Zsuppán 2023).
- 12 Horváth – Koppány 2008 27.
- 13 Pátkai 2020 142. 6. kép; Fülöp András és Koppány András a nyugati palotaszárny egy kisebb szakaszát vélik 15. század elejéről származónak: Fülöp – Koppány 2019 15–16.
- 14 Engel 1996 II. 258.
- 15 C. Tóth et al. 2016 118.
- 16 Horváth – Koppány 2008 33.
- 17 Fülöp – Koppány 2019 17. A kutatók Éri Istvánra hivatkozva a kaputornyot a várfallal egyidejűnek tartják.
- 18 Gere – Koppány 2006
- 19 Lukcsics 1934
- 20 Lukcsics 1934; Éri 1959 14–15.
- 21 Fülöp – Koppány 2019 22.
- 22 Fülöp – Koppány 2018 14–15.
- 23 Fülöp – Koppány 2019 11., 14. oldal képei
- 24 Fülöp – Koppány 2018 8.
- 25 A loggia elméleti rekonstrukciójáról: Buzás 2019
- 26 Lukcsics 1934
- 27 Lukcsics 1934
- 28 Éri 1959 25.
- 29 Nem lehet egyértelműen bizonyítani, hogy a falikút a várban volt, nem zárható ki az sem, hogy a pálos kolostorba készült, ez azonban mit sem von le az alábbi vörös homokkő használatának keltező értékéből.
- 30 Fülöp – Koppány 2018 75–76.
- 31 Éri 1959 11. kép
- 32 Lukcsics 1934
- 33 Éri 1959 18. kép
- 34 Éri 1959 19. kép
- 35 Gere – Koppány 2006
- 36 A kemence egy 18. századi kerek kemence alatt Pátkai Ádám 2018-as ásatásán került elő.
- 37 Lukcsics 1934
- 38 Éri 1959 26–35.
- 39 Éri 1959 11. kép
- 40 Lukcsics 1934
- 41 Zsirai 1984 265–266.
- 42 Fülöp – Koppány 2019 25.
- 43 Éri 1959 35–37.
- 44 Éri 2005 20–21.
- 45 Éri 1959 35.
- 46 Éri 1958 15.
- 47 Éri 1959 38.
- 48 A fal egy 1904-ben készült vízfestményen már nincs meg. Éri 2005 7.

A NAGYVÁZSONYI VÁR REKONSTRUKCIÓJA, 2021–2022

A nagyvázsonyi helyreállítási projekt, a megvalósult részleges rekonstrukció hosszabb előkészítő, egyeztetési folyamat eredményeként készült el. A tervezési programban megfogalmazott építtetői szándék és költségkeret jól illeszkedett a történeti kutatás és a töredékekből hitelesnek tekinthető rekonstrukció mértékével, azok építészeti részleteivel. Az újonnan kialakított terekben nagyrészt a vár építéstörténetét bemutató kiállítás kapott helyet, de a reprezentatívabb helyiségek azok eredeti használatát is megidéző alkalmi rendezvények számára is alkalmasak. Ez azonban távolról sem jelenti valamely egykori építési periódus megjelenítését. Sok kompromisszumot kellett kötni a tervezett használat, annak komfortigénye és az egykori részletek ismeretének hiánya okán. E kompromisszumok eredménye meglepetésként hathat azok számá-

ra, akik az egységes történelmi összképet szeretnék Nagyvázsonyban viszont látni.

AZ ÉPÍTÉSZ TERVEZŐI KONCEPCIÓRÓL

Az új kiépítés tehát nem egyetlen korábbi építési fázis rekonstrukciója, hanem egy olyan fejlesztés eredménye, mely a korábbinál több hiteles történeti adatból építkezve egy újabb egységet kívánt létrehozni. Az egykori terek és építészeti részletek hitelesnek tekinthető visszaépítésével a vár nagyobb része lett könnyen és élményszerűen bejárható és megismerhető. A kiegészítések ezzel együtt sok tekintetben nyitva hagyják a fantázia világát, csak utalnak olyan részletekre, melyek rekonstrukciójára sem elég ismeret, sem építtetői szándék, sem anyagi forrás nem volt.

1. kép A vár jellemző nézete délnyugatról a cölöpkerítés rekonstrukciójával:
Az új épülettömegek alig befolyásolják a külső összképet

A tervezés kezdetén öt területhez kapcsolódó rekonstrukciót fogalmaztam meg.¹ Ezek nagy része jellemzi a megvalósult együttest, de például az egykori udvarház lőrészekkel tagolt körítőfala nem volt igazolható és a loggia magastetővel történő fedését is elvetettük. Erősebb hangsúlyt kapott viszont a kápolnához köthető északi kőfal, melynek részletei a 19. századi rajzok és a századfordulón készült fotó alapján nagyobb magassággal váltak rekonstruálhatóvá.

A jelenlegi összkép (1–2. kép) megtartja a vár korábbi tagoltságát, de a három fennmaradt, hangsúlyos épülettömeg (a lakótorony, a barbákn és a kápolna) között a nehezen értelmezhető romterület helyett a vár egykori térstruktúráját jeleníti meg, azaz a kaputorony, a loggiás udvar és a palotaszárnyak, pontosabban azok kortárs eszközökkel képzett, szándékosan sematizált tömegeit. Ezzel meg kívántuk különböztetni az eredeti elemeket a részleges rekonstrukcióktól, hogy a hozzátételek ne devalválják az eredetiségüket, értéküket. Sőt, a nagy kontrasztot kerülendő az eredeti részek töredezettségét, kopott-

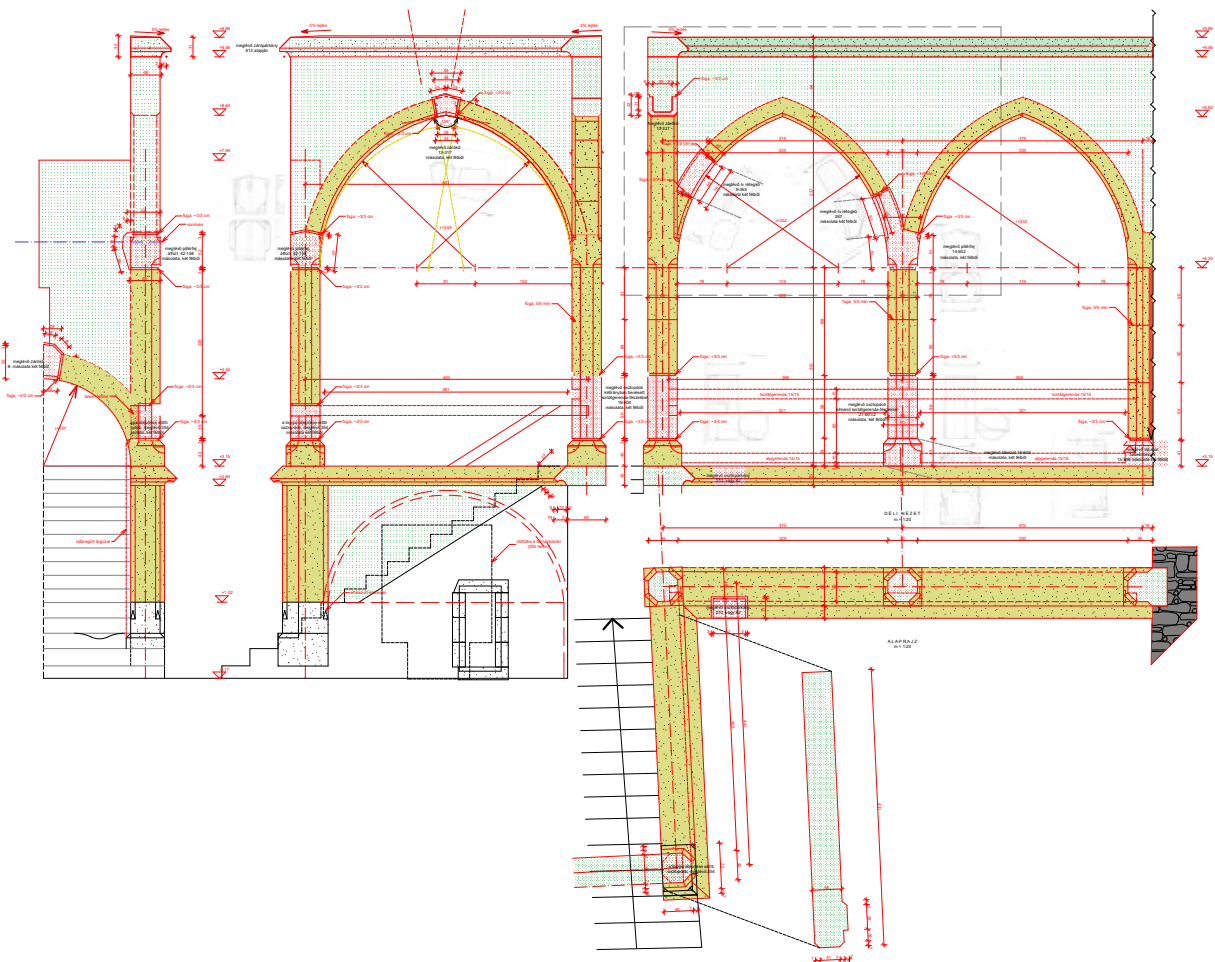
ságát, sérülékenységet, mint értéket kívántuk áttemelni a rekonstruált felületek megjelenésébe. Az évszázadokat megélt anyagok kopott, inhomogén megjelenését ültettük át a kortárs elemek, kortárs anyaghasználat felületein, mint a strukturált vakolat, a rozsdásított acéllemez nyíláske-
ret, töredezett hatást keltő padlóburkolat.

Ezen elvek alapján létrehozott részleges rekonstrukció ezért nem egységes. A lakótorony külsejének felületi hiányosságait restaurátori munkával állították helyre (1. kép), a belsőben azok eredeti használatát bemutató enteriőr-rekonstrukciós igényű kiállító terek (5. kép) készültek. A környező romterületen végzett részleges rekonstrukció mértékét a funkcionális programhoz igazított építetói szándék és lehetőség, a projekt nagyságrendje határozta meg (870 m² új kiállító, rendezvényi és kiszolgáló terület) (6. kép).

A korábbi romterületen megvalósított részleges rekonstrukció esetében az egyes szerkezetek anyaghasználatát, megjelenését a lehetséges két véglet között úgy határoztuk meg, hogy utaljon annak hitelességére, illetve annak fokára,

2. kép A vár északkeletről az új épülettömegekkel

3. kép Az udvari loggia két térfalának anasztilózisz-igényű rekonstrukciós terve.
A piros tónussal jelölt kőfaragványok az eredeti, kőtári elemek műkö másolatai

mértékére. Azok az elemek, melyek nagyrészt támaszkodhattak a meglévő adottságokra, a kutatás eredményeire, azok az eredeti anyaghasználatnak megfelelően, történeti formai elemekkel készültek. Ilyen például a lakótoronyhoz csatlakozó keleti és nyugati várfal szakaszok, illetve a kápolna kőfalai, több földszint feletti boltozat, a loggia mellvédje, de a földszinti nyílások, illetve kapuszárnyak egy része, vagy az udvari famedence és a latorkert cölöpsora is. (Ez utóbbi olyan új, hiteles elem, melyet több korabeli ábrázolás jelez a külső árok körül. A korábbi helyreállítás viszont vastag kőfalazatot emelt az árok rézsűs köpenyfa fölé, ami védelmi stratégia és állékonyság szempontjából is problémásnak bizonyult.)

A földszint feletti gerendás fáfödémek esetében, mely rekonstrukciója a meglévő fészkek alapján készült, elsősorban a tűzvédelmi szempontok miatt kellett a formailag hitelesnek tekinthető szerkezethez vasbetont alkalmazni. Hasonló okokból, de faszervezetekkel takart vasbeton a lakótorony felvonóhid tartószerkezete is.

A hitelesség szempontjából rangsorolt rekonstrukció másik típusa, melyek léte nagy biztonsággal állítható, de pontosabb részletei nem ismertek. Ide tartozik a tervezett kiegészítések nagy része: a felmenő falak, a loggia, az emeleti födémek, a nyílások zöme és a legtöbb felületképzés. Ezeknél tudatos volt a jellemzően kortárs anyaghasználat és „csak” finom részletekkel, elsősorban a felületi megjelenésükben alkalmazott utalás

sokkal kívántuk azok egyediségét, a történelmi környezethez való kapcsolatukat érzékeltetni.

A loggia rekonstrukciójában is jelezni kívántuk ezt a különbséget (3–4. kép). A hitelességet adó faragott kőelemek, pontosabban azok szilikonnal formázott műkö öntvény másolatai adják a konstrukció hitelesítő pontjait, de a befoglaló szerkezet anyagválasztása, a látszóbeton főleg a magassági adatok bizonytalanságából származó döntés eredménye volt. A beton felületi struktúrájának különbségei jelzik a faragott ívek feletti, egykor feltehetően vakolt falszakaszokat.

A részlegesen „helyreállított” elemek speciális együttese az emeleti sarokteremben, illetve a mikroköznyezethez csoportosítva készült. Az itt funkcióbba helyezett, nagyrészt kőtári elemekből restaurált és kiegészített három kökeretes ajtó, egy keresztosztós ablak, a sarokkandalló és a nagytermi cserépkályha-rekonstrukció (5. kép) a funkcionális szempontokat is kielégítő, itt szükséges és lehetséges megoldásként kínálkozott. (A régészeti leletanyag alapján rekonstruált cserépkályha helyét például a sarokteremben lévő kandalló és az 1958. évi feltárások az omladékbán talált, kéménykürtöt is tartalmazó faltest pozíciója valószínűsíti.) A kökeretes nyílások együttese történelmi környezet érzetét keltő, funkcióbba helyezett „kőtárnak” tekinthető, önmagukban ugyan hiteles elemek, melyek elhelyezése és főleg összefüggéseiket tekintve mégsem azok. A bizonyosság hiá-

nyában, funkcionális szempontok alapján történt elhelyezést jelzi a nyílások falsíkból történő enyhe kiugratása. A mai falak itt nem szerves részei csak hordozói a szerkezeteknek.

Ez a didaktikai megoldás jellemzi a többi, kortárs anyagú nyílás elhelyezését is. A funkcionálisan szükséges és lehetséges helyeken lévő ajtó, illetve ablak kő tokszerkezetének negatívját formázó acéllemez tokok is enyhén kiugranak a fal síkjából (4. kép). Ez összefügg az eredeti kőfal-csonkok és az új téglafal vastagságának különbségével is, ami elsőre nem feltűnő, de a hitelességi szempontok sorába is illeszkedik. (Nem mellékes, hogy a 70 centiméter vastag blokk-tégla falak súlya a statika, hőszigetelése pedig a komfortosság szempontjainak is megfelel.)

Az acél tokszerkezetek részletformái a kőtári nyíláskeret töredékekhez köthetők. A földszinti ajtók egyszerű élszedett, míg az emeletiek a tagoltabb körtetagos profilozású kőtok negatívjait formázzák, beleértve a merevítő lemezként funkcionáló illesztési hézagokat is. A keresztosztós ablakok kortárs átírata is ezt a módszert követi. E tokokba helyezett üvegezés a rekonstrukció fenti skálájának másik végpontját képviselik. Az ajtók esetében az átláthatóság és bevilágítás is indokolta a választást. E keret nélküli lezárások a funkcionális túl nélkülöznek bármiféle történelmi utalást. A kápolna ablakai kortárs üvegművészeti alkotások, (Balogh Eleonóra munkái) melyek

4. kép Az udvar északi oldala a loggia-rekonstrukcióval

5. kép A nagyterem képe a cserépkályha rekonstrukcióval, kortárs világítással és berendezéssel

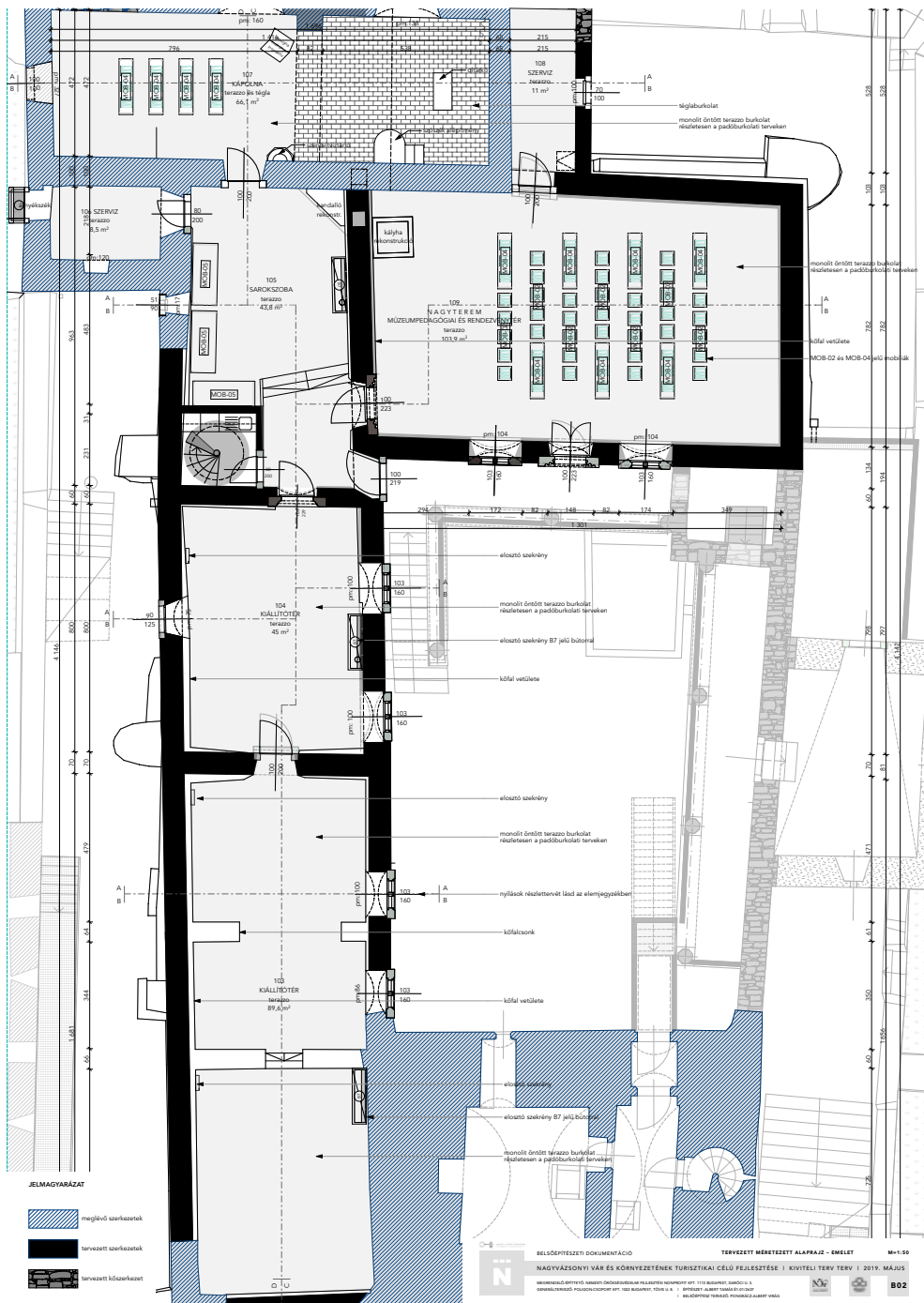
szín- és formavilága áttételesen köthető e tér egykori szakrális funkciójához.

A részlegesen rekonstruált vár jelenlegi együttese nem egyetlen történeti állapotot mutat. *Kini-zi Pál* (1431?–1494) első, 1480 körülre datált erődített palotájához közelít legjobban, de nem kívánja egy hipotetikus állapot látszatát kelteni. (Az építés történetét, a helyhez és a korhoz kapcsolódó ismereteket a kiállítási tartalmak közvetítik makettek, képek és korszerű multimédiás eszközök segítségével.) A romfalakra illesztett új épületrészek – a mai használati igényekkel összhangban – jelzik az egykori térszerkezet főbb elemeit, nyitva hagyva a képzeletet az egykori kiépítés fázisai és alternatívái előtt. Laposan záródó tömegei a vertikális dimenzió metszetét jelzik. E szintek elrendezésének, viszonyrendszerének bizonytalanságaira adott kényszerű válasz. Az egykori kiépítés, az ezt ábrázoló dokumentumokon megjelenő, magas tetőkkel fedett tömegek jóval e magasság felett voltak. Ezt mutatják a lakótorony felső szintjein lévő lenyomatok, de a korábbi (a loggiához, illetve az egyemeletes periódushoz köthető) tetőcsatlakozások nyomát a részletes falkutatás sem tudta beazonosítani. Az új, nagyobb falazatok nyílás nélküli homogenitását és a magasságának bizonytalanságát a magasabb falfelületek megbontásával, pixeles plasztikai elemekkel oldva jeleztük.

A fenti logika mentén létrehozott részleges rekonstrukció összhatásában felértékelődött az új felületek kialakításának kérdése, azok minősége. A meglévő eredeti és az 1950-es években készült kőfalak sem egységesek, nagyon eltérő falazási struktúrát mutatnak. Ezért a kőfal kiegészítések tekintetében olyan középutat kellett találni, ami az alapanyag, a falazási mód és a fugázás mértékében a csatlakozó részekhez igazodik. A téglafalak vakolatát a lakótornyon nagyobb felületeken is meglévő külső és belső felületek alapján, anyagában színezett strukturált megjelenéssel terveztük, mely finom szabálytalanságával egyedi hatást kelt. A strukturáltság mintája az eredeti, de az eróziótól koptatott vakolatokon megfigyelhető, melyet a kimosódás miatt a habarcs nagyobb szemcséinek struktúrája jellemez, a vakoláznál használt rövid simító enyhén íves mozgását követve.

Az emeleti belső terekben ez a struktúra agyagvakolattal készült a mesterséges világítás vonalmenti fényforrásaival összhangban. A nagytermi falak alsó sávjának vakolatát falkárpitra utaló mintázattal is gazdagítja.

Az eredeti padlóburkolatokra a lakótornyon kívül csak egy kis felületű téglaburkolat-töredék feltárása adott támpontot a földszinten. Az új belső terekben ezek anyagát és jellemzőit ültettük át.

A földszinti terek tervezett funkcióinak is nagyrészt megfelelt a téglaburkolat. (A mosdóban öntött terazzo, a vetítőben komfortosabb fapadló kivételével.) Az emeleti terekben a terazzo sematikus megjelenését egyedi rajzolatú, kissé töredezett képet mutató tagolással terveztük. A repedések kitöltésében megjelenő eltérés utal a terek hierarchijára: általában fekete, de a nagyteremben és kápolnában óarany színnel.

A feltárások leletanyagában semmilyen nivósabb padlóburkolat-töredék nem került elő. Ezért a külső közlekedőket és terasz-jellegű felületeket hálósan rakott mészkő lapburkolattal fedtük, mely színében a nyers kőfalaktól és a vakolt falfelületektől sem üt el.

Az új terek berendezése a tervezett használat miatt kettéválk. Ahogy funkciójuk, úgy azok arculata is különböző. A rendezvényi funkciók tereinek berendezése inkább azok építészeti nyelvezetéhez kötődik. A nagyterem, a sarokterem és a kápolna együttesében tervezett használat megfelel azok eredeti használatának. Berendezésük az egykori asztalok, padok és székek, illetve tárolók letisztult formáit megtartó, kortárs elemek. A kiállításokat fogadó többi térnél ez a szempont nem érvényesül. Itt a kiállítási tartalmak, illetve az azokat szolgáló installációk jelennek meg.

Az új terek az egész éves nyitvatartás komfortigényének is megfelelnek. A temperálást, illetve a rendezvényi terek fűtését padló-és falrengszterekben keringtetett melegvíz adja, melyet levegő/víz hőszivattyú táplál. A nagyterem szellőzését légkezelő rendszer is segíti.

A fejlesztési program része egy kávézó és múzeumi bolt kialakítása az elővár területén, a korábbi „kirendeltségi épületben”.

Megújult a vár tágabb környezete is a korábbi parkoló, a pénztárépület és az ideiglenes építmények bontásával, a terep rendezésével. Az itt álló idős fák árnyékában lévő kúttal hangulatos

gyülekező, illetve pihenőtér asztalokkal, padokkal, amely egyben a kávézó kiülő teraszaként is működik. Ennek keleti határa az a mintaként készített vert földfal, mely a program első szakaszában a várfalak kiegészítésének tervezett anyaga lett volna, felhasználva a vártól északnyugatra deponált régészeti meddő anyagát. (Az 1950-es évek feltárásakor bányászati csilléssel ide hordták a területet borító omladékok.)²

A tanulmányban szereplő képek és ábrák a szerző munkái.

JEGYZETEK

- 1 Albert Tamás: A hitelesség mentén – Nagyvázsöny, Kinizsi-vár. In: *Élő műemlék. Rekonstrukció, de hogyan? 2018. szeptember 6–7.* Szerk.: Dévényi Sándor, Sulyok Miklós. Budapest, 2019. 143–155.
- 2 A projekt résztvevői: Dr. Virág Zsolt miniszteri biztos Miniszterelnökség; Regőczy Márton, Bakay Beáta projektmenedzser, Lénárd Márton tervező koordinátor, Darabos Kornél műszaki menedzser Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft.;
Generál tervező: Polygon-Csoport Kft., Budapest. Vezető tervező: Albert Tamás építész, Buzás Gergely kutató, a kiállítás kurátora, Fülöp András, Koppány András, falkutatás, Baán Beatrix festő-restaurátor, Dr. Horváth Zoltán geológus, Schreiber József, Kovács András statikus, Szomolányi Péter, Asztalos György kőrestaurátor, Pongrácz Albert Virág belsőépítész, Szabadics Anita táj-és kertépítész, Sárdi Norbert, KIPTERV, épületgépész tervező, Baracska Gyula elektromos tervező, Segesdi Ferenc tűzvédelmi tervező, Szőke Balázs 3D modellek; Generál kivitelező: SZL-Bau Kft, Tapolca, Szencz Lajos felelős műszaki vezető; Lóka Attila műszaki ellenőr; Nagyvázsöny Község Önkormányzata: Fábray Szabolcs polgármester, Kinizsi Közhazsnú Nonprofit Kft.; Oláh Gergely várnagy; A terekben lévő kiállítás tervezője és megvalósítója Balogh András (Pazirik Kft.) és munkatársai.

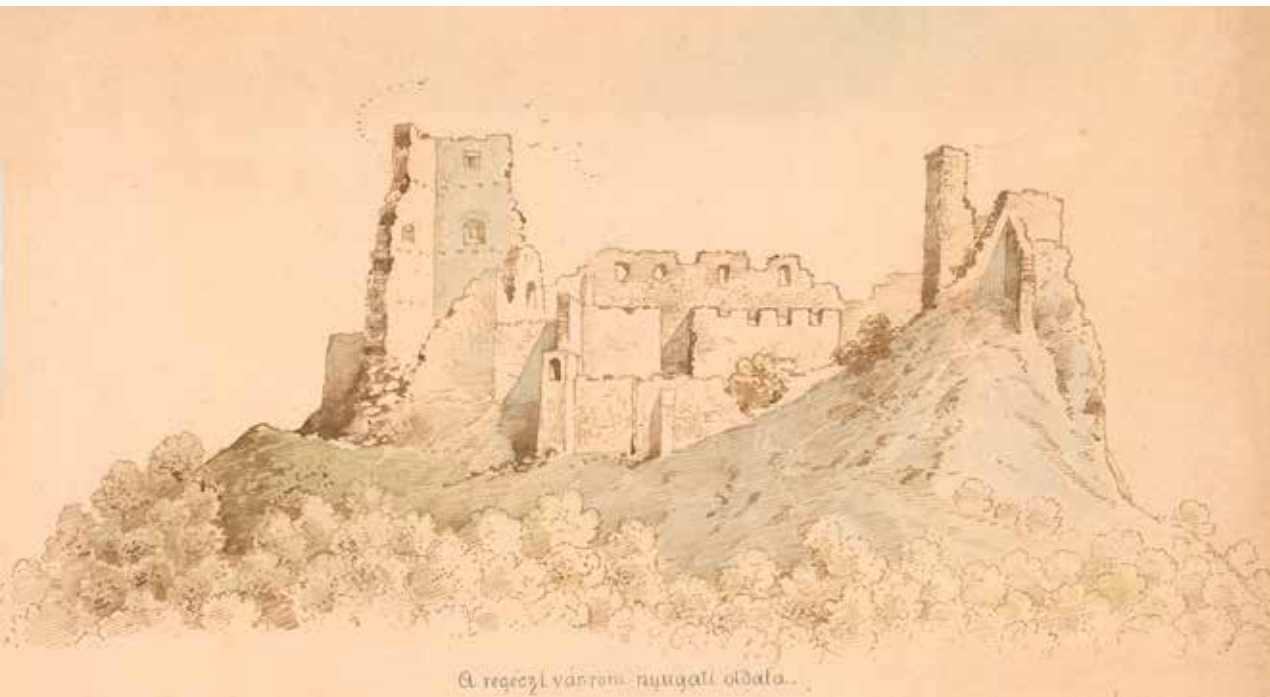
REGÉC VÁRÁNAK TÖRTÉNETE ÉS ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE¹

A széles Hernád-völgyet, mely ősidőktől napjainkig a Kárpátok hágóin át északra vezető út természetes összekötője volt a termékeny alföldi régiók felé, kelet felől komoran szegélyezi a Zempléni-hegység, s ennek kétszcűsű hegye jellegzetes formájával messziről látható. Nem véletlen tehát, hogy Regéc szláv eredetű nevének jelentése „szarv”, amely pontosan leírja a várhegy alapformáját annak északi és déli magaslati miatt (1. kép).

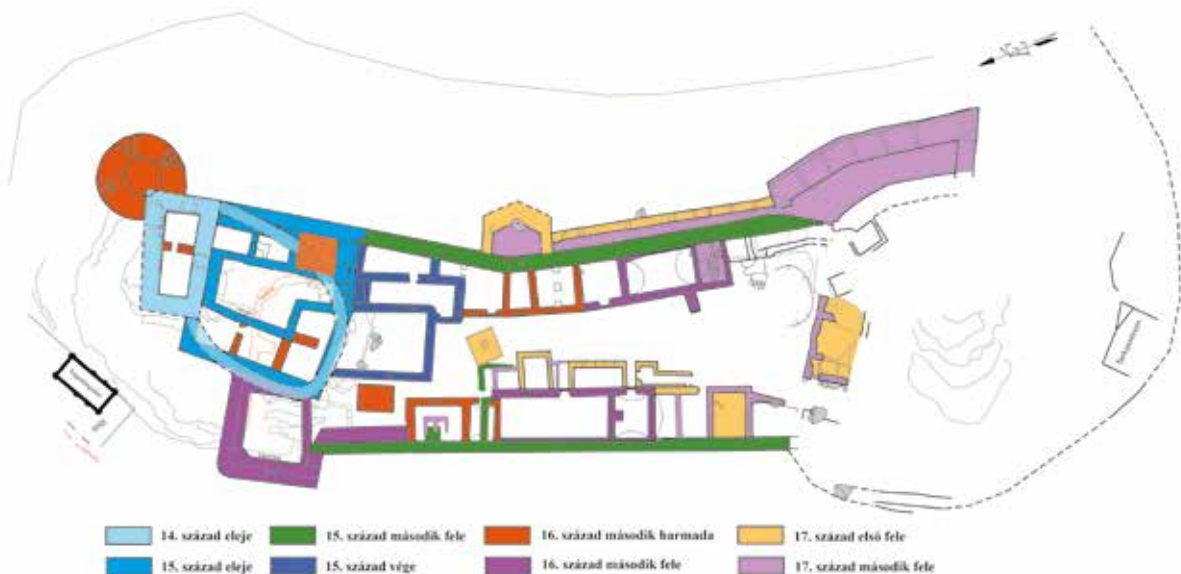
A vár területén talált köpengék bizonyítják, hogy a két csűs közötti keskeny nyeret már az őskorban is használatba vették. Megfigyelhető jelenség hiányában egyelőre nem ismert, hogy megerősített hegyi teleppel, vagy csak alkalmasszerűen felkeresett helyszínnel kell-e számolnunk. A tömeges kerámialeletek hiánya talán az utóbbit sugallhatja, s nem volna meglepő, ha a hegycsűs őskori rítusok helyszínének bizonyul-

na. Hasonlóképpen egy, a népvándorlás korából származó, az előkelő női viselet ékszereként számoltartott, törött ruhakapcsoló tű is elképzelések sorát indíthatja el arról, hogy hogyan s miért kerülhetett az a hegy tetejére. Biztosabbat azonban egyelőre csak a középkorról és kora újkorról mondhatunk. A vár építéstörténetét *Simon Zoltán* fejtette meg évek munkájával, aki 1999-től vezette a vár feltárását. Ezt árnyalták az ásásokat az utóbbi években irányító *Giber Mihály* és *Hegyi Dóra* megfigyelései, majd napjainkig *Pető Zsuzsa* és *Tomka Gábor* kutatásai. A várleltárakról, s ezek lehetséges értelmezéseiről *Melegh Szabolcs* írt kétkötetes művet.

A regéci vár ma látható képe sok száz év alatt alakult ki, számos bővítés és bontás emlékét tárták fel a régészeti kutatások. A 13. század második felében gomba módra szaporodó kicsiny magánvárak egyike lehetett az erősség, az ősi és

1. kép Myskovszky Viktor: A regéci vár romjai nyugati felől, 1891. (MÉM-MDK Tervtár, ltsz.: R 5247)

2. kép Regéc várának alaprajza az építési periódusokkal. (Hegyi Dóra rajza)

nagyhatalmú *Aba nemzetség* területén. Az első hiteles, közvetlen adat a regéci várról a korai 14. századra tehető. *Aba Amadé* (1240?–1311) nádor, a térség legfőbb birtokosa 1307-ben és 1310 körül Regécen adott ki okleveleket.

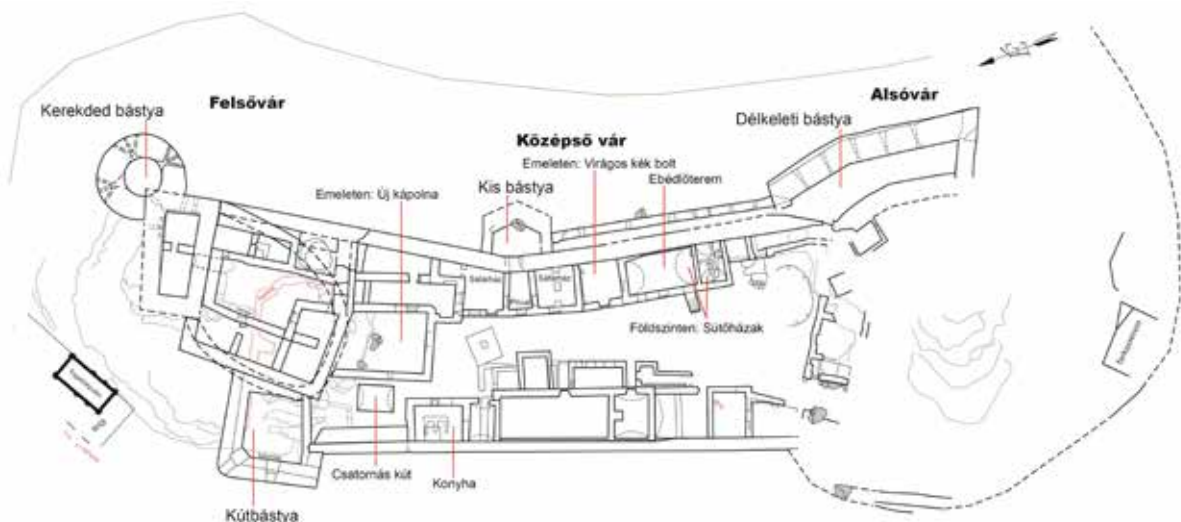
Ekkor már az északi hegycsúcson egy hasáb alakú masszív építmény, lakótorony vagy palota állt, amelynek bejárata az első emeletről nyílt. Ezt az épületet kissé szabálytalan, ovális fal övezte, így kialakítva egy, a mai „Felsővár” területének megfelelő udvart. A piciny várnak csupán ennyi kő építménye volt, így a korai magánvárak egy tipikus példánya lehetett. A torony most is a helyén áll, csak éppen eredeti falazatai nagy része helyett megújított falakat találunk itt, amelyek már nem lakótoronyként, hanem védőműként szolgálták a vár birtokosait a 16–17. században (2. kép).

Az Abák az Árpádok után színre lépő *Anjou I. Károly* (1288–1342) király ellen sikertelenül léptek fel, így bukásukkal Regécnek is új birtokosa lett *Petenye fia Péter* személyében; ám néhány éven belül ő is a király ellen fordult. Károly király legyőzte őt s szövetségeseit is. Így lett Regéc királyi vár és került a mindenkori abaúji ispan honor-, azaz hivatali birtokai közé. Ezt a tisztséget 1342-ig a *Drugeth család* tagjai töltötték be, akik okleveleiket s kincseiket is a várban őrizték. Ezt követően Regéc továbbra is királyi

kézben volt, maga *Nagy Lajos* (1326–1382) király is többször időzött a várban. Talán már az ő uralkodása idején a korai, ovális várfalat teljesen visszabontották, helyén épült ki a „Felsővár” a ma látható, ötszögű fal mentén – a lakótoronyhoz keletről és délről még további épületek csatlakoztak.

Zsigmond (1368–1437) király 1426-ban adományozta a várat az oszmán függésből időlegesen és részlegesen kiszabadult, és a magyar királyi vazallusává lett Szerbia vezetőjének, *Lazarevics István* szerb despotának (cserébe a magyar uralkodó megkapta az oszmánokkal szembeni védekezés kulcsfontosságú várait, a délvidéki Galambóc és Nándorfehérvár erősségeit). Lazarevicstől unokaöccse, *Brankovics György* örökölte Regécet számos további birtokkal együtt. A 15. század közepének politikai fordulatai során Brankovics birtoklása többször került veszélybe, ennek ellenére Regéc egészen a haláláig, 1456-ig a kezén maradt, majd ekkor ismét visszakerült a királyi javadalom közé. Legközelebb arról értesülünk, hogy *Hunyadi Mátyás* (1443–1490) 1464-ben *Szapolyai Imrén*ek adományozta és a család birtoka is maradt egészen *Szapolyai János* (1487–1540) király haláláig.

A 15. század folyamán a várban több változás is történt. A „Felsővárban” átépítése után legkésőbb, majd legkésőbb a Szapolyaiak idején a vár-

3. kép Regéc várának alaprajza a legfontosabb épületrészek jelzésével. (Hegyi Dóra rajza)

hegyet már teljes hosszában fallal zárták körül, így a későbbi inventáriumokban „Középső vár”-nak nevezett terület, a várudvar körbeépítése is elkezdődött. 1500 körül épülhetett fel egy három részből álló épületszárny az utóbbi a „Felsővár-hoz” csatlakozó északkeleti részén. A középső helyiségben volt a „Felsővárba” vezető lépcsőfeljáró, ennek déli vége pedig kaputoronyként működött, nyugatra lőrésen át óvták az illetéktelenektől a „Felsővárat” – az viszont nem ismert, hogy a fallal körbevett „Középső vár” bejárata, azaz a vár főkapuja ekkoriban hol lehetett. A másik két épületrész eredeti funkciója ismeretlen; azt tudjuk csak, hogy a nyugati részen a vár több szintet át-fogó új kápolnája kapott helyet a 17. század végén, legalsó szintjén egy nagy borospincével.

A Szapolyai Jánossal párhuzamosan királlyá koronázott *I. Ferdinánd* (1503–1564) természetesen nem ismerte el riválisa birtokjogát, s viszontagságos évek után végül a regéci uradalom 1541 januárjában *Serédy Gáspár* (†1553) felső-magyarországi főkapitány és testvére, György tulajdonába került. A Serédy testvérek halála után azok leánytestvére, Veronika fia, a György által nevelt és a kor legjobb egyetemein taníttatott *Alaghy János* (és féléstestvéreinek, Györgynek és Menyhértnek) birtoka lett. Alaghy János örököse 1567-ben leánya, Judit lett, helyette azonban nagyhatalmú és gazdag gyámja, *Mágócsi*

Gáspár (1514–1587) rendelkezett a tokaji bor növekvő népszerűsége miatt egyre értékesebb (időközben az egykori tálljai birtoktesttel össze-vont) regéci uradalom felett.

A kettős királyválasztás idejére tehető a „Felsővár” tornyának átépítése: a felső szinteken kifejezetten tűzfegyverek számára alkalmas lőrés-eket látunk. Az eredetileg háromszintes „Kerekded bástya”, azaz a mai terminológia szerinti kör alaprajzú (hengeres) ágyútorony is ekkor épült fel: egyetlen fennmaradt, háromágú lőrésének párhuzama több hasonló korú emlék mellett (Pécs, Siklós, Buda) az 1530-as években emelt sárospataki Vörös-toronyban található. A hadi-építkezések sorába tartozik ugyanekkor a „Középső vár” keleti oldalán, a csaknem teljesen elpusztult „Kis bástya” és feltehetően a délkeleti bástya első formája is. Hozzá kell tennünk, hogy a várostromok logikája szerint a többi bástyának is (legalábbis első formájukban) ebben az idő-szakban kellett kiépülnie. Ezt régészetileg egye-lőre csak az északnyugati „Kútbástyához” csatla-kozó köpenyfál esetében lehetett igazolni. Itt a „Kerekded bástyához” hasonlóan többágú lőrés-ekkel látták el a megvastagított és megemelt vé-dőfalat. A korai bástyákat azonban később átépí-tették, amint ezt az északnyugati bástya építési periódusai, illetve a délkeleti bástya dendrokro-nológiai adata is bizonyítja. Mindezek alapján

4. kép Regéc, a vár légifelvétele, 2005. (www.civertan.hu)

világos, hogy a várat a 16. század közepe táján igyekeztek a megújult ostromtechnika kihívásainak megfelelően átalakítani (3. kép).

A következő (véltetően a Serédyekhez köthető) építési periódushoz a keleti palotaszárny északi, egyemeletes része tartozik. A földszinten később, a 17. században két sáfárház, közöttük pedig egy pitvar volt, utóbbiból lehetett kijutni az említett „Kis bástya”-ba. Ugyanekkor épült ki a későbbi nyugati palotaszárny északi végén a konyha (binnen jóval későbbi kemence maradványaival) és tőle északra egy ciszterna, korabeli elnevezéssel „csatornás kút”.

A 16. század második felében (talán Alaghy Jánoshoz köthetően, erre utalhat az emeletén állt kandalló felirata) a keleti palotaszárny tovább bővült dél felé. A háromszögletű épület északi része alatt egy óriási dongaboltozatos pince helyezkedett el, két déli földszinti helyisége sütőház volt. Az emeletet főleg reprezentatív terek foglalták el, így az ebédlőterem és a „virágos kék szelénő bolt” megnevezésű helyiség, amelynek filagóriás ablaka volt. Ettől az egységtől délre lehetett az „Alsóvár”-ba vezető lépcső. A nyugati oldalon talán erre az időre tehető a nyugati palotaszárny északi felének felépítése és az észak-nyugati „Kútbástya” megépítése is (4. kép).

Mágócsi 1580-ban *Alaghy Juditot* unokaöccsével, a Wittenbergben tanult *Mágócsi András-*

sal házasította össze. Alaghy Judit miután megözvegyült, ismét férjhez ment, ezúttal *Rákóczi Zsigmondhoz* (1544–1608). Ekkor léptek fel a birtok iránti igénnyel az eddig mellőzött Alaghy-ág tagjai (Judit unokatestvérei), akik elérték, hogy 1590-ben Judit kötelezte magát arra, hogy ha gyermekei (*Mágócsi Ferenc* és *Rákóczi Erzsébet*) utód nélkül halnának meg, úgy a teljes regéci uradalom az Alaghy fivérekre száll. Végül – regénybe illő, fordulatos események után – *Alaghy Ferenc* és unokaöccse, *Menyhért* elérték céljukat: 1611-ben *Mágócsi Ferenc* halálával ők lettek Regéc urai. Néhány hónap múlva viszont a katonai érdemeiért bárói rangot szerző Alaghy Ferenc meghalt, *Mágócsi Ferenc* özvegye, *Dersffy Orsolya* (1583–1619) pedig *Esterházy Miklóssal* (1682–1645) lépett frigyre, aki – ahogy az várható volt – az elkövetkezendő évtizedekben minden követ megmozgatott, hogy a regéci uradalmat megszerezze.

Ennek ellenére *Alaghy Menyhért* idejében – egészen annak 1631-ben bekövetkezett haláláig – mégis békés építkezések színhelye volt Regéc. Alaghy özvegye, *Erdődy Anna* a király engedélyével élete végéig (1634) a vár birtokában maradt, ám ezután már Esterházy Miklós nádor mellett *I. Rákóczi György* (1593–1648) erdélyi fejedelem, *Pálffy István* (1585–1646) és *Pázmány Péter* (1570–1637) is fellépett a vár

5. kép Regéc, a vár légifelvétele, 2015. (www.civertan.hu)

birtoklásáért. Végül Esterházyé lett az uradalom. Hogy mennyire volt kiélezett a helyzet, azt jól mutatja, hogy Erdődy Anna halála után a felső-magyarországi adminisztrátorok már másnap

Regécre küldték a kassai várnagyot, nehogy I. Rákóczi György fejedelem azt elfoglalhassa.

Erre később mégis sor került: I. Rákóczi György hadai 1644-ben ostrommal bevették

6. kép Regéc, a vár légifelvétele, 2022. (www.civertan.hu)

Regécet, amely ezután négy évtizeden át a Rákóczi család birtoka maradt. A Wesselényi-féle felkelésben erősen kompromittálódott *I. Rákóczi Ferenc* (1645–1676) csak komoly áldozatok árán menekülhetett meg. Váltásgédjének megfizetéséhez pénzre volt szüksége: így kénytelen volt Regécet feleségének, *Zrínyi Ilonának* (1649–1703) elzálogosítani. A vár főleg mellékrezidenciaként szolgált, de Zrínyi Ilona *Thököly Imrével* kötött házassága (1682) után a Thököly-felkelés egyik fontos támaszpontjává vált. A császári katonaság 1685-ben foglalta el a várat, melynek „elrontását” (védhetetlenné tételét) 1686. május 2-án kezdték meg.

A korabeli írott forrásokból kitűnik, hogy a nyugati palotaszárny – amiről vajmi kevés régészeti/építészeti adat maradt fenn – főleg Alaghy Menyhértnek köszönhetően épült meg, és talán a ma ismert utolsó délnyugati várbejárat is használatban volt ekkor. Az „Alsóvárat” nyugat és kelet felől kísérő bástyák további kiépítése talán már Esterházy idején megindult, de a délkeleti bástyát a gerendáin végzett faévyűrés vizsgálat szerint a 17. század közepén építették át, már a Rákócziak korában. Biztosan Rákóczi-kori számos apró épület a váruddvaron, több helyiség felosztása és az új, északi kápolna kialakítása is.

Alapvetően régészeti forrásokból, a rétegek és az előkerült falak kapcsolódásának vizsgálatából szűrődött le az építéstörténet most leírt vázlata. Nem csupán a magyar örökségvédelem sajátossága, hogy a régésznek a föld, illetve a törmelék alól előkerült rétegekkel, falszövegek értékelésével kell foglalkoznia, míg olyan romoknál, ahol a falak a földfelszín felett vannak, hivatalosan falkutatásra jogosult szakemberek végezhetnek munkát. Pedig a kiszedett falak, falalapozások, a föld alá került falak és az ehhez csatlakozó rétegek, valamint a szabadon maradt falak egymástól elválaszthatatlanul képezik az építéstörténet alapját.

Ehhez csatlakozik még az írott források értelmezése. A 17. században számos, különböző

mélységű és különböző céllal készült inventárium készült Regécen, a vár épületeiről, ingóságairól. A régészeti feltárások eredményeit főleg ezek a források egészítik ki; a legrészletesebben az 1678-ban készült váreltár alkalmas a vár topográfiájának meghatározására. Ez szolgált alapként a keleti palotaszárnyak 2022-ben elkészült rekonstrukciójához, illetve kiépítéséhez (6. kép), amely így hűen tükrözi és mutatja be a vár Zrínyi Ilona és Thököly Imre nevével fémjelzett időszakát.

TOVÁBBI IRODALOM

- Giber Mihály – Simon Zoltán: A regéci vár 2009. évi feltárása. *Castrum* 11 (2010) 1:77–85.
- Hegyí Dóra: Reneszánsz kandallók töredékei Regéc várából. *Castrum* 27 (2024) 1–2:55–80.
- Melegh Szabolcs: *A regéci vár*. Budapest, 2017.
- Nováki Gyula – Sárközy Sebestyén – Feld István: Borod-Abauj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig. *Magyarország várainak topográfiája* 1. Budapest–Miskolc, 2007.
- Pető Zsuzsa – Tomka Gábor: Regényes Regéc, avagy kőhalomból újraépülő vár. *MúzeumCafé* 84 (2021) <http://muzeumcafe.hu/hu/regenyes-regec-avagy-kohalombol-ujraepulo-var/>
- Simon Zoltán: „Százttitkú, halovány emlék”. Az elpusztult regéci várkapolnák 17. századi leírásai. In: *Etűdök. Tanulmányok Granasztóiné Gyűrfy Katalin tiszteletére*. Szerk.: Bardoly István. Budapest, 2004. 99–108.
- Simon Zoltán: A regéci vár kutatásának eddigi eredményei. *Castrum* 5 (2007) 121–126.
- Sós István: A regéci vár tisztségviselői és lakóinak élete a 17. század első felében. *A Miskolci Hermann Ottó Múzeum Közleményei* 42. Miskolc, 2003. 227–264.

JEGYZETEK

- 1 A tanulmány Pető Zsuzsa-Tomka Gábor: Regéc vára. *Castrum* 27 (2024) 1–2:129–139. című összefoglalásának első része, részben átdolgozott változata.

A REGÉCI VÁR MŰEMLEKVÉDELMI MUNKÁLATAI 2006 ÉS 2023 KÖZÖTT. AZ ÉPÍTÉSZ TERVEZŐ GONDOLATAI

ELŐZMÉNYEK, KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZET

A regéci vár 20-21. századi története az 1900-as években kezdődött (1. kép). *Kormos István* akkori polgármester elhatározta, hogy elindítja a maga szerény eszközeivel, lehetőségeivel a vár feltárását. A megye történetének ismerője, *Simon Zoltán* régész, történész kicsit hitetlenkedve, de mellé állt. A csapat tagja volt a mai polgármester, *Bakos Ferenc* is (3. kép).

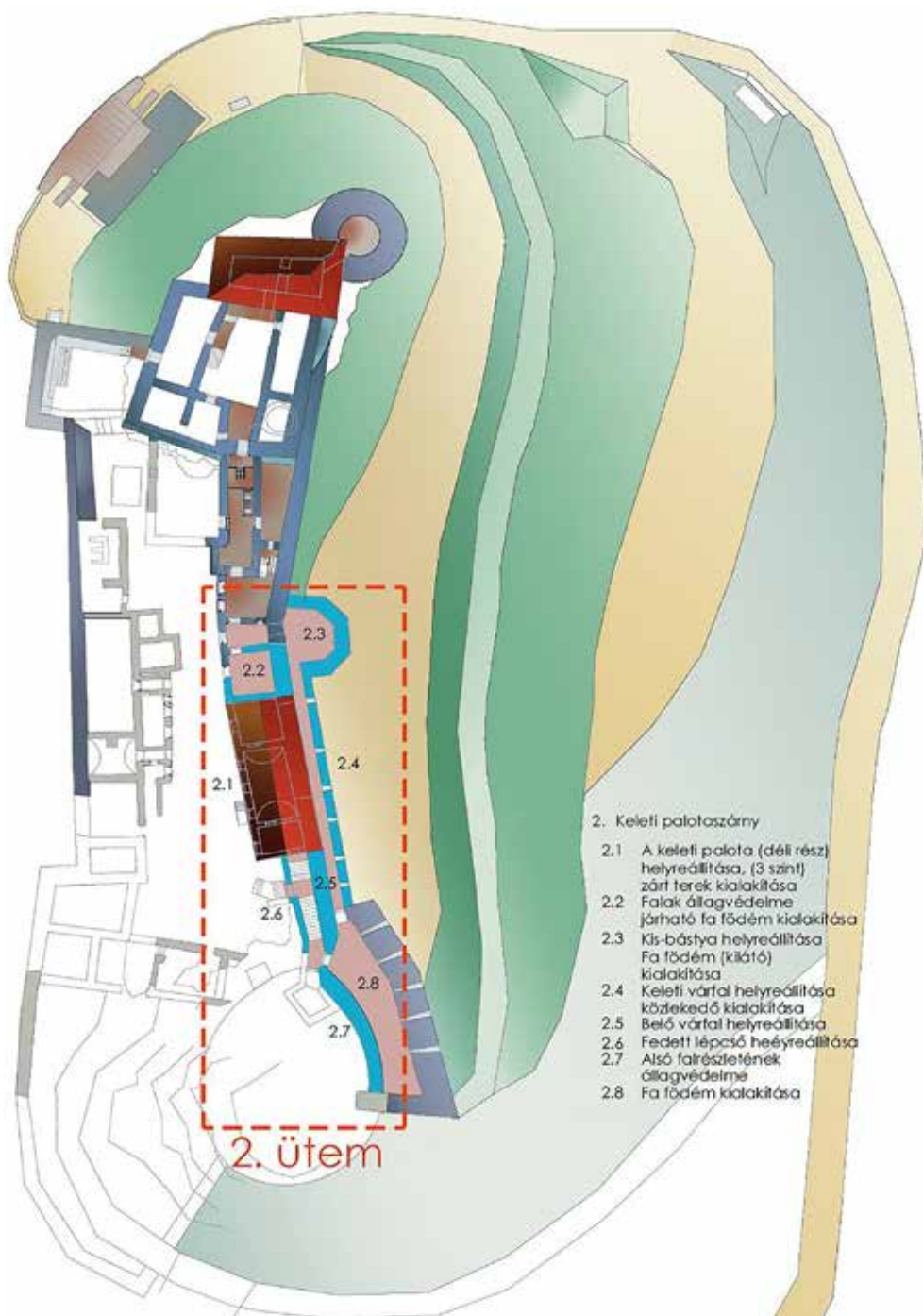
A Polgármesteri Hivatal adta a szállást, az ellátást, *Simon Zoltán* a szakmai háttérrel. A munkát önkéntesek, valamint az akkor még fiatal helybe-

liek biztosították. És a régészeti feltárás elindult. A Felső-várban kezdődött a feltárás, majd innen haladtak évről-évre dél felé. A feltárás az évszázadok során végzett tudatos bontás nyomait találta. Viszont a törmelék fokozatos kitermelésével magas falak bukkantak elő, és irdatlan mennyiségű, az összeomlott falazatból származó kő került elő és lett depóniába rakva.

A feltárás előre haladtával lassan szükségessé vált a falak konzerválása, állagvédelme. Az építész és a régész szorosan együttműködve kidolgozták a megismert romterület állagvédelmi tervét. A tulajdonos Magyar Államot képviselő

1. kép Információs ábra a várban. Légifotó, és 3D modell felhasználásával készített montázs, 2022. (Kosdi Attila, Civertan Bt.)

2. kép A vár állagvédelmi munkáinak áttekintő rajza. A 2. ütem a keleti palota rekonstrukciója 2020. (Kosdi Attila)

Vagyonkezelő a romos falakat és a folyamatosan készülő terveket látva elindította a romok veszély-elhárítási programját, melynek munkálatai lépésről lépésre valósultak meg. Ez az együttműködés indította el azt a fejlesztési folyamatot, mely végül a vár ma is látható állapotát eredményezte.

A MESÉLŐ ROM

A tervezés megkezdésekor felvetődött a kérdés, hogy milyen úton, merre, meddig lehet eljutni egy vár helyreállításában. A tervezés kezdetén a régész és az építész megegyeztek, hogy csak közös döntéseket hoznak. Ez az elhatározás a tervezés folyamatába beépített szakmai fők volt.

Az építésztechnika karon az építészeti oktatás nem műemléki szemléletű, az egyediség, az egyedi objektum létrehozása a legfontosabb alkotói cél. A műemlékvédelmi tervezés más. A feltárt rom igen beszédes. Ha odafigyel az építész, a rom elmeséli, hogy mit lehet tudni róla, és ebből az ismeretből azonnal adódik a feladat, az építészeti cél. Mielőtt az építész tervezni kezd, szükséges, hogy értse meg a romot és legyen alázatos. Egy romhoz csak csapatmunkában, a szakterületek képviselőivel együttműködve szabad hozzányúlani.

Szerencsére már évekkel korábban elkezdtem foglalkozni a romfalak állagvédelmével. Műemléki felügyelőként sok feltárt romfalat láttam állagvédelem hiányában pusztulni. Több esetben azt is érzékelhettem, hogy mennyire kiszolgáltatott a tervező a kivitelezőnek egy-egy beruházás során. A legalaposabb terv is el tudott vérezni a határidő kényszerével küzdő vidéki kivitelező kezei között. Ebben az időszakban tisztultak le azok az eszközök, melyek az elfogadható szintű állagvédelem alapját jelentik: megfelelő anyag, szigorú falazási mód, előre kevert, zsákos anyagok. Ha a terv tartalmazza az elvárt kivitelezési módot, akkor nem szabad a kivitelezőt magára hagyni, minden pillanatban ott kell lenni és ellenőrizni. Az átlagos kivitelezői munka egy sor olyan rutint alakít ki a kivitelezőben, amit az állagvédelemnél nem szabad alkalmazni.

A következőkben vegyük sorra, hogy milyen munkálatok zajlottak a vár területén az utóbbi bő 13 év alatt.

ÁLLAGVÉDELEM, ÉRTELMEZŐ ÁLLAGVÉDELEM, RÉSZLEGES REKONSTRUKCIO

Az első lépésben készült egy átfogó helyreállítási feladat-vázlat, mely a már feltárt romterület vé-

delmét vázolta fel, de előírányozta a várható feltárások műemlékvédelmi feladatait is (2. kép). Ez két fő irányt határozott meg: A magas, álló falak védelmét, valamint a még rommal fedett területek állagvédelmi feladatait.

A nyugati várfal: A meredek hegyoldalra néző egykori nyugati várfal törmelékkel volt fedve, felszínét növényzet fedte. Igazi turista terep volt. A Vagyonkezelő támogatásával a fal maradványa kibontásra került a törmelék alól. Ekkor meghatároztuk a fal külső és belső falsíkjait, valamint a falkéreg és a ráfalazás/falazás módját. Nem volt egyszerű a falkéreg, valamint a két-három méter vastag fal több méter magas visszafalazása. A fal új magasságát a belső padlószinthez határoztuk meg. Támfal lévén nyílásokkal nem számoltunk, hiszen néhány vízelvezető lyukon és állvány-rögzítéssel kívül nem mutatkozott a falban jelenség. A fal felső lezárásánál a rom jelleg megőrzésére törekedtünk figyelve arra, hogy a nagy felületű faltetön az esővíz ne tudjon megállni, vízszákok ne alakuljanak ki.

A vár látványa alapvetően határozta meg munkánk eredményét. Ha közeledtünk Fony felől Regéc felé, az eddig békés turistaterep átalakult és egy nagy fehér várfal uralta a látványt. Ezt a megoldást tudatosan már Szádváron is alkalmaztam: A várfal mellől kibontottuk a törmeléket és azt visszafalaztuk a várfalra. Látványos eredménnyel jár ez a beavatkozás régészeti feltárás nélkül, hiszen a történelmi rétegeket nem bontottuk meg, erre régész szakember felügyelt. Ezt a megoldást neveztem el értelmező állagvédelemnek, hiszen a legszükségesebb állagmegővősen kívül kiegészítjük a védendő objektumot olanyanyira, hogy az értelmezze önmagát, ügyelve az igazolható méretekre, kerülve a hipotetikus részleteket.

A Felső-vár keleti fala, valamint a kapcsolódó keleti várfal (7. kép). A nyugati várfalhoz hasonlóan készült el a keleti várfal északi része. Itt a ráfalazás mellett a külső falkérgét ugyancsak vissza kellett falazni. Ez is egy magas támfal, mely sziklán áll. Bonyolította a feladatot, hogy az Öregtorony mellett az egykori építők részben meghagyták a vár korábbi periódusa íves falazatának egy részét, és mi ezt megőrizve be kívántuk mutatni. Továbbá a fal mögött egykor kialakítottak egy három méter átmérőjű ciszternát, melyet helyre kellett állítani. Sajnos nem volt bemutatható, mert a tűzoltó vizet tároló tartály került a ciszterna belsejébe.

Kerekded bástya (4. kép). A keleti várfal északi végében, az Öregtoronyhoz hozzáfalazva

3. kép Képek az ásatásról, az önkéntesekről, 2015. (Fotó: Kosdi Attila)

állt egy 16. századi köríves ágyútorony fennmaradt részlete. Keleti része leomlott, a sziklafel-színig megsemmisült. A törmelék letakarítása után találtuk meg egykori falának a lenyomatát. A falmaradványok egy teljes és egy részleges lőrést tartalmaztak. A lőrések háromágú, keskeny nyílások, melyek meredeken lejtenek kifelé, tehát a fal közelében lévő területeket védték. A megmaradt részletek felmérését követően ki-szerkeszthetővé váltak a hiányzó lőrések, és

azok helyei. A toronyba nyíló ajtó küszöbéből és a lenyomatokból meghatározható volt annak első födémszintje. Mindezek alapján visszafalaztuk a fal hiányzó részletét a lőrésekkel. A födémet hézagos fa födémként állítottuk vissza. A következő födémmek is ki lehetett következtetni a szintjét egy ajtónyílás alapján, így jelzésszerűen jeleztük annak a helyét. A torony falán durva falazással jeleztük azt a magasságot, ameddig biztosan állhatott egykor ez a saroktorony. Az a

4. kép A Kerekded bástya és az Öreg-torony romosan (2002) és az állagvédelem után, 2015. (Fotó: Kosdi Attila)

leírásokból és a maradványokból is látható volt, hogy az inventáriumokban említett „kerekded bástya” egy utólagos bővítmény volt. Mivel a torony sarkához építették, és annak sarkát bontották meg a két egymás fölötti ajtónyílással, az épület statikai állapota nagyon leromlott, nagy repedés húzódott a nyílások fölött. Mellette a torony visszakapta az egykori falkérgét. Ezeket a beavatkozásokat már értelmező állagvédelemként említeném.

Az Alsó-vár keleti oldalán emelt külső várfal (2. kép). A vár erődítése során egy vastag és magas falat emeltek az Alsó-vár előtt, mely mögött több szint helyiséget alakítottak ki. A természet romboló hatása, valamint a császári robbantó brigád munkája révén az alsó vár három méter vastag, utólagosan épített védőműve az összeomlás határán volt. A Vagyongkezelő támogatásának köszönhetően megterveztük ennek a falnak is az állagvédelmét. A munka két részből állt:

5. kép Az Öreg-torony és a Felső-vár udvara az állagvédelem előtt (2005) és az állagvédelem után, 2015. (Fotó: Kosdi Attila)

6. kép A várudvar a Keleti palotával az állagvédelem előtt és után, 2022. (Fotó: Kosdi Attila)

7. kép A vár látképe az Alsó-várból fényképezve a munkálatok elkezdése előtt (2003) és az állagvédelem után, 2022. (Fotó: Kosdi Attila)

Stabilizálni kellett a falat a nagy repedések miatt, valamint vissza kellett falazni a fal külső kérgét. A falban megmaradt egy sor lőrés, melyeket ki kellett egészíteni. A fal egy részét alá kellett falazni, mert a korabeli robbantás túl jól sikerült, és hiányzott a szikla és fal között egy három méter magas rész, melyet a törmelék eltakart. Az alap-hiányos rész felett egy öt-hat m^3 -es, a faltól elvált faltestet vissza kellett kötni lapos vasakkal, me-

lyeket magában a faltestben rejtettünk el. Szerintem sikeres lett ez az állagvédelem. Ezek a kiegészítések annyira beépülnek a vár látványába, mintha így állnának évszázadok óta. Ezt a munkát én leginkább állagvédelemnek tekintem, mert a falkéreg visszafalazása látványban jelent sokat. Ha figyelembe vesszük, hogy ez a fal minimum hat méterrel magasabb volt egy fennmaradt részlet alapján, akkor érthető, ha azt mondom, hogy

8. kép Légi felvétel a várról a régészeti feltárás kezdetekor (2001) és az állagvédelem után, 2022.
(Fotó: Drón Air, Civertán Bt.)

nem adtunk hozzá a falkérgen kívül semmit, csak megmentettük.

Felső-vár, Keleti palota korai része, keleti sánc (5. kép). 2013-ban Regéc Önkormányzata Európai Unió pályázatát nyert. A pályázathoz mellékeltek tervek az alábbi részeket tartalmazzák: Az Öregtorony, a Felső-vár, a Keleti palota első üteme. Ezen kívül elkészült a vár alatti fogadó épület, valamint a faluban egy látogatóközpont terve.

Az Öregtorony kapcsán vita alakult ki a műemléki tervtanácson, hogy hogyan történjen a részben összeomlott torony megerősítése, hiszen az szerkezetiileg leromlott állapotban volt. Ugyanakkor három fa födémnek a gerendafészkei, valamint két falszakaszon lőrés maradt ránk. A tervező azon az állásponton volt, hogy az ismert részen vissza kell építeni a tornyot a meglévő részletek felhasználásával, ismétlésével. A vár

szerkezetétől idegen, modern szerkezetek alkalmazását ellenezte, hivatkozva arra, hogy olyan magas lenne ezen szerkezetek karbantartási költsége, amit ez a „vidéki vár” nem tud kigazdálkodni. Másrészt olyan építészeti megoldást célszerű alkalmazni, mely igazodik a vár látványához, és a helyi mesterek is el tudják végezni a szükséges karbantartásokat. Végül ezt a megoldást fogadta el a tervtanács. Az Öregtorony részleges helyreállítása sem volt egyszerű építési folyamat, mert a 3,5 méter vastag falat 20 méter magasságig visszafalazni nem volt gyerekjáték. A falazáshoz szinte az összes, a vár udvarán felhalmozott kőanyagot felhasználta a kivitelező. Ezt a folyamatot részleges rekonstrukciónak nevezném. Mivel nem tudtuk meghatározni, hogy eredetileg milyen magas volt a torony, melyet az idők során többször átépítettek, ezért a torony legfelső szintjére egy kilátót alakítottunk ki, jelezve, ez már nem történelmi szerkezet. A torony rekonstrukciós terveit Fülöpp Róbert készítette, a kilátó szint személyem munkája.

A torony környezetében visszafalazásra került a Felső-vár külső fala, jelezve, hogy itt egykoron egy kisebb, ovális alaprajzú vár állt. A várfal melletti épületekből csak a földszinti falak részletei maradtak fenn, ezek magasságát az értelmezhetőség érdekében ráfalazással megemeltük. A kivitelezés befejezése után egy kis, önkéntes csapat visszafalazta a Felső-vár kapuját, mely a szakemberek (régész, kőrestaurátor) munkája alapján lett rekonstruálva és elhelyezve.

A Felső vár az értelmező állagvédelem, valamint a részleges rekonstrukció mintája. Az Öregtorony falán téglá betéttel próbáltuk jelezni a Felső-vár egykori épületeinek feltételezett kontúrját. A terv része volt az ún. egyenes ház és a keleti palota korai épületszárnyának az értelmező állagvédelme. Ezeken az épületrészekon, falakon több szint fa födémeinek a lenyomata (gerendafészkek), továbbá több nyílászáró fészke is megmaradt. Az ún. egyenes házból a lenti szinten egy pince, fölötté a kápolna, majd még feljebb a karzat nyílt. A keleti oldalon kisebb helyiségek ajtajai nyílhattak. A régész és a kőrestaurátor meghatározták a beazonosítható részletek felhasználásával a nyílások kereteit, azok visszafalazásra kerültek. Az ún. egyenes házba a lenyomatok alapján egy fa lépcső és járószint épült vissza. A födémeik hézagos deszkázattal készültek, lévén fedetlen terekről van szó. Ezt a beavatkozást is értelmező állagvédelemnek nevezem. A látogatók nagyon szeretik a várnak ezt a részét, mert nem csak képzeletben tudják be-

járni a vár egykori emeleit, valóságos élményt nyújt a látogatónak. A szabadon hagyott fa szerkezeteket úgy alakítottuk ki, hogy bármelyik elemük cserélhető legyen.

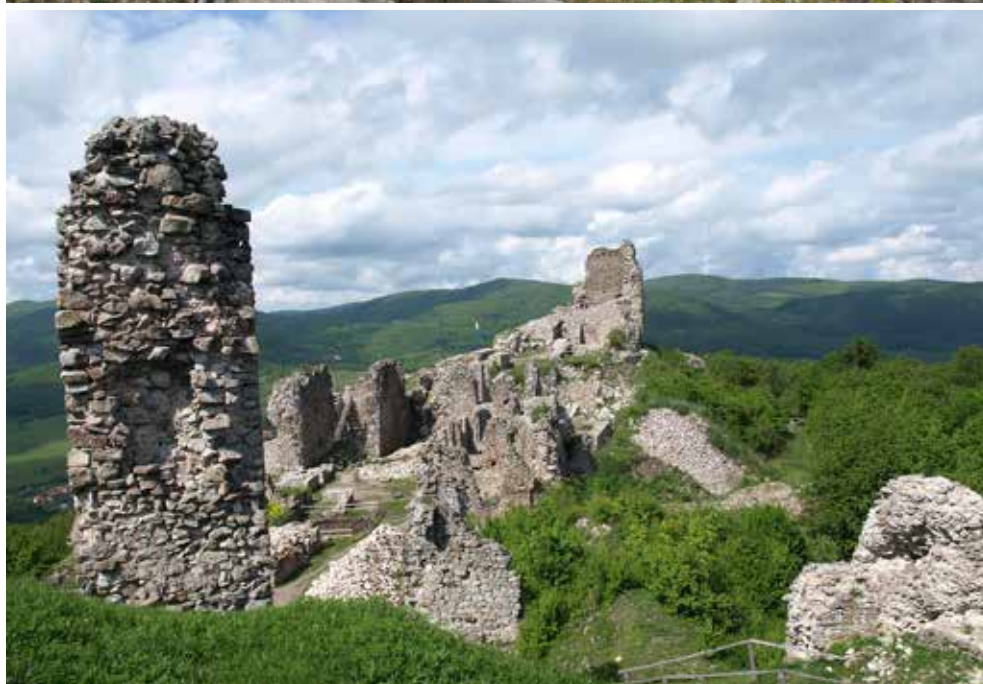
E munkálatok keretében kialakítottunk a vár keleti oldalán egy rendezvényteret és egy ún. látvány földsáncot. Ezzel az egykori sáncra próbáltunk utalni. Valójában ez a sánc kő és fa szerkezetű építmény volt, az udvar szintje öt méterrel alacsonyabban helyezkedett el, de mivel a korábbi régészeti feltárások során ide hordták ki a törmeléket, ezért ebben a kialakult állapotban hagytuk a területet. Évek múlva sok munkát fog adni még ez a terület a régészeknek.

A Kút-bástya előtt, a sziklák tövében állt korábban egy fa szerkezetű jegypénztár és büfé épülete. Mivel erről a helyről csodálatos kilátás tárul fel a távoli hegyekre és a két, Kassára vezető történelmi útra, ezért a tervező elfogadta azt a kérést, hogy az új fogadó épület is ezen a helyen épüljön fel. A régészeti feltárás tisztázta, hogy a területet egykor egy íves sánc védte. A sánc vonalát most a fogadó épület íves terasza idézi fel.

Keleti palota déli része, az Alsó-vár feljárója, az Alsó-vár előtti fal mögötti pince, a keleti külső várfal (9. kép). 2016-ban az Önkormányzat újabb Európai Unió pályázaton nyert támogatást. Ez a helyreállítási ütem a vár alábbi részeire vonatkozott: A Keleti palota későbbi, 16. századi épületszárnyára (déli épületrész), a keleti oldalon az utólagosan épült külső várfalra, a falköz gyilokjárójára, az Alsó-vár feljáró épületére a pátterek házával, az Alsó-vár keleti oldalán lévő várfal mögötti pincére a földemmel, a gyilokjáróval, s végül az Ecetes-ház rekonstrukciós bemutatására.

A keleti palota (6. kép). A 16. században épült palota fennmaradt romja a pince, a földszint és az emelet jelentős falait tartalmazta. E falakban igen sok részlet emlékeztetett az egykori állapotra. Álltak a pince boltozata és a lejáró falai. A földszinten a lisztes házban megmaradtak az egykori dongaboltozat indításai és a nyílások helyei a kökeretek fészkeivel. Az emeleten a fa födéme fészkei látszottak, a nyílások helyei, valamint a „kék szenelő bolt” keresztboltozatának az indítása, annak lenyomata. Fennmaradt egy kétméteres szakaszon a keleti várfalat felül lezáró mellvédfal egy része is.

Mivel az épületrészben három boltozott tér volt egykoron, és ezek hitelesen helyreállíthatók voltak, szükségessé vált az épületrész tetővel történő lefedése. A tervező elképzelését a műemléki tervtanács elutasította, majd egy konzultáció

9. kép A keleti palota, az Öreg-torony és a várudvar. Alul a régészeti feltárás előtti állapot (2002); felül: az állagvédelem után, 2022. (Fotó: Kosdi Attila)

keretében meghatározták az általuk elfogadható tetőkialakítást. Ez most a helyszínen látható.

Összegezve: A részleges helyreállítás mellett döntöttünk, mivel a helyreállított boltozatok föltett a tető kiépítése műszakilag szükségessé vált. Tehát nem a rekonstrukció volt a célunk, hanem az egy eszköz volt a kezünkben. Mivel az épületet lefedő tető egykori kialakításáról csupán sejtésünk volt, csak részleges rekonstrukció lehetett a cél. A tetővel megvédtük a boltozatos tereket, ugyanakkor felidézttük az épület egykori tömegformáját.

A belső tereket 95%-os pontossággal vissza lehetett építeni. A nyíláskeretek kialakítása már összetettebb feladatot jelentett a kőrestaurátornak. Az egykori keretek köveit a vár pusztulása során tudatosan kibontották és a vár udvarán halmozták fel. Ezáltal a kőkeretek megtalálási helye nem segített az eredeti helyek beazonosításában. A kőrestaurátor az építető család egyéb építkezéseinek az analógiája alapján (más egyebek mellett) igyekezett a kőkeret elemek helyét beazonosítani. A restaurált kőkereteken az eredeti és fennmaradt kőelemeket szilikon lenyomattal készített másolattal jeleztük.

Meglepo volt a pince feltárásának az eredménye. Korábban ezt a területet annak balesetveszélyes állapota miatt nem lehetett feltárni, így a kivitelezéssel párhuzamosan kellett kutatását elvégezni. A feltárt pince helyzete meglepetést okozott, mivel az udvar felőli oldalon a pincefal nem esett a palota fala alá, ferdén kilógott az udvarra. Ebből megállapítható volt, hogy a pince a palotaszárny előtt épült a sziklába bevájva, és a palotát később építették rá. A palota bővítése igazodott a már meglévő épülethez, ezért nem teljesen a pince falára építették, hanem részben a boltozatra falazták rá.

A fennmaradt részletek alapján ismertté vált a palota emeleti szintjének a megközelítési módja. Először egy kőkonzolos fa szerkezetre vezetett fel egy fa lépcső. Mellette kb. három méterre állt az Alsó-vár „kaputornya”, ahonnan az Alsó-várba vezető lépcső indult. A régész szerint mindkét várba (Alsó- és Felső) egy-egy lépcső vezetett fel, melyek bejáratát egy-egy kaputorony védte. Vélhetően ekkor a várudvar csak falal volt keleten és nyugaton lehatárolva.

Később a palota déli fala és a kaputorony fala közé beépítettek egy boltozatos helyiséget a földszinten, amire egy új fa lépcső vezetett fel. Ez a hely az emeleti palotasínt fedett előtere volt. Átépítették a kaputorony emeleti részét (vagy ráépítették a kaputoronyra) és a palota emeleti bejárat tere és a kaputorony fölött kialakították a Páterek

házát, ahol a környék templomainak kegytárgyait tárolták.

A palota keleti oldalán egy falköz közbeiktatásával egy külső védőfalat húztak fel. A külső várfal és a palota keleti fala (egykor keleti várfal) között egy fa szerkezetű gyilokjárót építettek ki. Ennek a járószintje az Alsó-vár irányában emelkedett, így kapcsoltak össze eltérő szintű helyiségeket (Kék szelölő bolt előtti előtér és az Alsó-vár keleti pincéje fölötti helyiség). Az Alsó-vár pincéje fölötti térből a Páterek háza mögötti szűkületen keresztül lehetett a palota padlásába feljutni, ahol a zászlórudakat tartották az inventárium szerint. Szerintem a várfal tetején futó gyilokjáró, melyről védeni lehetett kelet felé a várat, a palota tetőterében haladt végig a keleti oldalon.

Kis-bástya. A keleti oldalon, az utólag épített külső várfal folytatásában fennmaradt egy védőműnek a maradványa. A bástya egykor sokszög lezárású volt. Itt volt tetten érhető a vár felrobbantásának egy másik nyoma, hiszen a sokszögben épült falak külső része az alap sziklától egyben ki volt dőlve. A bástya északi része két szinten megmaradt egy cca. kettő-négy méteres szakaszon, és a felső szinten egy teljesen ép lőrés is látható volt. Ezen részletek alapján a bástya részlegesen visszaépíthetővé vált. Egykori magasságának, lefedésének semmi nyomát nem találtuk, tehát csak részleges rekonstrukcióról lehetett szó. A pincéjébe egy kazánt terveztünk, a földszinten WC-keket helyeztünk el. Az emeleten egy fa födém lapostetővel fedett kilátó teraszt alakítottunk ki.

Sajnos, a pályázati támogatás elnyerése és a kivitelezés megkezdése között eltelt időben az infláció miatt módosítani kellett a kivitelezés tartalmát. A tervet két ütemre bontottuk. A második ütembe került a Kis-bástya emelete a terasszal, a kazán, és a mosdók, valamint a keleti fal szűkületének gyilokjárója, a külső várfal értelmező emelése, és az Alsó-vár keleti oldala előtti pince lefedése és a várfal gyilokjárója.

Papíron maradt tervek. Felvetődhet a kérdés, hogy miért érkeztek egymás után a felújításra szánt pénzek. Az Önkormányzat és a tervező jó kapcsolatának köszönhetően a bevezetőben említett koncepció-terv alapján sorra készültek a helyreállítási tervek. A kész és engedélyezett tervekre könnyebb volt a támogatásokat megszerezni. A hatékonyságot jól mutatja, hogy csak két terv nem valósult meg (eddig). Ezek egy-két éve készültek. A legszomorúbb a nyugati palota értelmező állagvédelmi terve kivitelezésének az elha-

lasztása. A Vagyongkezelő pénzügyi lehetőségei beszűkültek, ezért az engedélyezett terv a fiókban maradt.

Nyugati palota (10. kép). A terv egyik legfontosabb eleme a nyugati várfal feltárásának a folytatása és részleges visszaépítése (emelés, fal-kéreg visszaépítése). A javarészt egyszintes épületek falainak kiegészítése után a palota földszinti fa földemjei visszaépítésre, és az emelet egyes falai is jelzészinten kiépítésre kerültek volna. Az egykori kapu melletti területen a falakat az értelmezhetőség érdekében ugyancsak kiegészítettük volna. A terv fontos eleme volt a várudvar rendezése, a gödrök megszüntetése, és egy többcélú rendezvényter kialakítása.

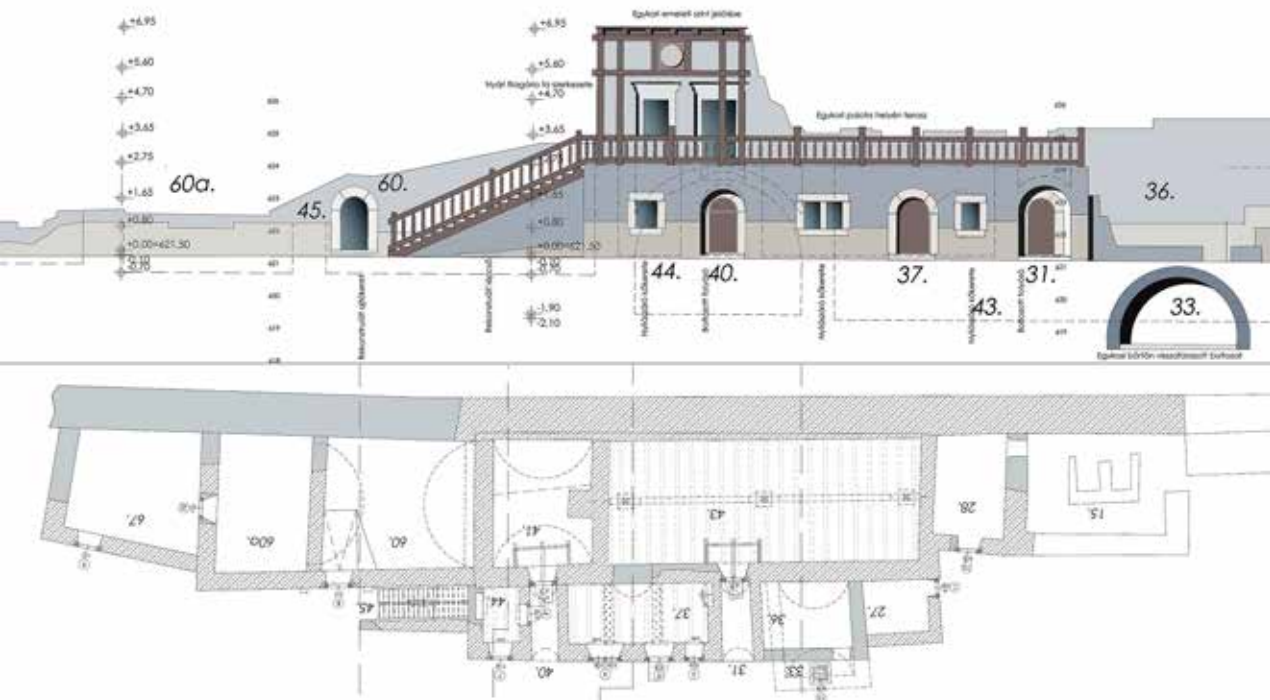
További feladatok. Néhány éve elkezdődött az Alsó-vár feltárása. A megismert részletekből jól látszik, hogy ezen a területen is egy igen hatásos értelmező állagvédelem készíthető, mely tovább gazdagítaná az egyébként is látványos várat.

Nagyon sürgető a vár egykori megközelítő útjának és kapujának a használhatóvá tétele. Ugyanis a további feltárást akadályozza, hogy a törmeléket csak nehezen lehet eltávolítani a vár

udvaráról. Az elszállítás adódó helyszíne lehetne az egykori bejáratú út nyomvonala, mely ismert és nagyrészt fennmaradt.

A vár infrastrukturális fejlesztése. A térség kerékpáros turizmusának fejlesztése céljából egy kerékpáros központ terve készült el és került engedélyezésre. A Regécet Óhutával összekötő út leágazása közelében, az erdő szélén kívánunk elhelyezni egy komplex kiszolgáló épületet. Az épületben a kerékpár kölcsönző és javító funkció mellett étterem, vendéglő, kemping, központi parkoló, szociális blokk lesz kialakítva. Az épülettől az erdei út lezárására kerülne, a várba gyalog, vagy elektromos szállítási járművel lehet majd feljutni. Így megszűnne a kaotikus erdei parkolás. Az épület alaprajza a martonyi pálos kolostor térszerkezetét tükrözné, utalva a közeli egykori regéci pálos kolostorra.

Összegzés. Az egyszerű állagvédelemtől folyamatos munkálatokra jutott el a regéci vár a ma is látható állapotához, mely tehát fokozatos és folyamatos fejlesztés eredménye volt. Felvetődhet a kérdés, hogy egy nagyobb, együttemű beavatkozás, vagy a fokozatos, folyamatos fejlesztés

10. kép A nyugati várfal és a nyugati palota papíron maradt állagvédelmi terve, 2023. (Kosdi Attila)

tés nyújt-e műemlékvédelmi szempontból jobb eredményt. Az egyszeri és jelentős pénzügyi támogatás több műemlék esetében bebizonyította, hogy a jelenlegi műemlék-helyreállítási rendszer nem képes a hibákat menetközben korrigálni, nem garantálható a higgadt és szakmailag hiteles fejlesztési döntés meghozatalára, a kivitelezés ellenőrzésének a hiányosságai pedig visszavonhatatlan károkat tudnak okozni. A fokozatos helyreállítás során lehetőség van a hibák korrigálására, a célok pontosítására, a szakmai kérdések tisztázására, szakmai megvitatására. A folyamatos fejlesztés feltétele egy állandó szakmai csapat léte, valamint a bizalmon alapuló együttműködés a megrendelő, a finanszírozó és a tervezők között.

Műszaki szempontok (8. kép). Az eltelt évek során a vár látványát az alábbi építészeti eszközök határozták meg: A helyreállítások során a látható falszerkezetekhez csak a helyi kőanyagot használtuk fel. A falazás csak a tervező által meghatározott módon készülhetett el, a falazás módját a tervező folyamatosan ellenőrizte, és ha kellett, a falazatot a kivitelező visszabontotta. A falazáshoz csak zsákos trassz habarcsot használtunk, ami garantálta az egyenletes minőséget. A falazatok tömören lettek visszafalazva, ami állékonyságot és stabilitást eredményezett. Kerültük a kőfalaktól idegen vasbeton szerkezetek alkalmazását. Ha kellett, acél szerkezetekkel merevítettük a falakat. A nyitott térben elhelyezett fa szerkezetek esetében biztosítottuk a cserélhetőség lehetőségét. Általános elv volt a tervezés során, hogy az elkészült épület, helyreállított rom a helyi kivitelezői tudással is javítható legyen.

A megjelenés is elsődleges szempont volt. Törekedtünk az autentikus történeti látvány, hangulat megteremtésére, legyen akár nem szakmai, akár szakmai látogatóról szó. Az állagvédelemből következett, hogy nem alakítottunk ki vakolt homlokzati felületeket, pedig az épületek homlokzatai egykor vakolva voltak. Célunk egy olyan térben is bejárható romterület létrehozása volt, ahol egymást kiegészítik az állagvédelemmel, az értelmező állagvédelemmel, és a részleges helyreállítással megvédett épületrészek.

A helyreállítások állandó résztvevői (a csapat). A több mint tíz éves munkálatok állandó partnere volt Regéc község két polgármestere: Kormos István volt, és Bakos Ferenc jelenlegi polgármesterek. A pénzügyi támogatást a Vagyongazdálkodási és az EU pályázati rendszere biztosította. A beruházás költsége cca. kétmilliárd forint volt, megközelítőleg fele-fele arányban.

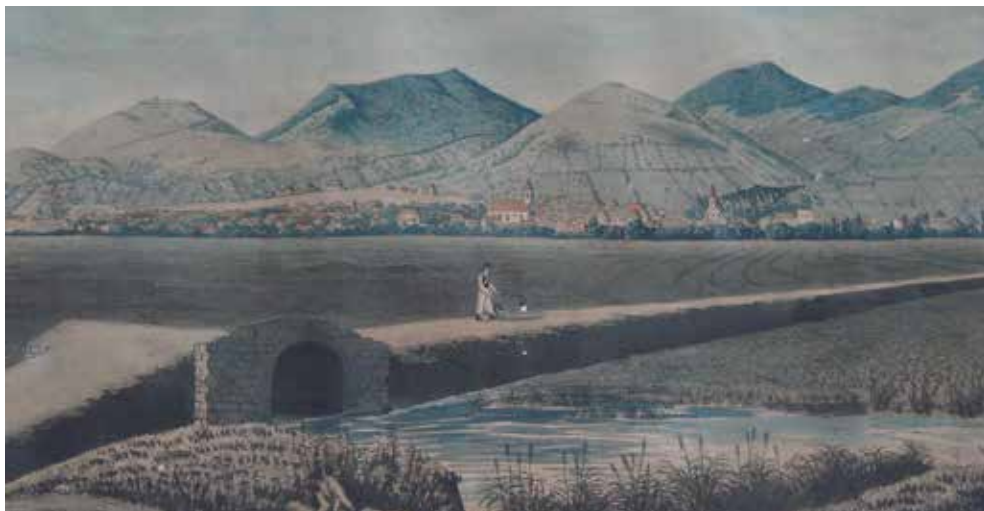
A tervező csapat állandó tagjai a következők voltak: *Kosdi Attila* építész, *Simon Zoltán* régész, *Kovács István* körestaurátor művész, *Kerényi László* szerkezettervező, *Kádár Péter* gépészmérnök, *Münnich Gábor* elektromos tervező. A kivitelezési munkákat a pályázatokon nyertes generál kivitelezők megbízásából jobbára helyi kivitelező vállalkozások végezték tervezői irányítással.

A műemlékvédelem, mint az építészet általában, tükrözi az adott társadalmat, annak a műemlékekhez való viszonyát, így a vár helyreállításának a folytatása is lenyomata lesz a társadalom közállapotainak. De a megépült falak őrizni fogják egy időszak eredményeit, műemléki gondolkodását.

SÁTORALJAÚJHELY VÁRA

„...nagyon célszerű lenne, nagyon sokat érne, ha a Várhegy tetején, amelyet a turista lakból negyedóra alatt elérhetünk, nemcsak a felette szép kilátásban, hanem értékes történelmi emlékekben is gyönyörködhetnénk.”¹ A fenti gondolatot 1937 júliusában osztotta meg a Zemplén című politikai hírlap olvasóival Visegrádi János, a sátoraljaújhelyi felsőkereskedelmi iskola tanára, piarista pap, önjelölt régész. Visegrádi gondolata jól illeszkedett a két világháború közötti Sátoraljaújhely fejlesztési koncepciójához. A trianoni döntéssel gúzsba kötött vármegyeszékhely – mely közigazgatási, gazdasági és infrastrukturális központ-jellegéből csaknem mindent elvesztett – Orbán Kálmán polgármestersége alatt (1923–1940) a turizmusban és a vendéglátásban igyekezett megtalálni a talpra állás és fejlődés egyik lehetséges zálogát. Mindez mai szemmel nézve egy logikus gondolatként értékelhető. A trianoni határok megvonásával a természetjárás és túramozgalom szempontjából jelentősen felértékelődtek a Tátra mögött korábban csak másodlagos túracélpontnak számító középhegységek – így a város határában lévő Sátoros-hegycsoport is (1. kép).

Az 1920-as és 30-as évek fordulóján sorra jelentek meg „Rákóczi Ferenc, Kazinczy Ferenc, Kossuth Lajos szűkebb hazáját”, a város látnivalóit és a környék kirándulólhelyeit bemutató és népszerűsítő kisebb-nagyobb kiadványok. A korabeli városmarketing optimista szlogenje így hangzott: „Többször jön, aki egyszer jön!” A város erejéhez mérten mindent alárendelt az új iránynak. Ezek a törekvések szerencsés módon találkoztak a központi szándékokkal, s így 1926-ban megalakult a városban a Magyar Turista Egyesület Hegyaljai Osztálya, melynek legfőbb célkitűzése a szervezett természetjárás népszerűsítése volt. A sátoraljaújhelyi turizmus egyik legfőbb motorjának Oláh István nyugalmazott kúriai bíró, ügyvéd, a Hegyaljai Osztály 1929 és 1934 közötti elnöke számított, aki fáradhatatlanul dolgozott a turizmusban rejlő lehetőségek kihasználásán. Sokat köszönhetett a város Jász Gézának is aki, mint a Magyar Turista Egyesület alelnöke, Hegyalja legnagyobb rajongója országos körökben is minden alkalmat megragadott az Újhely környéki hegyek népszerűsítésére. Fenn hirdette, hogy Sátoraljaújhely lehetne a „magyar Grác”, hiszen a várost adottságai országos

1. kép Matolay Viktor László: A Sátoros-hegycsoport a Várheggyel, 19. századi színezett könyvomat. (PIM-Kazinczy Ferenc Múzeum)

jelentőségű turistaközpont-szerepre predesztinálják. Egy kedvelt *bonmotjában* Róma és Újhely között is megtalálta a párhuzamot: eszerint az örök város hét dombon, míg Sátoraljaújhely hét hegy lábánál épült.

A hét hegy egyike volt a Várhegy, amelynek felszín alatt nyugvó maradványai felé ekkor fordult a városi közvélemény figyelme – előrevetítve azt, hogy az esetlegesen napvilágra kerülő középkori romok az „*idegenforgalom szempontjából is feltehetőleg jelentékeny értéket képeznének.*” Ennek a gondolatnak a jegyében 1937 nyarán a fentebb már idézett Visegrádi János vezetésével megtörtént az alább részletesen is bemutatásra kerülő első régészeti feltárás a vár területén. A város történelmi patináját azzal kívánta még hangsúlyosabbá tenni, hogy nevezetes műemlékeit és épületeit egységes módon táblákkal kezdte megjelölni. *Ambrózy Ágoston* újhelyi író ennek kapcsán lelkesült prognózist is megfogalmazott: „*a hegyek aranya és a völgy márványa együtt fogja ünnepelni a múltat és hirdetni a jövőt.*”²

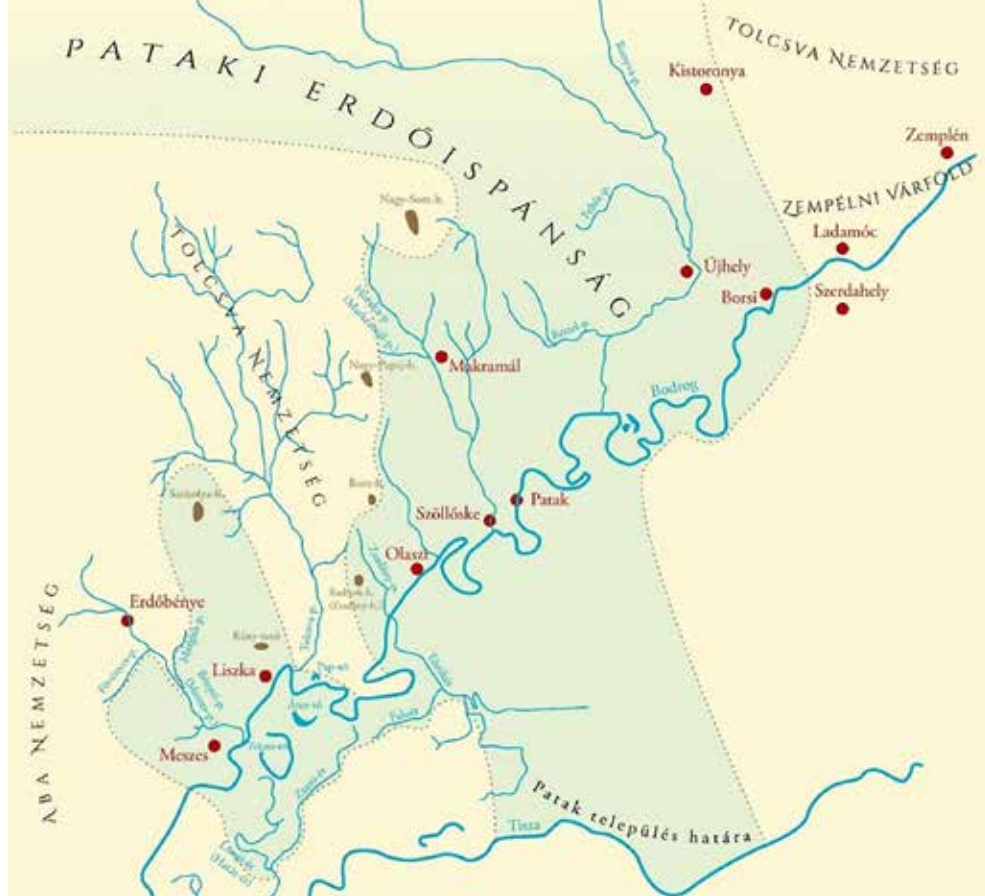
A múlt ünneplése azonban hamarosan lekerült a napirendről. A második világháború derekba törte a korábbi elképzeléseket, s a korabeli Zemplén vármegyével azelőtt szinte egyet jelentő Sátoraljaújhely a közbeszédben ma is igen erősen megjelenő módon egy „borsodi”, határszéli kisváros lett. A legutóbbi rendszerváltást követő útkeresések után a város visszatért az egyszerű már működőképesnek bizonyult recephez: Sátoraljaújhely ma is az aktív és a kulturális turizmusban keresi az érvényesülés lehetőségeit, s emellett fokozott figyelmet fordít az épített és szellemi örökség ápolására is. A város országosan is egyedülálló turisztikai lehetősége a Sátoros-hegyekben rejlik. A Magas-hegyen lévő, négy évszakos kínálattal rendelkező Zemplén Kalandpark, a Szár-hegyen található Magyar Kálvária emlékmű-együttes és a Várhegyen lévő középkori rom együttesen változatos és izgalmas programot kínálhat a turisták számára a jövőben, melyet a Szár-hegyet és a Várhegyet összekötő, 2024 nyarán átadott „Zemplén 723” elnevezésű acélszerkezetes függőhíd emelhet új szintre.

A még továbbra is évtizedes távlatokban mérhető turisztikai fejlesztések egyik hangsúlyos eleme lett Újhely vára, melynek régészeti kutatása 18 éve megszakítás nélkül zajlik. Bár a feltárást és feldolgozást a kezdetektől tudományos szempontok indukálják és határozzák meg, a régészeti, állagvédelmi és területhasznosítási programot a munkálatokat finanszírozó Sátoraljaújhely város

részeről egyértelműen a turisztikai vonzerőnővelés szándéka mozgatja. Mindezt azért kell külön is hangsúlyoznunk, mert a várrom már feltárt részleteinek *Albert Tamás* által tervezett bemutatása elsősorban ebben az összefüggésben értelmezhető.

A középkori vár maradványai a Sátoraljaújhely fölött magasodó Sátoros-hegycsoport délkeleti szegletéből kinyúló, 334 méter Btf magasságú Várhegyen találhatóak. A jellegzetes sátorformájú hegyek a Tokaji-hegység többi részétől kissé elkülönülve, alföldi környezetükből emelkednek ki. A Várhegy dácit kőzetanyagú kúp, hosszú, keskeny platóval és meredek oldalakkal. Az itt állt, napjainkra csaknem teljesen elpusztult várral kapcsolatos okleveles források helytelen értelmezése hosszú időre gyökeret verő téveszmékhez vezetett. Csak *Détshy Mihály* (1922–2007) az 1960-as években végzett kutatásai tisztázták, hogy az *V. István* (1239–1272) kancelláriájában 1261-ben kelt, a sátorelői hospesek jogállását rögzítő kiváltságlevélben szereplő *castrum Saturhyg*, azaz a sátorhegyi vár azonos az ugyancsak *V. István* általi, 1262. évi adománylevélben szereplő, patakinak mondott várral.³

Ez a vár, amely *castrum Patak*, *castrum Potak*, vagy *castrum Potok* alakokban további 13–14. századi oklevelekben is előfordul, a tatárjárás után, közelebbről nem ismert időpontban, a mai Sátoraljaújhely határában álló Várhegyen épült fel. A vár építése egybeesett Sátoraljaújhely alapításával, a már említett kiváltságlevél egyik pontja az újhelyi hospesek feladataként jelölte meg a vár ciszternájának vízzel való megtöltését. Sátoraljaújhely a királyi birtoknak számító pataki erdőispánság területén feküdt, amely nevét központjáról, a mai Sárospatakról kapta (*2. kép*). A pataki ispánság 1323 körül megszűnt, királyi uradalom lett, amelyet 1392-ben adományoztak el végleg.⁴ Ez a történelmi körülmény magyarázza a várra vonatkozó korai oklevelekben szereplő megnevezést. A királyi parancsra felépült vár Sátoraljaújhely határában, a Patak felé vezető út fölött, Újhely határának Patakhoz közeli részén állt. A vár jól védhető hegyre épült, vélhetően azal a céllal is, hogy védelmet nyújtson az ispánság lakóinak az esetleges újabb mongol támadás ellen. Az Árpád-kor időszakában tehát elsősorban menedékvár volt, az uradalom központja továbbra is Patak maradt. Tudjuk, hogy 1262-ben a vár még nem volt teljesen befejezve: ekkor *István herceg* a *Balogsemjén nemzetségből való Ubulfia* Mihály ispánnak adta örök birtoklásra a vár északi tornyát, amely az oklevél szövegének

2. kép Az Árpád-kori pataki erdőispánság kiterjedése. (Szűcs Jenő nyomán szerkesztette: Kovács Judit, PIM-Kazinczy Ferenc Múzeum)

tanúsága szerint akkor még nem volt kész. Az adománylevél szót ejt a vár ciszternájáról is, amelyet ostrom esetén Mihály ispán és örökösei közösen használhattak a királyi vár várnagyával. A vár első ostromát a *IV. Béla* (1206–1270) és elsőszülött fia, *István herceg* között kitört belháborúban állta ki: 1264-ben István feleségét és gyermekeit a király seregei foglyul ejtették az ostrom során bevett várban. A várat 1281-ben is megostromolták, ekkor a hivatalát vesztett nádor, *Aba nembeli Finta* lázadt fel az uralkodó, *IV. László* (1262–1290) ellen.

A vár felépítése és Újhely alapítása után a pataki erdőuradalom belső szerkezete lassan átalakult, az ispánság északi részén Újhely központtal egy kisebb egység jött létre, a városhoz és a várhoz csatolták Táj, Borsi, Kovácsi és Obozligete birtokát. A vár és az uradalom királyi birtoklása részben királynéi birtoklást jelentett az Árpád-korban és az Anjou-korban is. *I. Károly* (1288–1342) 1310 körül a *Baksa nembeli Simon fia*

Györgynek adományozta az uradalmat, ám 1319-ben visszavette azt. 1312 és 1316 között súlyos harcok dúltak a vidéken, a király ellen fellázadt *Aba Amádé* (1240?–1311) hívei támadtak a pataki ispánságra, majd 1316-ban *Petenye fia Péter* kelt fel a király ellen. *I. Károly* 1327 körül ismét eladományozta az uradalmat és a várat, ezt ezúttal *Babonics János* (†1334) egykori horvát-szlavón bán majd királynéi tárnokmester kapta meg, aki 1334-ben az újhelyi várban végrendelkezett. Halála után az uradalom visszaszállt a királyra, s 1392-ig az uralkodó kezén maradt.

Ekkor *Zsigmond* (1368–1437) *Perényi Miklós* (†1428) egykori szőrényi bánnak adományozta, a Krassó megyei érsomlyói uradalomért cserébe. 1428-ban *Perényi Miklós azonos nevű fia* *Zsigmond király* seregében *Galamóc* ostromára indult, ahol életét vesztette, s így a birtok visszaszállt az uralkodóra. 1429-ben *Zsigmond* az uradalmat és vele Újhely várát a három *Pálóci-testvérnek: Mátyus* országbírónak, *György* esztergomi

érseknek, s *Imrének* adta, Sempte és Szakalya várakért cserébe. A család utolsó férfitagja, Antal elesett a mohácsi csatában, s az újhelyi vár – hasonlóan Sárospatak városához – *Perényi Péter* (1502k–1548) kezébe került.⁵ Perényitől 1528 elején János (†1540) király foglalta el, de 1529-ben *Ferdinánd* (1503–1564) hadvezére, *Katzianer* azt visszafoglalta. Perényi 1534 februárjában még Újhely várából keletzte azt a levelet, melyben a kassai tanácstól kőművesmestereket kért az ekkor megkezdett sárospataki építkezéseihez. A két várat szimbolikusan is összeköti *Wégh Ambur* utolsó újhelyi várnagy személye, aki az első formájában 1537-ben felépült sárospataki vár, azaz a ma is álló várkastély várnagya is lett. A hadászati szempontból vélhetően már elavult újhelyi várat egy 1538-as adat leromboltként említi, s ugyanerről az állapotról tanúskodik két, az 1540-es évek második felében keltezett oklevél is. A vár pusztulásának körülményei tisztázatlanok, az eddig elvégzett régészeti feltárás megfigyelései alapján részben szándékos lerontással számolhatunk.⁶ Újhely vára az elpusztult állapotáról szóló említéseket követően többé nem szerepel a kora újkori forrásokban.

A régészeti feltárás megkezdésekor a vár fennálló maradványokkal már nem rendelkezett, a felhagyott romok pusztulástörténetére vonatkozóan ugyanakkor több izgalmas adatra bukkanunk a 19. századi helytörténeti irodalomban és a helyi sajtóban (3. kép).⁷ A vár romjairól az olaszországi emigrációban emlékiratain dolgozó *Kossuth Lajos* (1802–1894) is megemlékezett, aki 1890 februárjában Sátorlajújhely közönségének keltezett levelében nosztalgiával gondolt vissza az újhelyi diákok alatt tett várhegyi kirándulásaira: „...ott látom magam üldögelni az újhelyi Várhegy akkor még fennállott romjai mellett...Ez elmerengések között kezdtem komolyan számot vetni hazánk történelmének tanulságai-val...ott érlelek meg a vidék történelméből kisu-gárzó inspirációk bennem az elhatározást, a nép és a nép által a haza szabadságának szentelni életem...”⁸ Hogy az újhelyi vár romjai miféle hatással lehettek a későbbi államférfi pályafutására, az ma már eldönthetetlen. Számunkra viszont sokkal fontosabb az a tény, hogy a diákeveit és pályájának korai időszakát Sátorlajújhelyben töltő Kossuth – aki innen indult ki „a cselekvő élet göröngyös útjára” – az 1820-30-as években még fennálló romokat látott a Várhegyen.

Visszaemlékezésének hitelét alátámasztja *Matolay Etelének Az újhelyi vár* címmel megjelent írása is.⁹ Az akkor már 78 esztendő Matolay

– akinek színes életrajzában a tevékenységi körök között az 1848-as honvéd, alispán, országgyűlési követ és történetíró egyaránt szerepel – 1903. március 18-án botja segítségével kaptatott föl a Várhegyre. Tapasztalait az *Adalékok Zemplénvármegye Történetéhez* című vármegyei kiadványban tette közzé. A Várhegyre felérve fájdalmas meglepetésben részesült, hiszen a várnak kötörmelékeken kívül nyomát sem lelte. Visszaemlékezéséből ugyanakkor kiderül, hogy fiatalon többször is felment a romokhoz, s leírása szerint a Várhegy keletre néző, legmagasabb csúcsán „egy bástyának *C alakú, mintegy 3½ öl magas, és 35–0 lépés hosszú maradványa állott.*” Ettől északra egy földalatti üreget is felfedezett. A fenti romtól – folytatódik a leírás – „a hegy gerincén éjszak-nyugat felé, vagy 300 lépésnyire, a hol a hegy hirtelen meredeken kezd alászállni, az ormon ismét egy másik bástya maradványa, de már ennek akkor is úgyszólván csak alapja, alig 4-5 lábnyira a földből kiemelkedve.” Nincs okunk kételkedni az idézett, nagyon precíz leírásban, hiszen a továbbiakban részletesen ismertetésre kerülő, eddig elvégzett régészeti feltárások alapján tudjuk, hogy a Várhegy platójának északnyugati végét egy háromszögű torony zárta le. Ennek láthatta mintegy másfél méter magasságú romjait az akkor még fiatal Matolay. A Várhegy délkeleti, (a leírásban helyesen legmagasabbként leírt) csúcsán még nem indult meg a régészeti kutatás, ám itt ettől a visszaemlékezéstől függetlenül is egy torony maradványainak előkerülése várható. Ennek a toronynak a romjai a piaristák újhelyi gimnáziumában 1833 és 1839 között tanult Matolay diákevei alatt még mintegy hat méter magasan álltak. A későbbi alispán 1840 és 1856 között nem élt Újhelyben, ám amikor visszatért szülővárosába, s ügyvédként kezdett tevékenykedni, szabadidejében újra felkereste a romokat. Az akkor tapasztaltakra így emlékezett: „Az említett nagy bástyafalnak (vagyis a Várhegy délkeleti csúcsán lévő toronynak) márcsak mintegy tized-részét találtam, mintegy ölnyi magas és széles egyenes faldarabot.” Nemsokára azonban ez a faldarab is összeomlott. Matolay ennek pontos körülményeit nem tudta megmondani: „hír szerént egy Urnapján egyszerre, más hír szerént katonák rombolták szét.” A romok 1865. évi pusztulásáról a Zempléni Híradó tárgyév júliusában megjelent száma is hírt adott az Újdonságok című rovatában: „Ez (vagyis a szóban forgó falrészlet) a legközelebbi urnapi körmenet alatt – mintegy az isteni szentség előtt szintén meghajolni akarván – egészen leomlott.”¹⁰ Egy izgalmas

3. kép A Várhegy platója 2007-ben, a feltárás megkezdése előtt. (Fotó: Civertan Grafikai Stúdió)

forrás viszont azt bizonyítja, hogy a vár maradék falai nem feltétlenül az isteni szentség előtt roskadtak össze, s pláne nem maguktól. Zemplén-jelles történetírója, *Szirmay Antal Notitia Historica Comitatus Zempleniensis* című kötetének az egykori vármegyei levéltárban őrzött példányába *Geőcze Tamás* levéltárnok a következő bejegyzést tette: „*az Újhelyi várhegyen létezett utolsó, s emlékül szolgáló vár rom darab kőfal ledöntetett 1865-ik év jun. 16-ik napján nem tudni ki által.*” Majd lentebb: „*utóbb kiderült, hogy a ledöntés a B. Kellner nevet viselő gyalog Ezred itten tanyázó századbeli közkatonák által pajkosságbul történt.*”¹¹ Ez utóbbi motívum, vagyis a még fenn álló maradványok katonák általi lerombolása tűnik fel *Vende Aladár* 1905-ben megjelent városlírásában is – minden bizonnyal a fentebb idézett forrása alapján: „*A régi vár utolsó romjai még 1865-ben láthatók voltak, akkor azonban az utolsó falmaradványokat is elpusztították, még pedig tréfából, a báró Kellner nevét viselő ezred ott állomásozó katonái.*”¹² Matolay 1903 tavaszán tett várhegyi látogatása során szomorúan tapasztalta, hogy „*Most már nemcsak ennek a faldarabnak semmi nyoma, de a kötörmelék az említett pincebejáratot is betemette. Sőt, az utóbb említett észak-nyugati bástya-maradvány helyén is már csak kötörmeléket találtam.*” Végül lakonikusan megjegyzi: „*Valóban kár, sőt vétek az ilyen érdekes váromokat így elpusztulni hagyni.*” Matolay Etele fentebb ismertett visszaemlékezése azért fontos számunkra, mert egy hosszúra mért emberi életút három különböző szakaszára utalva olvashatunk benne a vár maradványairól, s a romok pusztulásáról.

Megjelenésének időpontja is lényeges, mivel szinte napra pontosan egy évvel később, 1904 márciusában készítette el *Soós Elemér* hadtörténész az újhelyi vár alaprajzát, annak szövegezése szerint „*tekintettel a várhegy fenlapjára és az azon talált maradványaira.*”¹³ Matolay megbízhatónak tűnő visszaemlékezéseinek fényében azonban erősen kétséges, hogy Soós Elemér bármiféle jelentősebb falmaradványt találhatott volna a felszínen. Az általa közölt alaprajzot tehát nyugodt szívvel tekinthetjük a fantázia szüleményének: a vár eddig feltárt részletei közül a már emlegetett északnyugati, háromszögű torony Soós alaprajzán hatszögletű, az ettől délre előkerült téglalap alaprajzú toronyépület nála semmilyen formába nem szerepel, továbbá a plató déli harmadában feltárt épületegyüttes alaprajza sem feleltethető meg az általa ábrázoltnak. A várhoz felvezető egykori út nyomvonalát ugyanakkor pontosan ábrázolta, s említést érdemel, hogy a vár északnyugati részén jelölt ciszterna is megfelel a valóságnak. Talán erre a ciszternára utal *Székel Albert* megyei főügyész az 1937-ben megjelent, *Mégegyszer az újhelyi Várhegy titka* című visszaemlékezésében: „*Vagy 60-65 év előtt kisdiák koromban magam is láthattam a Várhegy tetején embermagasságú falmaradékokat, és egy mély kutat, vagy ciszternát, melyet gyerekek és itt állomásozott katonák állandóan romboltak és köveket dobáltak a kútba.*”¹⁴ Székely visszaemlékezése szerint tehát 1870 körül még embermagasságú falmaradványok voltak a Várhegyen. Ez nem mond ellent a Matolay és a Vende-féle leírásoknak (több, mint fél évszázad távlatából visszaemlékezve néhány év pontatlanság könnyen

elképzelhető), s visszatérő motívumként jelenik meg az itt állomásozott katonák által okozott rombolás is. Székely említést tesz arról is, hogy a gyártelepi munkások vasárnaponként „kincske-resés” céljából ásatásokat végeztek a Várhegyen, s egyikük „ez nagy, nehéz, girbe-gurba vaskardot talált, mely tele volt bevágásokkal.” Székely megvásárolta a találótól a tárgyat, s annak papírmásolatát elküldte *Pulszky Ferencnek* (1814–1897), a Nemzeti Múzeum főigazgatójának. Ezenkívül több, különlegesnek számító leletről, így „*török betűkkel kivéset kardról*”, továbbá „*Egy Árpádkorabeli sisakkal ellátott vitéz*” ábrázolásával, valamint „*ösi héber betűkkel*” ellátott érméről is említést tesz – ez utóbbit a budapesti zsidó múzeumnak adományozta. Az említett tárgyak hollétéről azonban nincs információ, s abban sem lehetünk teljesen biztosak, hogy ezeket a tárgyakat valóban a Várhegyen találták, vagy netán a jelentős fegyvergyűjteménnyel rendelkező (s a Zempléni vármegyei Múzeum ügyét is lelkesen támogató) Székelynek kreált lelőhely megnevezéssel adták el azokat. Bárhogyan is volt, az akkori újhelyi intelligencia egyik vezéralakjának számító Székely idézett írásának utolsó mondatával egyetérthetünk: „*A Várhegy titka megérdemli a legnagyobb figyelmet.*”

A vár iránti figyelem 1937-ben erősen megélnéült. Az év elején *Lehoczky Sándor* nyugalmazott törvényszéki elnök nyílt levelet írt a Zemplén lap főszerkesztőjéhez – s így a szélesebb városi és vármegyei közvéleményhez – melyben a Várhegy ásatásának megkezdését szorgalmazta. Bizton állította, hogy „*a vár alapfalainak és egyéb alkatrészeinek*” feltárásával a város akár idegenforgalmi szempontból is jelentős látnivalóval gazdagodhatna.¹⁵ Mint kiderült, *Lehoczky* ekkor már nyitott kapukat döngött. Pár nappal később, ugyancsak a Zemplén hasábjain a sátorlajújhelyi Felsőkereskedelmi Iskola történelem és földrajz szakos tanára, s egyben igazgatója, a régészeti emlékek iránt élénk érdeklődést mutató – dolgozatunk bevezetésében már idézett – *Visegrádi János* közölte, hogy az előző év nyarán a polgármesteri hivataltól engedélyt kérve és kapva két tanítványával feltáró munkát végzett a várbán.¹⁶ Beszámolója szerint mindössze néhány napig dolgoztak, ám így is sikerült napvilágra hozniuk a vár alapfalainak bizonyos részleteit. A rövid ásatás egyik konklúziója az lett, hogy a vár építésénél nagyon gyöngye kötőanyagot használtak, s ezzel magyarázható, hogy „*a vár alapfalaiából a talajszint felett napjainkig egy kis rész sem maradt fenn*”. *Visegrádi* ugyanakkor

roppant pragmatikus szempontokat vetett fel a vár további kutatására vonatkozóan. Javasolta a Várhegyre felvezető út helyreállítását, a vár területének törmeléktől való megtisztítását, továbbá a vár alapfalainak minél teljesebb feltárását. Hiszen, mint mondta: „*azok feltárása után állapíthatnánk meg azt, hogy a várnak némi kis részét lehetne-e, érdemes lenne-e rekonstruálni?*” A könnyebb munkákhoz a szünidő alatt a tanuló ifjúság bevonását képzelte el, míg a nehezebb fizikai munkára és szakmunkára fizetett munkások alkalmazását javasolta. Gondolatait így összegezte: „*Rendkívüli eredményre – természetesen – nem számíthatunk, de alaposan átgondolt megtervezés és helyesen vezetett kivitel mellett a munka és a költség nem lenne hiábavaló.*”

Június 27-én a Zemplén már arról számolt be, hogy megkezdődött a vár régészeti feltárása. *Visegrádi János* és *Böröcz Gyula* tanárok irányítása mellett cserkészek fogtak hozzá az ásatáshoz, akik „*a vár régi tervlapját vették elő*” – itt alighanem a *Soós Elemér* által jegyzett váralaprajzra gondolhatunk.¹⁷ Az első híradás szerint sorra kerültek elő a vár alapfalai, közte egy lőréses fal. A cserkészek a beszámoló szerint „*az egyik helyen olyan mélyre ástak*”, hogy a falalpozás alatt bronzkori tűzhelyet fedeztek fel. A lap munkatársának látogatásakor éppen egy ágyúlánc és egy csontfüggő került napvilágra. A nyár derekán arról adott hírt a helyi sajtó, hogy a város a cserkészek által megkezdett munka folytatását anyagilag is támogatta, s városi munkásokat szerződtettek a további feltárára. A feltárásokat irányító *Visegrádi július 11-én a Zemplén hasábjain „A várhegyi vár múltja az ásatások alapján”* címmel hosszabb beszámolóban foglalta össze az elvégzett munka eredményeit.¹⁸ Az írásból kiderül, hogy a Felsőkereskedelmi Iskola 27 fős cserkészcsapata öt napig, majd folytatólagosan a város által fizetett 11 napszamos további négy napig végzett régészeti kutatást a Várhegyen. Ez a rövid ideig tartó ásatás meglepően sok megfigyelést és a leírások alapján igen figyelemreméltó leletanyagot eredményezett. Amennyire a beszámoló alapján rekonstruálni tudjuk, a feltárások a vár délkeleti részén zajlottak. Itt a terepen hat nagyobb bemélyedést találtak, melyek közül az egyikben 1-1,5 méter vastag, átlagosan egy méter magasban álló falakra bukkantak. A *Visegrádi* elképzelése szerint sziklába vájt helyiségek közül egyet részben kiürítettek. A feltáró konklúziójában megállapította, a várnak „*fontosabb stratégiai jelentősége nem volt és csupán egy középkori főúrnak szolgált biztos lakóhelyéül, nem volt*

olyan szilárd építmény, mint a XVI. században, tehát a török időkben az ágyúk ellen épült várak s így az ember és a természet romboló munkájának kevésbé tudott ellenállni.”¹⁹

Ezt az értékelést a későbbi történeti kutatás és a vár bő másfél évtizede zajló régészeti feltárása erősen árnyalta, ám az írás záró gondolata ma is aktuális: cikkünk elején már idézett²⁰. Július 18-án aztán arról számolt be a Zemplén, hogy a várhegyi ásások befejezését követően felvételek készültek a napvilágra került falakról, a kövekről és a rétegekről.²¹ A fényképeket és a feltárás során talált leletanyagot eljuttatták a Műemlékek Országos Bizottságához. A bizottság tagjai nagy érdeklődéssel fogadták az ásásokra vonatkozó bejelentést, s tervbe vették a vár szakértői szemlét. Hogy ez a szemle utóbb megvalósult-e, arról nem találtunk adatot. Úgy tűnik, hogy ezt követően a vár kutatása lekerült a napirendről, s néhány évvel később egészen más okokból lendültek munkába az ásók a Várhegy tetején és oldalában. 1944 év végén súlyos harcok kezdődtek Sátoraljaújhely környékén, melyben a város környéki hegyek – így a Várhegy is – kiemelt szerepet kaptak. A harcok nyomai és emlékei az elmúlt évek feltárásai során is előkerültek.²²

A második világháborút követő évtizedekből alig van információ a Várhegy területéről. Egy 1954-ben térképészeti céllal készített, Sátoraljaújhelyt és környékét ábrázoló légifelvétel a Várhegy kopár fennsíkja tűnik ki. Ekkoriban fák és bozótos növényzet még nem fedte intenzíven a területet, a plató déli részén nagyobb méretű, fehérén világító köves-habarcos foltok jelölték az elpusztult épületek helyét. 1964-ben egy rádióadót telepítettek a Várhegyre, amely egy lehetséges háborús helyzetben kommunikációs össze-

köttetést biztosíthatott volna az akkori tanácsháza és a baráti Csehszlovákia között. A szögesdróttal körülvett és elzárt épületet betonalapra, a vár köveinek felhasználásával építették. A védett objektum közvetlen környezetét karbantartották, ám a Várhegy többi részét lassan elkezdte birtokba venni a természet. A várban 1973-ban egy helyi „amatőr régész” kisebb léptékű illegális ásást kezdett, ekkor jött napvilágra s szerencsés módon utóbb a Kazinczy Ferenc Múzeum gyűjteményébe került, 1533-as vésett évszámmal ellátott kapuív-zárókő (4. kép). A megbolygatott kapuomladékhoz tartozó – az „ásatásról” készült felvételeken is szereplő – további kőfaragványoknak sajnos nyoma veszett.

1986-ban a magyarországi várak és várhelyek terepi azonosításában és dokumentálásában elévülhetetlen érdemeket szerzett *Sándorfi György* mérnök és *Nováki Gyula* régész végezték el a Várhegy felmérését, szintvonalas rajzban rögzítve a terepen megfigyelhető jelenségeket. A vár történeti kutatásában és annak köztudatba történő visszakerülésében meghatározónak számít Détshy Mihály 1994-ben közzétett kismonográfiája.²³

A sátoraljaújhelyi vár tervszerű régészeti kutatása végül 2007-ben indult meg, a városi önkormányzat kezdeményezésére. A régészeti feltárást kezdetben a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma szervezte, míg 2017-től kezdődően a Petőfi Irodalmi Múzeum Kazinczy Ferenc Múzeuma végzi a tudományos tevékenységi program keretében zajló feltárást. A terepi munkába egyetemi tanácsadás keretében 2015-ben *Bárdi-Jáky Bogáta* és *Hegyi Dóra*, 2016-ban *Hegyi Dóra* és *Nádai Zsófia*, míg 2017-ben *Hegyi Dóra* szakmai irányítása mellett bekapcsolódott az ELTE Magyar Középkori és Kora Újkori Régészeti Tanszéke is. 2017-2020 között *Majer Zsófia* és *Giber Mihály* vett részt a feltárást vezetésében. A régészeti kutatás 2008 és 2012 között a Várhegy platójának déli, míg 2013 és 2023 között a turisztikai fejlesztéssel érintett északi részén zajlott (5. kép).²⁴

A Várhegy északnyugat-délkeleti tájolású, meredek oldalakkal rendelkező fennsíkja szabálytalan, nyújtott ovális alaprajzi formát mutat, hossza mintegy 135 méter, legszélesebb része 50 méter. A plató északnyugaton csúcsban végződve egészen elkeskenyedik. A várat az eredeti sziklafelszín intenzív alakításával építették fel, ebbe vájva hozták létre a vár ciszternáit, jelentős méretű belső szilaárkát, s vélhetően más egyéb, még feltáratlan, eredeti terepszint alá nyúló struktúráit. A vár falai a sziklafelszín faragása, bányászása

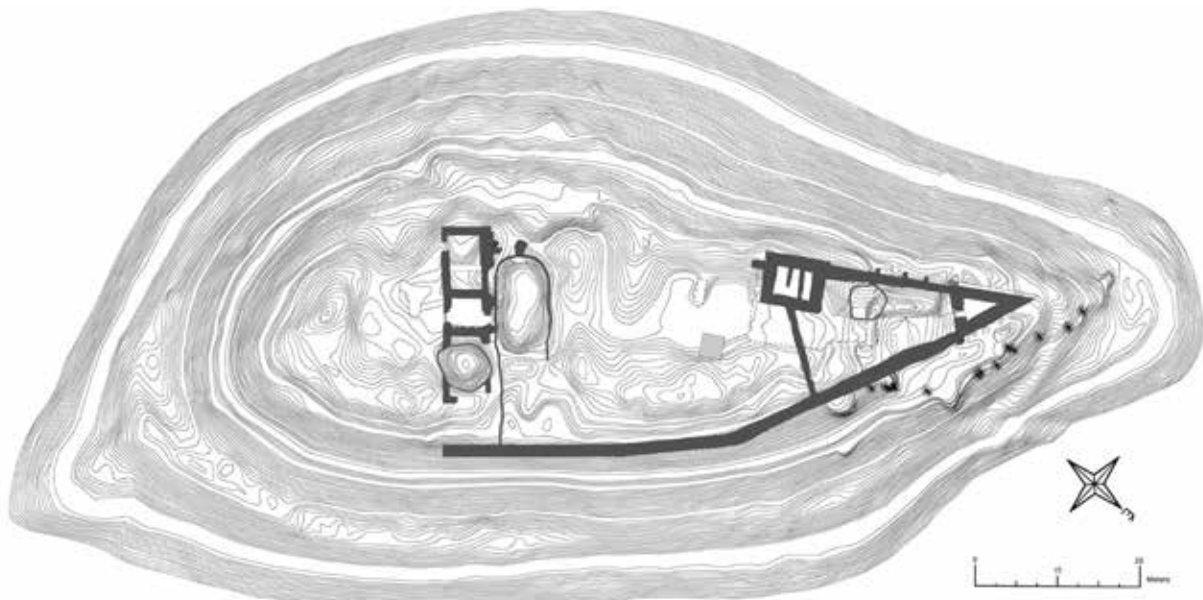

4. kép Az 1970-es években napvilágra került kapuív-zárókő. (Fotó: Várai László)

során nyert dácitból épültek, egyedül az egyes épületek sarokarmírozásához, nagyobb méretű szerkezeti elemekhez, valamint a profilált nyílás-keretekhez használtak eltérő – eddigi megfigyeléseink szerint két különböző típusba sorolható – vulkáni tufát. A terepadottságokat a vár építése során teljes mértékben kihasználták. Noha a feltárás jelenlegi stádiumában a vár egyes periódusainak részletes építészeti képe még nem teljesen ismert, annyi bizonyosnak tűnik, hogy a közép-kor végére a vár a plató teljes területét elfoglalta. Az alábbiakban északról déli irányba haladva mutatjuk be az eddig elvégzett feltárás legfontosabb eredményeit.

A Várhegy platójának északnyugati végét egy egyenlő szárú háromszögű torony zárta le, melynek déli falában, annak utólagos áttörésével később egy élszedéssel ellátott íves keretezésű ajtót alakítottak ki. A torony eredeti bejárata minden bizonnyal annak első emeletéről nyílhatott, amelyet külső létrán vagy lépcsőn lehetett megközelíteni. Az épület alsó szintjét kitöltő omladékban 16. századi kerámialeletanyag és egy 16. századi dénárokat tartalmazó éremleret került napvilágra. A keményre letaposott, agyagos padlószint sziklafelszínig történő átvágása során késő Árpád-kori edényanyagot és egy malomkővet találtunk. A háromszögű torony építését az Ár-

pád-korra keltezhetjük, s azt feltételezésünk szerint összefüggésbe hozhatjuk az 1262-ben Balogsemjén-nembeli Ubul fia Mihály ispánnak tett adománylevéllel, amely értelmében a vár északi részén István ifjabb király egy épülőfélben lévő tornyot és annak különféle jogait adományozta a Kállai család egyik ősenek. A háromszögű tornytól mintegy 20 méterre, a plató peremén futó nyugati várfal belső oldalán egy szabályos téglalap alaprajzú, külső méreteit tekintve 11×7 méteres másik torony maradványa került feltárássra. A külső terepszinthez képest átlagosan 150–300 centiméter változó magasságban álló, a meredek hegyoldal felé csaknem a terepszintig lepusztult 200 centiméter falvastagságú épület járószintjét a szikla lefaragásával, a várbelső terepszintjéhez képest mintegy 100 centiméterrel mélyebben alakították ki. A torony 30 m² belvilágú tere eredetileg osztatlan lehetett, három egyenlő részre történő tagolására utóbb kerülhetett sor. Belső terének északi harmadában egy 50 centiméter vastagságú, az épület falsíkjához utólagosan hozzáépített, a keskeny tok és a habarcslenyomatok alapján eredetileg vélhetően fakeretes ajtóval ellátott osztófál került elő. Ezzel párhuzamosan, tőle délre egy ugyanilyen vastagságú, utóbb azonban visszabontott másik osztófál maradványait figyeltük meg. Az északnyugati, háromszögletű

5. kép A vár 2008–2025 között feltárt maradványainak összesítő rajza. (Felmérés: Szökrön Péter)

torony falvastagságával megegyező méreteket mutató robusztus épület kétséget kizáróan többszintes lehetett, amelyből a feltárás során a külső terepszinthez képest fél szinttel süllyesztett, alsó tér maradványa került elő. Az épületbelső törmelées kitöltéséből az emeletről lezuhant vastag terrazzo burkolat-darabok és számos boltozati téglá mellett egy íves ajtókeret eleme és egy ülöpad töredéke került felszínre, míg a helyiség déli oldalán egy 16. századra keltezhető, eredetileg szintén az emeleti térben állt szemekályha bezuhant maradványait tártuk fel. A nyugati torony falainak vizsgálata során kiderült, hogy az épület a hozzá délről és északról csatlakozó várfalszakaszokkal egy fázisban készült (6. kép).

A torony északi falába bekötött, 2,4 méter vastag várfalszakasz eredetileg a toronytól mintegy hat méterre befelé, a várudvar irányába fordulhatott. Ezt bizonyítja, hogy ezen a helyen a külső síknál utóbb kialakított támpillér mögött 2,5 méter hosszan egy külső síkként értelmezhető, befelé ívelődő falszakaszt tártunk fel. A fal várudvar felé induló szakaszát utóbb visszabonthatták, annak nyomára az udvar kutatása során nem bukkantunk. Mivel a plató keleti peremén futó várfal vonatkozásában is hasonló jelenséget regisztráltunk (igaz, ott a belső síkkal kapcsolatban), feltételezhető, hogy a korábbi periódusú várfallal övezett terület nem foglalta magába a plató északnyugati csücskét lezáró északi tornyot. Az utóbbi bekapcsolására a falrendszerbe csak egy későbbi fázisban/periódusban kerülhetett sor. Ezt a nyugati várfal északi szakasza esetében a feltárás során dokumentálni is lehetett, itt a várfal déli szakaszának említett íves külső síkját utóbb befoglalták egy egyenesen futó, az északi torony délnyugati sarkához hozzáépített, 1,9 méter vastagságú falba. Ennek a várfalszakasznak az udvar felőli síkja helyenként relatív jó állapotban került elő, alsó részén lábazati kiugrással. A fal külső terepszint felőli síkja ugyanakkor a legalsó kősorig elpusztult, így csak a falmag kitisztítására és dokumentálására nyílt módunk. A nagyfokú pusztulás miatt csak közvetett módon határozhattuk meg egykori külső síkját is. A két torony között eredetileg három támpillér állt, melyek közül szerencsés módon kettő jó állapotban került kibontásra az omladékból.

Az északnyugati háromszögű torony falaiba ez a várfal nem kötött be, azt utólagosan építették hozzá a torony sarkához. Ugyanezt figyeltük meg a plató keleti peremére épített várfal kapcsán is, melynek eddig mintegy 70 méter hosszú szakaszát tártuk fel. A keleti várfalnak az északi toronytól

közvetlen délre húzódó része mintegy nyolc méter hosszan teljesen elpusztult. Itteni szakaszának legalsó részét csupán kiborult falmag formájában tudtuk feltárni, megtisztítva a fal előtti külső terepszint egy jelentősebb szakaszát is. A fal belső síkja mellett a nyugati várfal esetében megfigyelt, az előzőekben említett periódusváltásra utaló nyomokat észleltünk. Az átlagosan 2,4 méter vastagságú keleti várfal további, délre futó szakaszát jól értelmezhető külső és belső falsíkokkal tártuk fel, s a falmagban megfigyelhettük a falegyenekből és jellemzően ferdén álló laposabb kövekből „halszálla” mintára emlékeztető módon kivitelezett falazási struktúrát is. A fal külső síkja előtt a feltárt falszakasszal megegyező hosszban csaknem teljesen az eredeti külső terepszintig haladtunk a törmelékretég eltávolításával – a terep végleges meg-

6. kép Az északi várrész feltárt maradványai, 2020.
(Fotó: Szoboszlai Marcell)

tisztítására a falazási munkák befejezését követően kerül majd sor. Az északnyugati torony és a hozzá utólagosan épített várfalak egy dél felé szélesedő udvart fognak közre. A toronytól az északi udvarrész ciszternájáig egy változó vastagságú építési/feltöltési/pusztulási rétegsort tártunk fel.

Az udvar ezen részére jellemző rétegsor tetején, közvetlenül a humusztérteg alatt hét emberi vázmaradvány került elő. A részben bolygatott, részben anatómiai rendben lévő, elhantolt maradványok rétegtani helyzetük alapján minden valószínűség szerint az akkor már elpusztult vár területén a 18. században működött vesztőhellyel hozhatók összefüggésbe. A vázak antropológiai vizsgálata, s a témában megkezdett levéltári kutatások vélhetően közelebb visznek majd bennünket a kérdés végleges tisztázásához. Az északi váruddar rétegsora alatt, közvetlenül a tagolt, eredeti sziklafelszínen két nagyobb méretű, ovális alakú habarcsos foltot határoztunk meg, melyeket a vár legkorábbi építkezéseihez köthető anyagkeverő helyek nyomaiként értelmeztünk. Ezek egyikének felületéről IV. Béla pénze került elő. Az udvar területén ettől keletre/délkeletre, ugyancsak a sziklafelszín felett látott napvilágot egy Árpád-kori építési áldozat: egy szájával lefelé fordított bordázott nyakú, kereszt alakú fenékbélyeggel ellátott edényben V. István pénze és egy tojás volt elrejtve. Megfigyeléseink szerint a váruddar észak felé erősen lejtő természetes felszínét az itteni, Árpád-kori építkezéseket követően egy változó vastagságú, szintkiegyenlítő feltöltéssel látták el. A kronológiailag zárt leletanyagot tartalmazó rétegből a

13–14. század fordulójára keltezhető gazdag kerámiaanyag került elő. Ezen a feltöltésen jöhetett létre az északi váruddar középkori járószintje, melyen közvetlenül a ciszterna északi oldalánál egy téglalap alaprajzú, öntött habarcspadlójú, könnyűszerkezetes, kisebb épület maradványát tártuk fel.

Részlegesen elvégeztük a vár Árpád-kori forrásokban is emlegetett, itteni ciszternájának feltárását. A hét méter átmérőjű, sziklába vájt vízgyűjtőt mintegy nyolc méteres relatív mélységig tisztítottuk meg az épülettörmelék omladéktól (7. kép). Ezt az udvart zárta le a fentiekben leírt nyugati torony udvar felőli falához csatlakozó, 1,2 méter vastag, 17 méter hosszúságú fal, melyet a torony első periódusához köthető, földfelszíni ajtónyílás elfalazásába építettek bele. Az udvari osztófal a keleti várfal belső síkjához futott, ám abba nem kötött bele. Az osztófaltól délre feltárt középső udvarrészén, közvetlenül a keleti várfal belső oldalán egy szárazon rakott vegyes kő-téglasor alapozású, keményre döngölt agyagpadlójú, téglalap alaprajzú épület maradványának részletét bontottuk ki, melynek felmenő falai gerendavázis agyagszerkezettel épülhettek. Az épület padlószintjéről és környezetéből egy 15. századra keltezhető, (hamis)pénz verő műhelyre utaló leletanyag látott napvilágot.

A vár délkeleti zónájának jelentős része szintén feltárássra került, így az itt lévő helyiségek, topográfiai egységek zömét főbb vonalaiban már ismerjük. A déli várrészt – a vár teljes területének mintegy harmadát – egy nyugat-keleti tájolású szárazárok választotta el a vár északi részétől.

7. kép A vár északi ciszternája feltárás közbeni, 2020. (Fotó: Szoboszlai Marcell)

A hat-nyolc méter széles, az alapkőzet csaknem teljesen függőlegesre történő lefaragásával kialakított árok betöltése a mögötte húzódó palotaszárnny elpusztult helyiségeinek nagyköves omladékát tartalmazta. Az itt feltárt törmelékből került elő a vár egyik legjelentősebb lelete, egy Pálóci-Rozgonyi címerábrázolással ellátott, csaknem teljesen ép kőfaragvány (8. kép). Az árkot kitöltő omladékréteg alatt mindenütt a sziklafelszín jelentkezett, ami azt feltételezi, hogy az árkot a középkorban folyamatosan tisztították és karbantartották. A sziklaároktól délre egy négy elemből álló helyiségsor, a vélhetően a 15. században kiépített palotaszárnny húzódott, melynek középső elemét a plató hosszstengelyében elhelyezkedő, a sziklaárok fölött egykor húzódó hídon át a déli várrészbe való átjutást biztosító, 6x6 méteres belvilágú kapualj jelentette. A helyiség keleti, erősen lepusztult, mindössze 60 centiméter magasságban megmaradt keleti falszövegében két ülőfülke in situ helyzetben lévő ülőpadja került elő, közöttük egy – egy méter széles küszöbvel ellátott – a déli ciszternát magában foglaló térbe átvezető – ajtó maradványa jelentkezett. A helyiség déli falszövegének nyugati végénél azonosítottuk egy ablak helyét, a körülötte lévő omladékban szerencsés módon előkerültek az ablakhoz tartozó köelemek. Az egyszerű élszedésű, az egykor itt lévő vasrácsra utaló csaplyukakkal ellátott keretkövek közül a két oldalsó elem eredetileg egy gótikus, körtetagos ajtókeret szárköve volt, amelyeket utólagosan faragtak át a 49x94 centiméter belvilágú ablak kialakításához. Az ablaktól keletre került elő a helyiség déli kapujának két méter széles küszöbköve, a szárkövek fészkeivel együtt. A küszöb fölötti omladékból egy, a mérete alapján biztosan a kapuhoz tartozó, élszedés nélküli szárkövet, valamint három íves keretelemet bontottunk ki. Ezek rajzi felmérése alapján feltételezhető, hogy az 1970-es években a Várhegyen előkerült, 1533-as véssett évszámmal ellátott zárórkő ehhez a kapuhoz tartozhatott. A központi kapualjtól nyugatra egy 8x6 méteres, délre nyíló, osztatlan helyiséget tártunk fel. A helyiség nyugati fala az erózió miatt olyan mértékben lepusztult, hogy a padlószinthez képest mintegy 100 centiméter mélységben tudtuk tisztázni alapozásának belső síkját. A járószint alá lepusztult nyugati falra nyitott szelvényben dokumentálni tudtuk a padlószinttől a sziklafelszínig terjedő teljes rétegsort. A 16. századi pénzekkel keltezett járószint alatt egy 40-60 centiméter változó vastagságú, épülettörmelékes, laza szerkezetű feltöltési réteg került elő, mely 15. századi kerámiaanya-

8. kép Pálóci-Rozgonyi címerkő, 1480 körül.
(Fotó: Szoboszlai Marcell)

got, s Luxemburgi Zsigmond pénzét tartalmazta. Ez alatt a feltöltési réteg alatt, a helyiség északi falának lábazati kiugrásától kissé mélyebben egy faszenes pusztulási réteg jelentkezett, melyet nagy mennyiségű, kronológiailag zárt, a késő Árpád-korra keltezhető kerámia leletegyüttes keltezett.

A belső várba vezető kapualjtól keletre helyezkedett el a vár déli ciszternája. A szabályos kör alaprajzú, hat méter átmérőjű vízgyűjtő nyugati részét a szikla lefaragásával, míg keleti részét – vélhetően az eredeti terep lejtése végett – legalábbis részben törtköves falazattal alakították ki. A Várhegy eredeti sziklafelszínének erős lejtése alkalmas volt a palotaszárnnyat keletről lezáró helyiség alatt egy pincetér kialakítására, melynek keleti falát a várfal itt futó szakasza alkotta. A még feltárás alatt lévő, 5,5x6 méter alapterületű pincehelyiség ciszterna felé eső nyugati falszövegében egy egyszerű élszedéssel ellátott, in situ ajtónyílás, s ugyanebben a falban, az ajtónyílástól északra egy bevilágító-szellőzőablak került kibontásra. A pincetérben a vastag, nagyköves omladékréteg alatt egy erősen átégett, ág- és veszőlenyomatos pusztulási réteg jelentkezett.

Az itt leírt palotaszárnny építéstörténetének pontosabb leírása az épületegyüttes teljes feltárását követően lesz lehetséges. A palotaszárnnytól délre húzódó udvar jelentősebb részletének eredeti sziklafelszínig terjedő kutatása során épületma-

radvány nyomai nem kerültek elő. A plató délkeleti végét lezáró feltételezett (korai) torony, valamint a sziklaároktól északnyugatra elhelyezkedő kaputorony maradványainak feltárása – hasonlóan a külső várfalak déli szakaszaihoz és az eddigi munkálatok során depóhelyként használt középső vár részhez – a következő évek feladata lesz.

Az eddig elvégzett régészeti feltárások alapján a vár két fontosabb építési periódussal jellemezhető. A késő Árpád-kori királyi vár részben (ciszternák, északnyugati torony) okleveles forrásokban is említett jelentős maradványai mellett egy 15. századi, a Pálóci-birtoklás időszakához köthető, nagyobb léptékű építkezés nyomai azonosíthatók. A teljes és végleges periodizációhoz azonban nem csupán a feltárások folytatása és befejezése, de a kőfaragványanyag és a régeltani elemzések feldolgozása is szükséges. A vár régészeti kutatása a következő években tovább folytatódik.

A régészeti feltárás kutatási szezonjaival összhangban halad a vár tekintélyes mennyiségű régészeti leletanyagának restaurálása és feldolgozása (9. kép). Az elméleti építészeti rekonstrukciókhoz nélkülözhetetlen kőfaragvány-anyag felmérése és

9. kép Válogatás a kutatás során előkerült fémleletekből. (Fotó: Szoboszlai Marcell)

értékelése mellett az eddig előkerült numizmatikai anyag,²⁵ valamint a fémleletek nagyobb csoportjának feldolgozása is elkezdődött.²⁶ A feltárás megkezdésétől komoly kihívást jelent a feltárt falmaradványok állagvédelme, melynek alkalmazott módszertanáról és eddigi eredményeiről a jelen írásunkat követő tanulmányban számolunk be.

Az állagvédelmet és a romok értelmezhetőségét támogató beavatkozásokon túl egy jelentős turisztikai fejlesztés is megkezdődött a várhegyen és környezetében. A Várhegy lábánál, a helyi köztudatban Majális-parkként élő területen parkoló, látogatóközpont, ajándékbolt és kávézó létesült. Elkészült a várhoz felvezető, gépjárművel is járható műszaki út, mely a további feltárási és helyreállítási munkákat jelentősen elősegíti. A romokhoz keleti és nyugati irányból korláttal ellátott lépcsők készültek, megkönnyítve a feljutást. A Várhegy oldalában egy pihenő- és kilátópontokkal ellátott tematikus sétány valósult meg, míg a feltárási területen a régészeti munka eredményeit bemutató információs táblák kerültek kihelyezésre.

A vár örökségturisztikai hasznosításának tervei – melynek vizuálisan legmarkánsabb eleme egy, a romfalaktól jelentősen elemelt acélszerkezetű kilátósétány – a szükségszerű és hasznosnak vélt romkiegészítésekkel együtt a hitelességet szem előtt tartó kontrasztra épülnek. A „rég” és az „új” viszonya kapcsán régészeti oldalról elvárásként fogalmazódott meg az érthetőség, értelmezhetőség és a reverzibilitás. Nézetünk szerint a turisztikai fejlesztésből adódó lehetőségeket kihasználó tudományos kutatási program annak valamennyi pozitív hozadékával együtt jól megfér a turisztikai élménnyel, akkor is, ha annak vizuális megjelenése, tömegformálása és „modernitása” sokak számára zavaró. A kilátósétány kapcsán a közösségi médiában kialakult társadalmi vita²⁷ mellett azonban létezik egy számunkra sokkal lényegesebb fejlemény is. A kilátósétány átadását követően a Várhegy látogatottsága ugrásszerűen megnőtt, s az elsősorban a kilátás és a turisztikai élmény miatt érkező turistáknak köszönhetően Újhely várának romjai lassan visszakerülhetnek a köztudatba – beváltva ezzel Visegrádi János mintegy kilencven évvel ezelőtt megfogalmazott szándékát (10. kép).

HIVATKOZÁSOK

Borovszky 1905

Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye*. Budapest, 1905.

10. kép A vár feltárt és konzervált maradványai a turisztikai fejlesztés megvalósult elemeivel, 2022.
(Fotó: Nagy Attila)

JEGYZETEK

- 1 Zemplén 68 (1937) 28:5.
- 2 Sátoraljaújhely a magyar végvárak büszkesége (úti kalauz). Sátoraljaújhely, 1932. 67.
- 3 Détshy Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár? *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 6. (1966) 177–197.
- 4 A pataki erdőispánságról és a vár Árpád kori történetéről: Ringer István: *Egy eltűnt vár nyomában. Régészeti kutatások a sátoraljaújhelyi Várhegyen 2007–2017*. Sátoraljaújhely, 2017. 11–19.
- 5 A vár későközépkori birtoklástörténetéről részletesen: Novák Ádám: Újhely vára, mint főúri rezidencia: Birtoklástörténeti vázlat a 16. század elejéig. *Castrum* 27 (2024) 5–25.
- 6 A pusztulás történeti körülményeiről: Novák Ádám: Az újhelyi vár végnapjai. *Agrártörténeti Szemle* 65 (2024) 159–168.
- 7 Ringer István: Várhegyi történetek – Első rész. *A Kazinczy Ferenc Múzeum blogja*. <https://kazinczyferencmuzeum.hu/2020/06/21/varhegyi-tortenek-elso-resz/>
- 8 *Zemplén* 24 (1890) 12:1.
- 9 Matolai Etele: Az újhelyi vár. *Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez* 9 (1903) 4:97–98.
- 10 *Zempléni Híradó* 2 (1865) július
- 11 Szirmay, Antonius: *Notitia historica comitatus Zempleniensis*. Budae, 1804.; Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Sátoraljaújhelyi Fiókleveztár kézikönyvtára.
- 12 Borovszky 1905 145.
- 13 Borovszky 1905 352.
- 14 Fehér József: Egy sátoraljaújhelyi magyar zsidó polgár: Dr. Székely Albert. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 43. Miskolc, 2004. 751–752.
- 15 *Zemplén* 68 (1937) 6:5.
- 16 *Zemplén* 68 (1937) 8:3.
- 17 *Zemplén* 68 (1937) 26:4.
- 18 *Zemplén* 68 (1937) 28:5.
- 19 u.o.
- 20 u.o.
- 21 *Zemplén* 68 (1937) 29:4.
- 22 Ringer István: Várhegyi történetek – Második rész. *A Kazinczy Ferenc Múzeum blogja*. <https://kazinczyferencmuzeum.hu/2020/08/07/varhegyi-tortenek-masodik-resz/>
- 23 Détshy Mihály: *Újhely várának története*. Sátoraljaújhely, 1994.
- 24 Ringer István – Szörényi Gábor András: Jelentés a sátoraljaújhelyi vár feltárását megelőző műszeres lelőhelyfelderítésről. *Castrum* 7 (2008) 1:160–166.; Ringer István: Beszámoló a sátoraljaújhelyi vár régészeti feltárásának első éveiről (2007–2011). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 50. Miskolc, 2011. 193–204.; Hegyi Dóra: Régészeti kutatások a sátoraljaújhelyi várban 2015–2017 között. *Castrum* 21 (2018) 1–2:129–139.; Ringer István: Sátoraljaújhely: vár és város a keleti végeken. *Műemlékvédelem* 64 (2020) 3:111–125.; Ringer István – Giber Mihály – Majer Zsófia Veronika: Régészeti kutatások és építési munkák a sátoraljaújhelyi várban 2018–2020 között. *Castrum* 24 (2021) 112–128.
- 25 A várban feltárt éremanyag online adatbázisa: <https://doi.org/10.48428/ADATTAR/M8T1C7>
- 26 Majer Zsófia Veronika: Középkori és kora újkori fémleletek a sátoraljaújhelyi várból. *A sátoraljaújhelyi Várhegy régészeti kutatása (2007–2017)*. Sátoraljaújhely, 2023. A feltárás megkezdésétől komoly kihívást jelent a falmaradványok konzerválása, állagvédelme, melynek alkalmazott módszertanáról és eddigi eredményeiről jelen cikkünket követő, az építésztervezővel közös írásunkban számolunk be.
- 27 A kilátósétánnyal kapcsolatos vitáról lásd: *Ostrom alatt az újhelyi vár. Beszélgetés Ringer István régésszel, múzeumműgázgatóval*. Magyar Múzeumok – A Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület Magazinja. 2021. 01. 23. <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/ostrom-alatt-az-ujhelyi-var>

MŰEMLÉKVÉDELMI MUNKÁK A SÁTORALJAÚJHELYI VÁRHEGYEN

A felszín alól régészeti módszerekkel napvilágra hozott épített örökségi emlékek esetében alapvető cél, hogy megvalósuljon az in situ védelem, a romok hosszú távú megőrzése, karbantartása és gondozása – szem előtt tartva mindenekelőtt azt az elvet, hogy minden épített régészeti örökség kényes és megújíthatatlan kulturális forrás. Ez utóbbi szemléletmód – mint arra alább röviden utalni fogunk – a sátoraljaújhelyi vár eddig napvilágra hozott részletein a közelmúltban elvégzett fizikai beavatkozást általánosságban jellemezte. Utalnunk kell arra a körülményre, hogy a vár felszín alatt lévő romjainak területe az elmúlt évtizedekben intenzíven erdősült. A fák gyökérzete számos esetben a romfalakba kapaszkodott, roncslolva azok szerkezetét. A vár maradványainak pusztulása a feltárás megkezdéséig folyamatos és drasztikus mértékű volt, még akkor is, ha ez a pusztulás nem közvetlenül a szemünk előtt zajlott.

Ez a tény önmagában előrevetítette a beavatkozás szükségességét. Míg a feltárás kezdeti mozgatórugója elsősorban a tudományos kérdések tisztázása volt, a régészeti munka tizedik esztendejében, 2017-ben finanszírozási oldalról is realizálódtak azok a szempontok, melyek a dokumentálást követő visszatemetés helyett a romok végleges helyszíni bemutatását és jövőbeni örökségturisztikai hasznosítását célozták meg. Míg a kutatás 2017-ig alacsony költségvetésű tervásként haladt, addig 2018-tól többlépcsős turisztikai fejlesztési projekt keretében nyílt lehetőség a munka folytatására, s ugyanez a program biztosította a helyszíni maradványok megőrzését és bemutatathatóvá tételét is. Mivel a turisztikai fejlesztés keretében megvalósult acélszerkezetes kilátósétány megépítése csaknem teljesen egy irányba vitte el a várról szóló diskurzus fókuszát, annak bemutatása előtt érdemesnek gondoljuk ismertetni a kizárólag a régészeti feltárás eredmé-

1. kép A maradványaival felszín alól előkerült nyugati torony romkonzerválása, 2018. (Fotó: Szoboszlai Marcell)

2. kép A feltárt töredékek alapján rekonstruált, faragott nyíláskeretek és kváderköves sarokarmírozás a déli palotaszárnyban, 2018. (Fotó: Szoboszlai Marcell)

nyeként felszínre került maradványok konzerválási szempontjait is – annál is inkább, mert ez a munka szintén a fent említett fejlesztési program elemeként valósult meg.

A romokon végzett fizikai beavatkozás előtti régészeti munka dokumentálása során mindvégig alapvető fontosságúnak tartottuk a feltárt falak szerkezetének, építési technikáinak pontos feltérképezését, ehhez forrásként magát az emléket tanulmányozva. A felszínre hozott rommaradványokon 2017–2021 között elvégzett beavatkozások döntő része a klasszikus romkonzerválás kategóriájába sorolható. Ennek során megtörtént a feltárt falak védőkoronával való ellátása. A helyreállított falazatokat lezáró korona kialakítása olyan módon valósult meg, hogy a falak tetejéről a csapadékvíz akadálytalanul le tudjon folyni, biztosítva azok hosszú távú állékonyágát (1. kép). Egyúttal a ráfalazással létrejött új falkorona formája továbbra is lehetővé teszi a romkarakter-jelleg megőrzését. A konzerváláson túl több esetben a restaurálás és kiegészítés fogalomkörébe sorolható tevékenységekre is sor került. Ide sorolhatóak a romok stabilitása és értelmezhetősége érdekében végrehajtott pótlások, a kiromlott, ám egyértelműen meghatá-

rozható falsíkok visszaállítása a legmagasabb biztosan igazolható pontig, a falsíkok javítása, a falmagok újrafalazása, a hiányzó kövek pótlása, az ajtófülkék záradékának újjáépítése, továbbá az ajtónyílások részleges helyreállítása is. A töredékes falak kiegészítései az eredetihez hasonló technikával készültek, azok felületi struktúrája minden esetben az eredeti részletekhez idomul. A falazáshoz a vár omladékból feltárt dácit kőanyagot, míg kötőanyagként a műemléki beavatkozásoknál széles körben alkalmazott falazóhabarcsot használtuk (2. kép). Ahol a feltárt részletek állapota és a körülmények mindezt lehetővé tették, törekedtünk a megtalált és megbízhatóan azonosítható elemek másolatának visszahelyezésére. A faragott építészeti elemek kiegészítése vagy cseréje azonos szerkezetű, de az eredetitől némiképp eltérő színárnyalatú kőanyagból valósult meg. Ritka esetben, az érthetőség szempontjait szem előtt tartva, egyéb didaktikai jellegű kiegészítésekkel is éltünk – így a lenyomatok alapján bizonyosan azonosítható fa szerkezetek (falszövetben elhelyezett kötőgerenda, ajtónyílásban elhelyezett ács-tok-torzó) alkalmazásával. Sor került a feltárt falaknak – a korábbi régészeti kutatás alkalmával

3. kép A déli palotaszárnny romkonzerváláson és értelmező kiegészítésen átesett részlete, 2018.

(Fotó: Ringer István)

elvégzett dokumentálásukon túl – a falazást közvetlenül megelőző utolsó tisztítására, majd állapotuk dokumentálására is. Ennek oka, hogy olykor több év is eltelt a feltárás és a romkonzerválási, kiegészítési munkák között, amely az előkerült falak, építészeti részletek állapotára is hatással volt. A régészeti művezetés ideje alatt a falazási munkák menete is dokumentálásra került, így a jövőben is bármikor visszakövethető, hogy a vár melyik falán milyen jellegű és mértékű falazásra került sor. A fentiekben összegzett elvi szempontok gyakorlati alkalmazásával nyerte el jelenlegi megjelenését az északi torony, a nyugati torony, a nyugati várfal mintegy 25 méter hosszúságú, támpillérekkel megerősített szakasza, a keleti várfal eddig feltárt, több, mint 40 méter hosszú szakasza, valamint a déli várrész régebben feltárt palotaszárnnya földszintjének középső részén elhelyezkedő ülőfülkés kapualj is. A munka során törekedtünk arra, hogy a régészeti információk birtokában alaprajzi szinten jelezzük a korábbi építési periódusokat – így a nyugati várfal esetében a régészeti eredmények leírásában is említett, igazolhatóan elkülönülő két periódust. A falkiegészítéseknél, pótlásoknál a feltárások során dokumentált falel-

válásokat/csatlakozásokat az eredeti állapotnak megfelelő módon jelöltük, a későbbi kutatás számára lehetővé téve az esetleges további építéstörténeti megfigyeléseket, elemzéseket.

A részben álló, részben régészeti feltárások során felszínre hozott, évszázadokkal azelőtt diszfunkcionálissá vált várak kapcsán a társadalom egy jelentős részében egyre erősebben fogalmazódik meg az elvárás, hogy rekonstruálják a feltárt romokat. A különféle turisztikai-gazdasági szempontok mellett a leggyakoribb szakmai érv az építészeti rekonstrukciók mellett az, hogy így könnyebbé válik az elpusztult épület részleteinek kapcsolati és szerkezeti megértése. A várak „eredeti” formában történő visszaépítésére egy jól tapintható társadalmi igény is mutatkozik, s az elérhető pályázati források kapcsán szinte kötelező elvárásként jelenik meg a „turisztikai attrakciófejlesztés”, mely a romvárak esetében szinte kivétel nélkül egyet jelent az adott emlék bizonyos részleteinek (netán az egészének) visszaépítési szándékával. A rendelkezésre álló állami és uniós források, valamint a lazuló műemléki jogszabályi környezet ellenére továbbra is létezik olyan szempont, mely elébe mehet egy jelentős részében el-

4. kép Az acélszerkezetes kilátósétány és a mobil járőrácsokból kialakított felszíni sétány részlete, 2022.
(Fotó: Szoboszlai Marcell)

pusztult, s a rekonstrukció vonatkozásában számos bizonytalanságot hordozó vármű modern kori kiépítésének: ez a mértéktartó, s a jövőbeni fenntartás és üzemeltetés pragmatikus szempontjait is szem előtt tartó tervezés. A feltárások során kibontakozó vármű legalább részleges visszaépítésére vonatkozó társadalmi elvárás Sátoraljaújhely kapcsán is megfogalmazódott. Fontos azonban utalni arra, hogy a napjaink szakmai és társadalmi diskurzusaiban exponált módon megjelenő várakhoz képest ez az emlék jelentősen különbözik. Sátoraljaújhely vára egy olyan „holt” erősség, melyet teljes, megmaradt fizikai állapotában a régészeti feltárás hozott és hoz napvilágra. Mindez a múlt és a jelen találkozásának egyedi pillanatát adja, mely nézetünk szerint egy olyan szemléletet kíván meg, amely eltér a generációk köztudatában hosszú ideig „változatlan” romként élő várak hasznosítása kapcsán alkalmazott eddigi megközelítéstől. Az újhelyi vár örökségturisztikai hasznosításának tervezésekor a kutató régész, a tervező építész és a pályázati források elérésén munkálkodó helyi döntéshozók vonatkozásában konszenzus alakult ki abban a tekintetben, hogy a vár feltárt maradványainak konzerválásán, a faltö-

redékek kisebb léptékű, olykor statikailag is indokolt értelmező kiegészítésén túl az egykori lehetséges állapotokra utaló rekonstrukcióra, kiépítésre nem kerül sor (3. kép).

A vár nyugati részén megvalósult, a Várhegyről nyíló panorámát élményszerűen feltáró, s a feltárt romokra alaprajzi rátekintést biztosító acélszerkezetes kilátósétány tervezése során három lényeges szempont fogalmazódott meg: az eredetivel egygyé szervülő rekonstrukciós megoldások kerülése, az alkalmazott megoldás romoktól történő éles vizuális elkülönülése, valamint az eredeti részek károsodása nélkül is megvalósítható reverzibilitás szempontja (4. kép). Ez utóbbi csaknem teljesen elsikkadt a vár hasznosítási tervéről kialakult vitában, ami azért is sajnálatos, mert így igyekeztünk a legnagyobb gesztust gyakorolni az emlék felé. Mindennek természetesen gyakorlati okai is voltak, hiszen a vár 18 évvel ezelőtt megkezdett feltárása – mely e projekttel támogatott fázisában exponenciálisan növekvő ütemet ért el – korántsem tekinthető befejezettnek. Úgy tekintünk tehát a turisztikai fejlesztéssel érintett részre, mely átmenetileg hangsúlyt kap ugyan, de a feltárás folytatásával reményeink szerint csak az egyik csomó-

pontja lesz az összképnek. Ebben idővel újabb és jelentősebb részletekre helyeződik át a hangsúly. Ilyen lehet a vár nyugati oldalán feltételezett kaputorony, a részben még feltárás alatt lévő belsővári épületek, valamint a plató délkeleti végét lezáró torony. A teljes feltárást követően lehetőség lesz arra, hogy a várral kapcsolatos „végleges” tervek újragondolásra kerüljenek. Mindez nem jelenti szükségszerűen a csavarköteésekkel összeállított, összesen 1083 horganyzott acélelemből álló szerkezet elbontását, ám annak elvi és gyakorlati lehetőségét biztosítjuk – ez aligha mondható el a jelentős építészeti beavatkozásokon átesett várak esetében. Az acélszerkezetes kilátósétány kapcsán kialakult ideológiai és ízlésvita eldöntéséhez aligha tudunk bármiféle szemponttal is hozzájárulni, ám a gyakorlati hasznosság megítélése kapcsán érdemes utalni az átadás óta eltelt idő tapasztalataira. Mindez azért is érdekes, mert a sátoraljaújhegyi Kazinczy Ferenc Múzeum az átadás óta végzi a látogatók helyszíni tapasztalatainak összegyűjtését kérdőíves kutatás és interjúk formájában. A látogatói viszonyulást monitorozó hároméves felmérés részletes eredményei még nem ismertek, ám az jól érzékelhető, hogy a Várhegyet felkereső látogatók elsősorban rekreációs, kirándulási céllal keresik fel a helyszínt, melyben a mo-

tiváció főként a kilátósétányról nyíló panoráma, s csak másodsorban a várromok történeti értéke (5. kép). A Várhegyet és a Szár-hegyet összekötő acélszerkezetes függőhíd átadása óta a helyszín látogatottsága ugrásszerűen megnőtt, a turisztikai főszezonban hétfőente átlagosan 700–800 látogatója van a Várhegynek. A korábban egyáltalán nem ismert, alig megközelíthető terület rehabilitációja – mely a fentebb bemutatott fejlesztési elemeken túl tereplépcsőket, panorámasétányt, információs táblákat, látogatóközpontot és a turisztikai igényeket kiszolgáló egyéb infrastruktúrát is magában foglal – minden kétséget kizáróan eredményesnek tekinthető. Nézetünk szerint a turisztikai fejlesztésből adódó lehetőségeket kihasználó tudományos kutatási program annak valamennyi pozitív hozadékaival együtt jól megfér a megvalósuló „élményelemmel”, annak vélhetően soha el nem múló szakmai vitáival együttesen is. A régészeti örökség nagyközönség elé tárása a modern társadalmak fejlődését elősegítő lényeges módszer, s a helyi közösségek számára is fontos hozadéka lehet mindennek. Utóbbi hatásai egyértelműen érezhetők: a várrom nemcsak idegenforgalmi célponttá, de a városlakók egyik kedvelt helyszínévé vált az örökségturisztikai program hatására.

5. kép: A négyévszakos kirándulócélponttá vált Várhegy, 2024. (Fotó: Szoboszlai Marcell)

A SIKLÓSI VÁR TÖRTÉNETE

Az egykori Baranya vármegye déli részén található vár a Villányi-hegység déli előterében, egy dél – azaz a Dráva ártere – felé lejtő, védelemre alkalmas kiemelkedésen épült (1. és 8. kép).

A település neve a 13. században bukkan fel először ránk maradt írott forrásban. A vár létezésére először egy 1294. évi oklevél utal. Ekkor tulajdonosa a területet már legalább a század közepe óta birtokló Kán nembeli Siklói család Gyula nevű tagja volt. A település középkori történetét legutóbb tárgyaló *Font Márta* szerint az építése már az 1270-es években megkezdődhetett, a szomszédos szársomlyói (másképp harsányi) vár birtokosainak hatalmaskodásait megelőzendő.¹

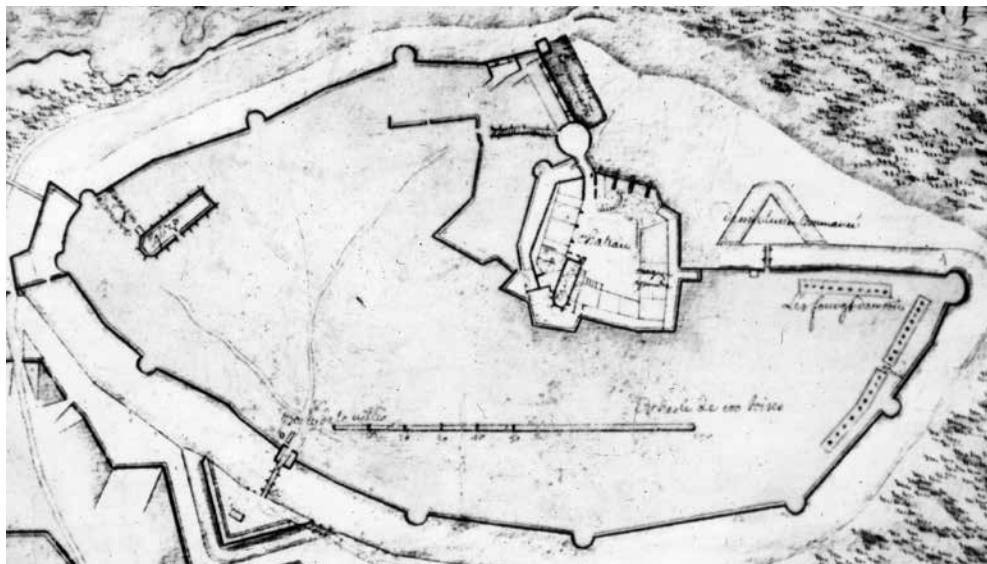
Baranyában a 14. század tízes éveiben tűnt fel a Kőszegi család, s sorra foglalta el a terület erős-

ségeit. 1315-ben *Kőszegi Henrik fia, János* az említett *Siklói Gyula fia, Péter* kezén lévő várat azonban sikertelenül ostromolta. Péter halála után leszármazottjai egyre inkább elszegényedtek. 1387-ben *Zsigmond király* (1368–1437) hűtlenség címén elkobozta a várat a Siklói családtól, amely nem sokkal később ki is halt. A várat ekkor az uralkodó *Pásztói Kakas fiainak, Lászlónak és Jánosnak* adományozta, de ők nem birtokolhatták sokáig: 1395-ben már arról értesülünk, hogy a Kakas és Pásztói családok tagjai a Tariakkal együtt az ellen tiltakoztak, hogy Zsigmond a várat *Garai Miklósnak* (1366–1433) adományozta.

Garai Miklós családja birtokközpontját a Valkó megyei Garáról áthelyezte Siklóra. Közismert az a történet, miszerint amikor 1401 áprilisában

1. kép A siklói vár légifelvétele, 2022. (www.civertan.hu)

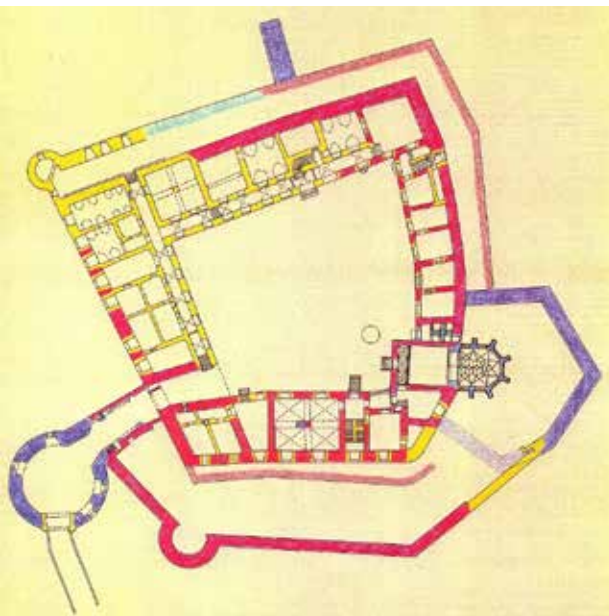
2. kép Joseph de Haüy 1688. évi felmérése a várról

Kanizsai János (1350k–1418) érsek és *Bebek Detre* (†1404 után) nádor vezetésével az előkelők fogságba ejtették Zsigmondot, Garai Miklós – fiát túszul adva – kieszközölte, hogy a királyt öt hónapra először siklósi, majd pápai várába szállíttathassa. Miután Zsigmond és a bárók között meg egyezés született, Miklós az ország nádora lett, hivatalát haláláig, 1433-ig viselte. A vár történetében említésre méltó esemény ezt követően 1441-ben történt, ekkor *Hunyadi János* (1407–1456) és *Újlaki Miklós* (1410k–1477) seregei sikertelenül ostromolták az ekkor már *Garai Miklós fia*, *László* (1410–1459) birtokolta erősséget. *Garai László* 1458-ban kegyvesztetté vált ugyan, de Siklós a kezén maradt, s tőle *fia*, *Jób* (1447–1481) örökölte. Ő volt a család utolsó siklósi birtokosa, 1481-ben bekövetkezett, örökös nélküli halálával a vár az uralkodóra – *Hunyadi Mátyásra* (1443–1490) – szállt vissza.

Mátyás a várat egy évvel később fiának, *Corvin Jánosnak* (1473–1504) adományozta. Tőle 1494 májusában egy zálog- és csereügylet révén *Bajnai Both András* (†1511) szerezte meg, akit *II. Ulászló* (1456–1504) 1495-ben be is iktatott a siklósi uradalom birtokába. Ezután meglehetősen zavaros időszak vette kezdetét, amelynek végén a vár *Perényi Imre* (1504–1519 között az ország nádora) kezére került – nem éppen békés körülmények között: 1508 januárjában fegyveresekkel

vette be, majd a vár eladására kényszerítette *Both Andrást*. A *Perényiek* jelenléte tehát 1508-tól igazolható, azonban csak hét évvel később, 1515-ben került de iure is a nádor birtokába a vár: *II. Ulászló* ekkor adományozta számára Siklóst, minden tartozékával együtt. A főúr 1519-ben bekövetkezett halála után *fia*, *Péter* (1502–1548), és özvegye, *Kanizsai Dorottya* (1490–1532), átmenetileg Siklóson rendezkedett be. A mohácsi csata után a térségben többször is feltűntek portyázó török csapatok, majd 1543-ban az oszmán sereg háromnapos ostrom után el is foglalta az erősséget.

Siklós ezzel a hódoltság területére került, s noha *Zrínyi Miklós* (1508–1566) 1566-ban a vár tövében győzelmet aratott a megszállókon, visszafoglalni még időlegesen sem sikerült. A török uralom alól csak Buda visszafoglalásának évében szabadult fel (2. kép). 1698-ban Siklós mezőváros, valamint a vár és tartozékai *Aeneas Sylvius Caprara* (1631–1701) gróf birtokába jutottak. A gróf 1701-es halála után örököseitől a vár és az uradalom 1736-ig több lépésben a *Batthyány* család birtokába került. A család egy rövidebb időszaktól eltekintve egészen 1873-ig birtokolta. Ekkor *Benyovszky Lajos* (1824–1908) pozsonyi ügyvéd vásárolta meg, leszármazottjai *Benyovszky Mór* (1872–1936) 1936. évi haláláig látták az épületet, amely 1929 óta műemlék.

3. kép A vár alaprajza a fő építési periódusok feltüntetésével még az újabb kutatások előtt, 1995. (Rajz: Szekér György)

Benyovszky örökösaitől az állam vásárolta meg a várat azzal a céllal, hogy tisztí tudulové alakítsák. A munkálatok azonban a második világháború miatt félbeszakadtak. A háború után a megye gondozásába került az épület, s 1953–55 körül megkezdődött az első, hozzávetőleg két évtizedig elhúzódó műemléki helyreállítása. Sajnos, a kezdeti munkákat csak kevésbé dokumentálták, így csupán korlátozott mértékben alkothatunk képet az első időszak kutatásairól. 1961-ben a siklói vár helyreállítása új szakaszba lépett. *Papp László* (1903–1973) ásátásokat végzett, *Gergelyffy András* (1935–2005) művészettörténész pedig falkutatást folytatott a külső és az udvari homlokzati falakon. A később *Szakál Ernő* (1913–2002) által rekonstruált zárterkély in situ részeit is ekkor tárták fel a déli szárny külső homlokzatán.² A felfedezés újabb lendületet adott a kutatásnak, 1965-ben kifejezetten azzal a céllal indultak újabb régészeti ásátások, hogy a zárterkély esetlegesen földbe került darabjait megtalálják. A feltárást, amely a következő két évben is folytatódott, *Czeglédy Ilona* (1937–2022) vezette.³ Nem csak régészeti feltárást végeztek ekkor a várban, hanem ezzel párhuzamosan falkutatást is, amely kezdetben főként ugyancsak az egykori zárterkély köveinek felkutatására irányult (3. kép).

4. kép A keleti palotaszárnny udvari homlokzata a falkutatás után, 2004. (Fotó: Juan Cabello)

5. kép A várkápolna udvari homlokzata a falkutatás után, 2004. (Fotó: Juan Cabello)

Az 1970-es évek elejétől több mint három évtizedig nem zajlott kutatás a várban. A soron következő műemléki helyreállítást megelőzően 2004-ben *Juan Cabello* régész és *Bartos György* művészettörténész vezetésével indultak újra a feltárások. Ezeket később *Bartos György* folytatta, s az új eredményeknek köszönhetően számos, a korábban felvázolt építéstörténetet felülíró információval rendelkezünk a várról.

2004-ben a déli és a keleti palotaszárny, valamint a kápolna udvari homlokzatain és a keleti szárny belső tereiben a kutatás a vár Garai- és Perényi-korszakának számos részletét tárta fel. A keleti szárny udvari homlokzata elé kiugró egykori toronytól (a kápolnát is körülölelve) a kapuig futó, egykor kétszintes – előbb gótikus formákkal megépített, majd reneszánsz stílusban átalakított – loggia nyomait sikerült azonosítani (4-6. kép). A keleti szárnyban a Garaiak boltozatos szobáinak, majd az azt követően ki-

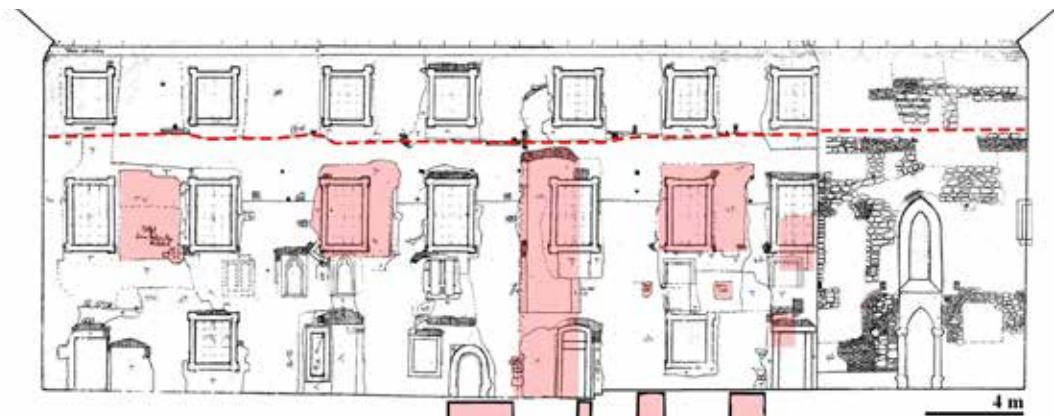
alakított emeleti reneszánsz termeknek számos részlete és sok másodlagosan beépített reneszánsz faragvány került elő. 2006-ban csupán a loggia alapozásainak feltárására volt mód, de az ásátás ismét sok kőfaragvány-töredékkel gazdagította a kőtárat.⁴

2009-ben a kápolnában *Fazekas Gyöngyi* festőrestaurátor, *Bartos György* pedig falkutatást végzett, a munka 2010-ben *Jankovics Norbert* és *Hécsey-Markó Ágnes* vezetésével régészeti feltárással folytatódott. Ugyanekkor kivitelezési munkák közben *Osgyáni Vilmos* kőrestaurátor, *Bartos György* falkutatói megfigyeléseket végeztek. A kápolna hajója elpusztult, késő gótikus boltozatának számítógépes elméleti rekonstrukcióját a feltárt nyomok és a kőtári boltozati elemek alapján *Szőke Balázs* és *Buzás Gergely* készítették el. Kivitelezés közben került sor az alsó falszorosban egy kisebb ásátásra (*Jankovics Norbert*, *Hécsey-Markó Ágnes*), valamint a barbakán nyaktagja alatti feltárássra és a kapu védműveinek vizsgálata is (*Kupovics Renáta* és *Bartos György*).

E kutatások eredményeire alapozva *Kaló Judit* építész tervei alapján 2011-re elkészült a déli és a keleti szárny rekonstruktív helyreállítása, ezen belül megújult a – *Horler Miklós* (1923–2010) által „a magyar középkor alkonyának meg-
rázó hattyúdalaként” méltatott – késő gótikus várkápolna is.⁵ A kivitelezési munkák közben végzett falkutatói megfigyelések számos eredményt hoztak mind a homlokzatok, mind pedig a belső terek vonatkozásában. A déli szárny földszinti, középpilléres terme késő gótikus térnek bizonyult. Sajnos, a kápolnával dél felől szomszédos emeleti szoba falában feltárt, Krisztus életének jeleneteit ábrázoló falfestményekkel díszített kis imafülke restaurálására máig nem került sor.

A kutatások gazdag kőfaragvány-leletanyagának tudományos feldolgozását 2014-ben *Mag Hella* kezdte meg a siklői reneszánsz emlékekről írott szakdolgozatával, melyben az építéstörténet sok részletét helyezte új megvilágításba.⁶

2013–2014-ben a kutatás, majd a kivitelezési munka az északi és a nyugati szárny homlokzatain folytatódott. Az északi homlokzaton gótikus ablakokat, valamint az eredetileg egyemeletes palotaszárny lőréses-mellvédes pártázzattal ellátott falkoronáját sikerült azonosítani. A homlokzat vakolata alatt a falkutató nagyszámú – a török kori és barokk falakba másodlagosan, falazóként beépített – gótikus és reneszánsz kőfaragványt azonosított, dokumentált, illetve néhány különösen érdekes darabot ki is bontott a falakból. Ezek közül különösen jelentősek az 1971-

6. kép A keleti szárny és a kápolna udvari homlokzata a feltárt reneszánsz nyílásrendszer és az alapozások jelzésével, a kutatási dokumentáció nyomán. (Rajz: Mag Hella)

ben Szakál Ernő által rekonstruált gótikus zárterkély újabb faragványai és egy oroszlánábrázolásos címeres töredék.

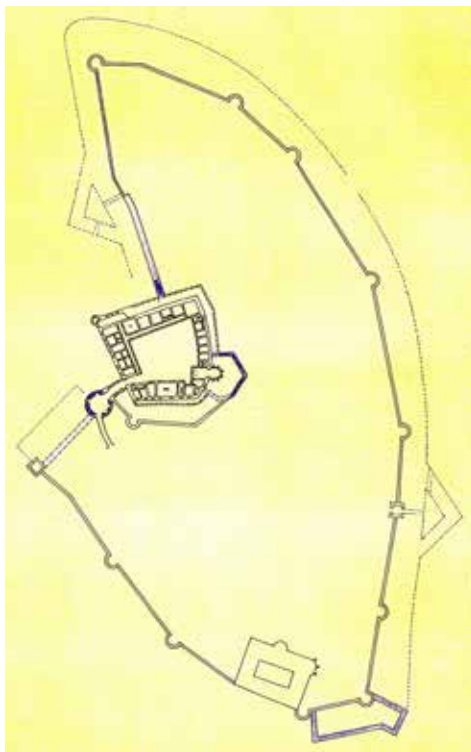
A kutatás végén, az utolsó darabként kiemelt, igen finoman megmunkált kőhasáb szennzációs leletnek bizonyult. Alaposabb vizsgálata, majd kibontása egy igazi műalkotást hozott napvilágra (7. kép). A kiváló szobrászmunkával faragott Fájdalmas Krisztus (Vir dolorum)-relief a hazai, késő gótikus szobrászat emlékanyagában társalannul áll. Valószínű, hogy a Garai-kori (még az 1507–1515 között felépített szentély nélkül működött) várkápolnához tartozott, talán egy szentségtartó, vagy inkább egy oltár felső elemeként. Minden bizonnyal a vár és a kápolna Garai Jóbhoz köthető átalakításakor, 1470 körül készülhetett. A nyugati homlokzati falba feltehetően 1543 után, Siklós törökök általi elfoglalását követően építhették be, amikor a várkápolnát – berendezését eltávolítva – dzsámivá alakították át. Az ostrom során szétlőtt nyugati szárny helyén emelt új fal építői bizonyára keresztények lehettek, mivel olyan kegyelettel és gondossággal építették be a Krisztus-reliefet, hogy az szinte teljes épségben került elő.

Az elmúlt fél évszázad kiterjedt épületrégészeti feltárásai ellenére a vár építéstörténetét még csupán nagy vonalakban rajzolhatjuk meg – a részletek csak az eddigi kutatási eredmények feldolgozása és közzététele után tisztázhatók (3. kép). A vár legkorábbi, 13. századi magját egyértelműen a déli szárnyban kereshetjük, de ennek alaprajzáról, külső falairól, esetleges tornyaitól, bejáratáról csak feltevések fogalmazhatóak meg. Az erősség mai elrendezése a Garaiak közel egy

évszázados birtoklása alatt, feltehetően több építési szakaszban alakult ki. Ekkor gyökeresen átépítették a korábbi déli épületeket – valószínűleg a 15. század középső harmadában készült a ma rekonstruált formájában látható zárterkély – és megépült a keleti, az északi, (s nem kizárt, hogy részben a nyugati) emeletes lakószárny is. A déli és a keleti szárny csatlakozásánál ekkor készült el a – talán csak a mai hajóra korlátozódó – várkápolna, címerdiszes nyugati kapujával. Kérdéses, mikorra kell helyezzünk a nyugati oldal kivételével az ekkor már közel szabályos, középpudvaros alaprajzú épületet övező, délen belül nyitott,

7. kép A nyugati falból kibontott Vir dolorum-relief. (Fotó: Feld István)

8. kép A vár és a külsővár helyszínrajza, 1995.
(Rajz: Székér György)

kerek toronnyal ellátott falszoros emelését. Egyértelműen a Perényiek építkezésének tekinthető a várkápolna gótikus, boltozatos szentélye, s bizonyára ekkor készült el a barbakán legkorábbi formája. Míg a 15. századi, gótikus udvari nyílásrendszerből csak töredékek maradtak ránk, nagyrészt rekonstruálható a keleti szárny emeletének reneszánsz nyílássora és belső kiképzésének számos eleme is. Nem tisztázott a kápolnaszentélyt övező, az olaszbástyák korai formáját idéző sokszögű védőmű kora sem, de nem kizárt, hogy még az 1543. évi török foglalást megelőzően készült el.

A 18–19. századi átépítésekhez köthető a mai nyugati szárny, továbbá a teljes második emelet, a külső és udvari homlokzatok többségének nyílásrendszere, a falszoros falainak pártázatos lezárása, az északra néző terasz kialakítása és a barbakán mai formája.

HIVATKOZÁSOK

- Bartos György: Konzol töredéke a siklói várból. In: *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2008. VII-9. tétel, 200.
- Czeplédy Ilona: Siklós. In: *Váregépítészetiünk*. Szerk.: Gerő László. Budapest, 1975. 235–245.
- Czeplédy Ilona: *Siklós, vár*. Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára 96. Budapest, 1981.
- G. Sándor Mária: *Reneszánsz Baranyában*. Budapest, 1984.
- Gerő László: *A siklói vár*. Budapest, 1958.
- Illés János: A siklói várkápolna falfestményeinek helyreállítása. *Magyar Műemlékvédelem* 4. Budapest, 1969. 69–89.
- Koppány Tibor: A siklói vár. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Szerk.: Mikó Árpád, Takács Imre, Budapest, 1994. 374–375.
- Kubinyi András: Opponensi véleménye G. Sándor M. Reneszánsz Baranyában c. kandidátusi értekezéséről. *Művészettörténeti Értesítő* 30 (1981) 1:67–71.
- Lővei Pál: Néhány címeres emlék a 14–15. századból. A siklói vár zárt erkélye. *Művészettörténeti Értesítő* 40 (1991) 1-2:49–67.
- Papp Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515*. Budapest, 2005. 76-80., 201–208.
- Szakál Ernő: Gótikus erkély a siklói várban. *Műemlékvédelem* 10 (1966) 2:84–86.
- Szakál Ernő: Képzőművészeti helyreállítások 1971–1972. *Magyar Műemlékvédelem* 7. Budapest, 1974. 332–333.
- Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Szerk.: Vonyó József. Siklós, 2000.

JEGYZETEK

- Font Márta: Siklós középkori története. In: *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Szerk.: Vonyó József. Siklós, 2000. 59.
- Szakál Ernő: Gótikus erkély a siklói várban. *Műemlékvédelem* 10 (1966) 2:84–86.
- Czeplédy Ilona – Ferenczy Károly: A siklói vár. *Műemlékvédelem* 10 (1966) 2:76–82.
- Bartos György – Juan Cabello: A Perényiek és a siklói reneszánsz. In: *Emlékkötet Szatmári György tiszteletére*. Szerk.: Fedeles Tamás. Budapest-Pécs, 2007. 81–114.
- Horler Miklós: Módszertani adalékok a magyar késő középkori építészet kutatásához. *Építés-Epítészettudomány* 11 (1979) 1–2:38.
- Mag Hella: *A siklói vár reneszánsz kori kőfaragványai*. Diplomamunka (kézirat). Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészettörténeti Intézet. Budapest, 2014.

A SIKLÓSI VÁR HELYREÁLLÍTÁSI MUNKÁI

A Dráva siksága feletti határszéli siklói vár mai összképe folyamatos fejlődés eredménye. Látnyos elemeit a középkorban rakták le, de a magyar építéstörténet szinte minden korszaka rajta hagyta stílárís bélyegét. Az erősség a magyar középkor legjelentősebb főúri családjainak volt a birtokközpontja és székhelye (1. kép).

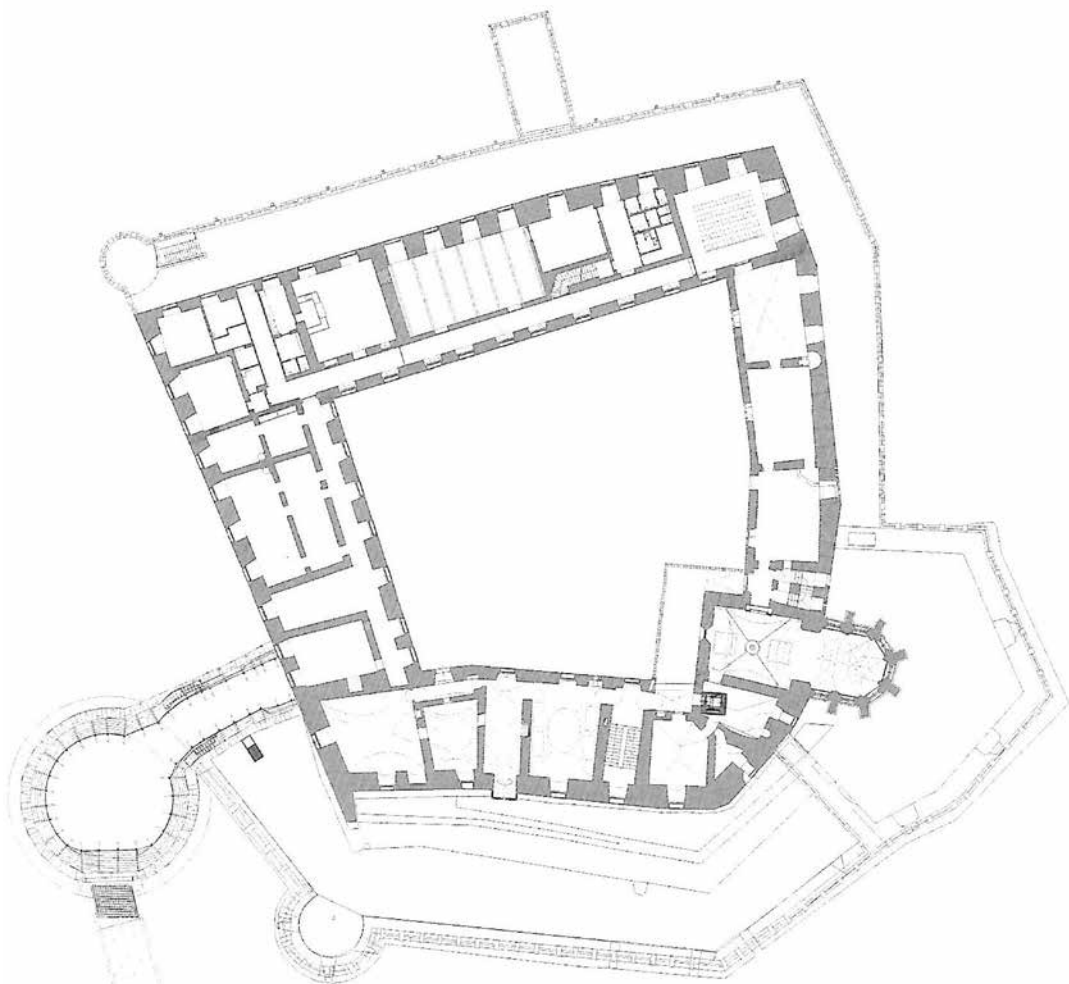
A váregyüttes magja a várkastély. Közél négyzetes udvart körülzáró kétemeletes épület, amit a gótikus kápolna szentélye tagol. A déli oldal kivételével feltöltött falszoros, pártázatos, magas várfalak és kapcsolódó védőművek, régebbi félköríves tornyok és újabb bástyák övezik. A belső vár körül falakkal körülzáró várterület fekszik. Itt áll a ferences templom és rendház műemléki együttese is. A várterületet közel egy kilométer hosszú védelmi vonal, tornyokkal tagolt lőréses-pártázatos, magas külső várfal és árokrendszer veszi körül. Az 1945 után gazdátlanul álló, pusztuló vár műemléki helyreállítása 1955-ben kezdődött meg, de az 1960-as évek első felében készült helyreállítás óta jelentősebb felújítási munkát a várban nem végeztek.

TERVEZÉS, KUTATÁS, KOMPLEX PROGRAM (1996–2011)

A várban működő Tenkes Szálló és étterem a délszláv háború kitörése után megszűnt, a várnak ez a területe ettől kezdve üresen állt. 1994-től a tulajdonosi jogokat a Kincstári Vagyoni Igazgatóság (KVI) gyakorolta, majd a vagyionkezelői státuszt 1996-ban Siklós város Önkormányzata nyerte el. Ezekben az években világossá vált, hogy a vár hasznosítása csak akkor lehet rentábilis, ha egy nagyobb projekt részévé válik. Így az Önkormányzat egyéb siklói ingatlanokban is gondolkozva befektető partnereket keresett. Az első várhasznosítási elképzelés szerint az erősség egy termál hotellel és turista szállóval a „Mediterrán kapu” projekt része lett volna. A KVI és Siklós Város Önkormányzata megbízta az akkori Állami Múemlékhelyreállítási és Restaurálási Központot a vár állapot-felmérési és hasznosítási tervének, majd ennek elfogadása után az itt működő múzeum területének komplex kutatási és engedélyezési, valamint kiviteli tervének elkészítésével.

1. kép A vár dél felől a barbakánnal, 2011. (Fotó: Balázs Csaba)

2. kép A vár emeleti alaprajza. (Kaló Judit)

Első lépésként 1996-ban a tetőszerkezet és gyilokjárók helyreállítási terveit kellett sürgősen elkészíteni,¹ amit állapotuk tett szükségessé. A kétállásos, tört függesztőműves tetőszerkezet tölgyfából készült, erősen korhadt, gombaferőzött, instabil alsó csomópontokkal rendelkező tető teljes felületén beázott. A tetőszerkezet felújítása 2002-ben befejeződött. A gyilokjárók régóta elhanyagoltak voltak, elkorhadtak, ledőltek. A területet lezárták, életveszély miatt nem volt látogatható. 1996-ban rögzítettük helyreállításuk módját. Egyetlen változás a korábbi, 1987-ben *Káldi Gyula* építész által készített tervhez képest, hogy a gyilokjáró tölgyfa pallóit rovátkolt felülettel kellett készíteni, az akadálymentesítési előírásoknak megfelelően.

A VÁR HASZNOSÍTÁSI PROGRAMJA

A 2004-es hasznosítási programterv² két intézményt helyezett volna a várba. Az egyik egy ötcsillagos szálloda étteremmel, borkóstoló-bormúzeummal, kávézóval, konferenciateremmel, 30 lakóegységgel és három lakosztállyal, az ekkor megjelent Európai Unió standardnak megfelelően. A másik a Siklósi Várszínház Kht., amely interaktív múzeum működtetését tervezte állandó és időszakos kiállításokkal, vetítőteremmel, mozgássérültek, idősek és kisgyerekek számára is megközelíthető módon. A kápolna a múzeum felügyeletével kisebb koncertek, valamint – visszakapva szakrális funkcióját – egyházi esküvők rendezésére is alkalmassá vált volna. A szálloda

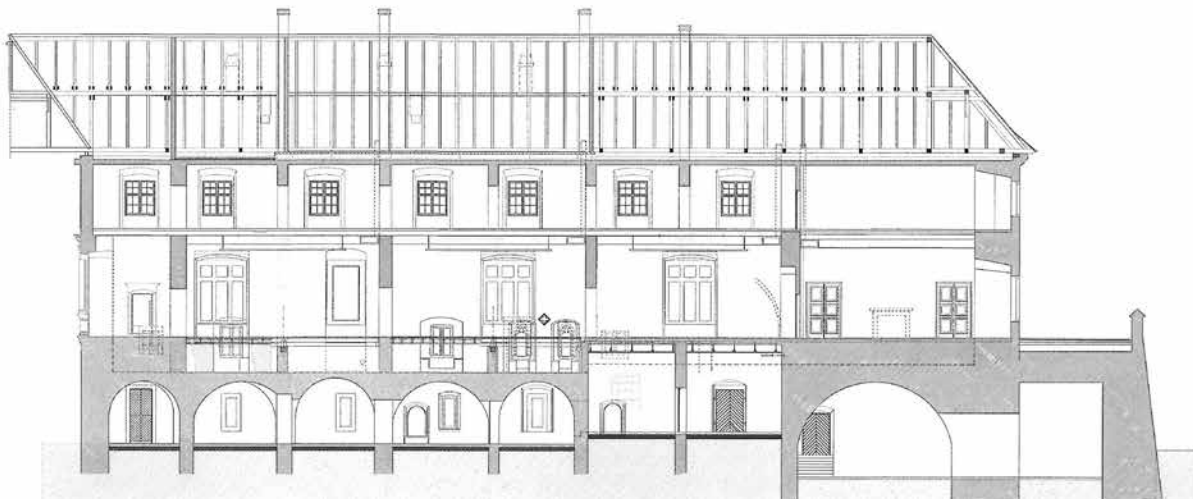
gazdasági és személyzeti bejáratát a Batthyány-
védőmű keleti oldalára helyeztük, ahol a konyha
feltöltését célzó és a személyzeti liftek találhatók.
A szálloda-funkcióhoz kapcsolódóan a pinceszin-
ten továbbra is maradt volna az étterem a regge-
lizővel, a hozzá kapcsolódó vizesblokkal, ruha-
tárral és a 100 adagos konyhával. A déli szárny
földszintjén Borkóstoló – Bormúzeum várta vol-
na a borászat iránt érdeklődőket, itt exkluzív
gasztronómiai rendezvényeket is elképzeltük a
konyhaüzemmel együttműködve, a falszoros pedi-
g nyitott teret biztosított volna fogadásokhoz.
Az északi szárny földszintjére került volna a re-
cepció irodával, hozzá kapcsolódva a szálloda
hallja, a bár, a Business club szervízkonyhával, új
lépcsőház mozgássérültek szállítására is alkalmas
lifttel. A főzőkonyha teljes területe elfért volna a
pincészinon, így a földszinten már csak a sze-
mélyzeti lift előterét kellett volna elhelyezni a
személyzeti öltözőkkel.

A nyugati szárnyba négy szállodai egységet
tervezünk, valamint a szobaasszonyi tartózkodó-
t, tiszta és szennyesruha raktárt. A keleti
szárny földszintjén fitness várta volna a vendé-
geket szaunával, masszázsszal, kondicionáló te-
remmel. A nyugati szárny első emeletén kilenc
szállodai egység, a hoteligazgatóság, valamint a
szobaasszonyi tartózkodó elhelyezésére lett vol-
na lehetőség. Az északi szárny emeletére konfe-
renciatérmet képzeltünk el a hozzá kapcsolódó
regisztrációs helyiséggel, szociális blokkal,
mely használat szempontjából a szállodával kö-

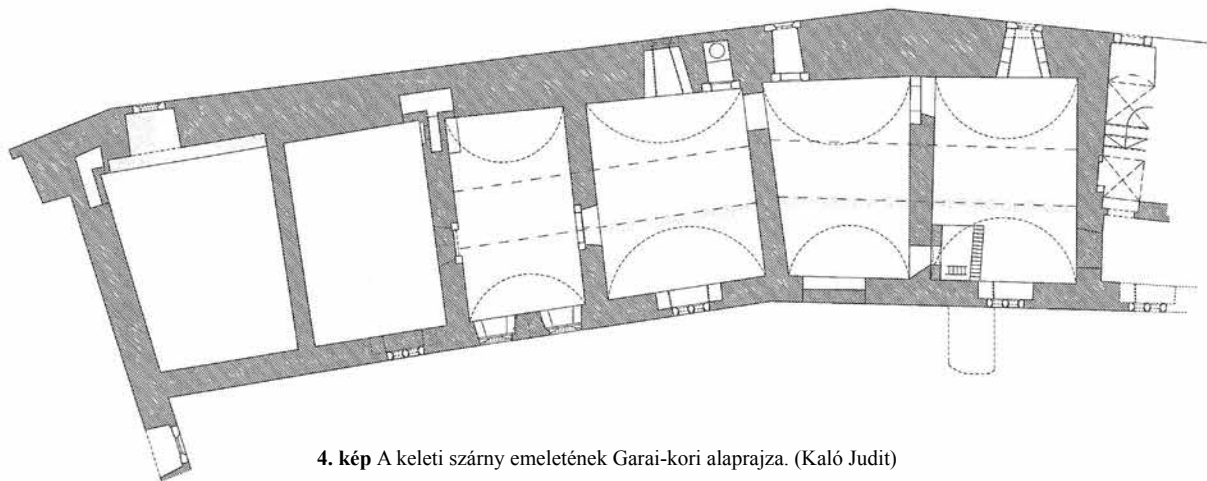
zös üzemű, de önálló rendezvények tartására is
alkalmas. Mellette egy Zsolnay kávézó kialakí-
tását javasoltuk nyitott terrasszal. A második
emelet teljes egészében szállodaként üzemelt
volna, 21 szállodai egység (apartmanok és lak-
osztályok) elhelyezésével, s a hozzájuk kapso-
lódó szobaasszonyi tartózkodóval.

A múzeumban, a déli szárny alsó szintjén a
börtönök területén a tömlőcök életét bemutató
kiállítást, a földszinten a kínzókamra és hozzá-
kapcsolódó örök melegedőjében pedig „Büntet-
tőeszköz a középkori Magyarországon” kiállí-
tást tervezett *Temesváry Ferenc és Tóll László*.
A déli szárny földszintjén a lépcsőteréből nyíló
területen reneszánsz bútor kiállítást rendezett
volna a Pécsi Janus Pannonius Múzeum munka-
társa, *Kovács Orsolya*. A kápolna visszakapott
szakrális funkciójához a sekrestye visszaállítá-
sát terveztük. A déli szárny emeletén a „Siklós
vár urai: a Garai és a Perényi kor” című kiállítás
adott volna képet a kor életmódjáról, fegyverei-
ről, Siklós Európában elfoglalt helyzetéről, kap-
csolódási pontjairól.

Az igazi újdonságot a keleti szárny emele-
tén elhelyezett időszakos kiállítás térsorai jelen-
tették volna a vetítőteremmel, amelyeket a kuta-
tási eredményekre alapozottan helyreállított 15.
századi Garai és 16. századi Perényi korszakot
is bemutató terekben terveztünk elhelyezni. Itt
a padló fa-üveg kombinációjának használata
révén terveztük e korszakok izgalmasabb rész-
leteinek bemutatását. Amit itt átéltél a látogató,

3. kép A keleti szárny észak-déli hosszmetsete. (Kaló Judit)

4. kép A keleti szárny emeletének Garai-kori alaprajza. (Kaló Judit)

az egy időutazás a 15. századtól a 21. századi művészeti alkotásokig. A kiállítás egyik eleme ugyanis a Siklói Szalon anyagát bemutató tárlat lett volna, amely közel 60 kortárs magyar képző és iparművész műveit ismerteti meg a látogatókkal. A Szalon meghívására külföldi művészek is kiállítanák legfrissebb alkotásait. A múzeum tereiből az interaktív vetítőterem érintésével kijuthat a látogató a teraszra, a gyilkjárón végig sétálva gyönyörködhet a kilátásban, a kiállított ágyúban, *Kanizsai Dorottya* (1490–1532) virágoskertjében, s eljuthat egészen a barbákánig. A nagy számban előkerült faragott kőanyag, a kutatási eredmények komoly reménnyel kecsegtettek, hogy a déli és keleti szárnyat összekötő közlekedési rendszer rekonstruálható lehet, a reneszánsz loggia, a reneszánsz homlokzat újjászülethet.

2004-ben került sor a múzeumi szárnyak felmérésére³ és megkezdődött a komplex kutatási program.⁴ A kutatási eredmények felhasználásával 2005-ben készült az engedélyezési terv és a kivitelezési dokumentáció.⁵

A MÚZEUMI TEREK HELYE- ÁLLÍTÁSA TERVEZÉSÉNEK FŐBB ÉPÍTÉSZETI SÚLYPONTJAI

A múzeum esetében fontos szempont volt, hogy a gótikus és reneszánsz szárnyakban helyezkedjen el, hiszen ez a vár legrégebbi része, amely mindenképpen nagyközönség számára is látogatható kell, hogy maradjon. A keleti szárny első emeletére történő múzeumi terek elhelyezése le-

hetővé teszi a terasz használatát a látogatók számára is. Törekedtünk a kutatási eredmények minél szélesebb körű bemutatására. Már a kutatási elődokumentációban összegyűjtött metszetek is előrevetítették, hogy izgalmas loggiás udvar fogadhatta a látogatót a 14–15. században.

Az elvégzett komplex kutatás igen jelentős eredményeket hozott. Világossá vált, hogy nemcsak a déli szárny emeletén maradtak meg gótikus és reneszánsz részletek. A keleti szárny földszíntjének nagy része a Garaiai korából származónak bizonyult, s az emeleten a mai padlószint alatt cca. 1,6 méter mélyen az ekkor kialakított terek részletei is előkerültek. Láthatók itt a térhatároló falakon kívül téglapadlóburkolatok, falképtörések, in situ ajtószárkövek, küszöbök, ülőfülkés ablakok, tüzelőberendezések. A mai járószinthez közel megmaradt a Perényiek idejében készített terazzo padló, az emelet térosztása, ablakainak helye, ahová jól illeszkednek a kőtárban meglévő elemekből összeállított reneszánsz ablakok kökeretei, ajtók helye, boltvállindítás. Javasoltuk a Perényi-kori térosztás visszaállítását, s üveg-fapadló alatt a Garai-korabeli terek bemutatását. Itt helyeztük el a régészeti ásatásnál előkerült Garai-kori tárgyak, edények restaurált elemeit is. A Perényiek idején épített kandalló reneszánsz faragott konzolai, párkánytörédei, feliratos fríz-törédei bemutatását, további elemek előkerülése esetén rekonstrukcióját ugyancsak fontosnak tartottuk. A világítással az eredeti elemeket emeltük ki, a mennyezet felé közelítve elfogy a fény. Az időszakos kiállítás tárgyait felső sínes lámpák világítják meg (2–5. kép).

A belső terek rekonstrukciói mellett a keleti és déli szárny közötti közlekedési rendszer helyreállítását is javasoltuk. Szükség volt erre vártörténeti, esztétikai, funkcionális okokból is. Két alternatívát kínáltunk, az egyik egy hiteles rekonstrukció, a másik modern építészeti eszközökkel történő megoldás. Elsősorban a reneszánsz loggia anastylosis jellegű visszaállítását javasoltuk. Ehhez nagyszámú kőanyag állt rendelkezésre a kőtárban és kőraktárban, több darab került elő az újabb ásatások során is, még több került elő a feltöltések eltávolításakor. A korábbi feltárásokból ismert volt a loggia-torony alaprajzi elhelyezkedése, a mostani falutatótás tisztázta a magasságát, a keleti szárnyba vezető nyílásrendszerét, a loggia levésett boltozat-indításait, falban maradt vonóvas csomkok helyét stb. Ennek rekonstrukciójára nem került sor a második emelet ráépítése miatt.

A rekonstrukcióhoz támpontként szolgált a folyosó korlátjának felszerkesztett tengelytávolsága a két törpepillér közt hat bábbal, s a kápolna előtti emeletes loggia hasonló rendszere (golyvázott törpepillér/két báb/címeres törpepillér/két báb/golyvázott törpepillér) tengelytávolsága. A loggia kőrestaurátori tervének elkészítése előtt fel kellett tárnai az udvar délkeleti részét, amely az oszlopok, falak helyét pontosította s természetesen fel kellett dolgozni a teljes kőanyagot (felmérés, geológiai, kő- és festőrestaurátori vizsgálatok). Így a meglévő anyag alapján megvolt a lehetőség a terv megvalósítására.⁶

A nyugati homlokzat emeletén a Perényi-kori reneszánsz nyílások többet mutatnak meg a tényleges Siklósból, mint ami eddig látszott. A keresztosztós reneszánsz ablakokat az eredeti kőanyag anastylosis jellegű visszaépítésével javasoltuk elhelyezni. Kutatói és tervezői felügyelet mellett kellett rekonstruálni a téglá teherhárító boltöveket, falbélleteket. Az ötvenes években igen rossz állapotban maradt meg a barokk homlokzat, nincsenek itt kökeretes ablakok, barokk nyílászárók, még a keretelések sem! A köelemek összeillesztése ugyancsak kőrestaurátori munka volt.⁷ Egyetlen hely van, ahol statikai megerősítés volt szükséges, ott, ahol a Perényi-kori ablak és a Garai korból származó kapcsolt ablak kis átfedésbe kerül. A korábbi bemutatásánál a leesést a falhoz rozsdamentes acél elemekkel rögzített üveglapok akadályozzák meg.

A loggiának csak a hiteles elemei kerültek vissza. A földszinti és emeleti homlokzati részen középkori kanálhátas törtféher színű vakolat készült, ahogy azt a festőrestaurátori kutatás megtalálta. Az ablakok körüli díszítőfestés már nem

5. kép Perényi-kori kandalló rekonstrukciója és a Garai-szint bemutatása a keleti szárny emeletén, 2024.
(Fotó: Feld István)

volt rekonstruálható. A második emeleti szint és a barokk szárnyak hasonló színű, de sima barokk vakolatot kaptak. A homlokzatra az eredeti köelemek kerültek vissza, a vissza nem rakható egyéb töredékeket a kőtárban helyeztük el (6–7. kép).

A múzeum teljes területén megtartottuk az eredeti burkolatokat, a múzeumi követelményeknek megfelelően a 20. századiakat egységesen Wicanders merbau fa-parafa padlóra cseréltük. A kutatások során feltárt járószint alatti jelenségek bemutatására a termék tengelyében elhelyezett acélszerkezetű, tömör járófelületű hid mellett üveg járófelületeket alakítottunk ki (5. kép).⁸

6. kép A keleti szárny helyreállított homlokzata a Garai- és Perényi-kori nyílásrendszerrel és a 19. században épített második emelettel, 2024. (Fotó: Feld István)

Az üveg járófelületet a híd teherhordási irányával párhuzamosan szerkesztett üveggerendákra, a híd acélszerkezetére és a külső falra szerelt acélszerkezetre terheljük. A járófelületre kerülő üvegfüdém elemeit 1000 milliméter gerenda tengelytávval és 1000 milliméter befoglaló hosszúsággal készítették el, ami azt jelenti, hogy a járólapok két oldalon alátámasztottak (1000–1000 mm) míg a másik irányban szabad széllel kialakítottak. A hiddal párhuzamosan szerkesztett üveggerendák a falakra, valamint a nagyjából a terem közepén húzódó alapfalra készített vasbeton koszorúra vannak kiváltva rozsdamentes acélszerkezetű szerelvényekkel. Az egyes üvegtáblák az üveggerendákra, illetőleg kiváltó acélszerkezetre támaszkodnak. A kialakítás, az elemek pontos méreteinek megállapítása csak a szerkezet kitűzését követően, a helyszíni mérétek ellenőrzésével volt meghatározható.

A kökeretes reneszánsz ablakokba fa-öntött vagy ölmazott üvegű nyílászárót terveztünk. A belső falfelület a reneszánsz terekben kanálhátas vékonyvakolat, a meglévő töredékek bemutatásával. A barokk terekben sima barokk vakolat készült. A belső felületek készítése nagy gondosságot igényelt. Az eredeti felületek konzerválását restaurátor végezte.

A tetőtéri gépészeti helyiségek közül a szellőzőgépházban új acélszerkezetű vendégfüdém készült, a bekerülő gépek elhelyezése miatt akusztikailag szigetelve. A tetőszerkezetet a jelölt szakaszon el kellett bontani, itt acél törtvonalú tartók elhelyezését javasoltuk, majd felhasználtuk a szellemeneket, szarufákat, cserepeket. Az céltartókat két rétegben tűzgátló RIGIPS-RIDURIT borítja, hőszigeteléssel. A szellőzőkémények acélszerkezetűek, andráskereszt merevítéssel. A belső oldalon helyezkedik el a légcserna, benne három centiméter akusztikai csillapítás. Külső oldalon önmetsző csavarral rögzített cementkötésű faforgácslap burkolat fedi a tetőn kívüli szakaszon Dryvit vakolattal hőszigetelve, s vakolt festett felületi megjelenéssel. Mivel a gépészeti tér fűtött, belül hőszigetelés nem készült. Tetejükön madárháló helyezkedik el. A kazánházi kémény hagyományos épített téglakémény, mellé a szellőző kémény az előzőhöz hasonló kialakítással készült. A folyadékűtőhöz szükséges levegő beszívása a keleti tetőfelületben elhelyezett cserépszínre szinterezett lamellákon keresztül történik, télen lezárva.

A terasz aszfalt-kő burkolata és az alatta lévő szigetelés elavult, ezért új szigetelés készítése, a terasz hőszigetelése, új köburkolat készítése vált

szükségessé. A 20 centiméter vasalt aljzat felbontása a megfelelő rétegrend kialakítása miatt szükséges volt. A vizet folyókákkal gyűjtöttük össze, s vízköpőkön keresztül vezettük el. A csapadék lefolyócsatornákat is ide kötöttük be. A kápolnaterasz és déli falszoros téglaburkolata kifagyott, az alatta lévő szigetelés tönkrement. A meglévő víznyelőket, illetve vízköpőket felhasználva, új szigetelést és téglaburkolatot készítettünk. Itt a vasalt aljzat felbontása nem volt szükséges. A keleti szárny földszinti helyiségeinek hő és vízszigetelése elkészült.

A múzeum fűtését padlóba süllyesztett konvektorokkal terveztük, a 15–16. századi terekben légfűtés készült. A padlósíkban elhelyezett fém rácsok színben illeszkednek a padlóburkolat színéhez. A légvezetékek a terekben U alakban he-

lyezkednek el, fekvő téglalap keresztmetszettel, gipszkarton burkolattal, fehér SCHAKO befűvő fejekkel és elszívó ráccsal. Három szellőzőkémény készült, acélszerkezetből, az előbbiekben részletezett módon. A világítás ERCO múzeumi világítás sínes rendszerrel. Modellkísérletekkel meghatározott pozíciókban elhelyezve, sínes rendszert alkalmaztunk. A menekülés jelzésére üveglapos piktogramok szolgálnak. Hasonlóképpen üveglapon olvashatók a magyarázó szövegek is, rozsdamentes acél tappancsokkal rögzítve.

2009-ben készült el a kápolna, a barbakán, a falszoros és a déli, „Kanizsai Dorottya tematikus kert”, valamint a látogatóközpont engedélyezési és kiviteli terve.⁹ A kápolna belső terének helyreállítása előtt megtörtént a tetőszerkezet felújítása,

7. kép A rekonstruált loggia a kápolna homlokzatai előtt, 2024. (Fotó: Feld István)

8. kép A várkápolna a legutolsó helyreállítás után, 2012. (Fotó: Hack Róbert)

így megszűntek a diadalív repedését okozó szerkezeti hibák. A falak nedvességét okozó lokális gépészeti problémákat és a teraszon, valamint az udvaron levő felszíni vízelvezetési hiányosságokat megszüntettük, a falakat borító cementvakolatot eltávolítottuk. A kápolna terasza alatti városi víztartályok állapotát felülvizsgáltattuk, de azok nem szivárognak, nem okoztak nedvesedést. A kápolna tönkrement belső burkolatát kelheimi (Solnhofen) mészkőburkolatra cseréltük megfelelő lélegző betonaljzattal és fugákkal. A világítás vezetékeit padlócsatornában vezettük. A Garaiak korából származó bejárati ajtó kőkeretét, valamint a Perényi korszak itt található kőszobrászati elemeit a bőségszaras lunetta-töréddel bezárólag a kőrestaurátori szakvéleményben foglaltak szerint tisztítani, kiegészíteni volt szükséges. Az ablakok üvegezését szakszerű beépítéssel Balogh Eleonóra üvegművész cserélte.

Az ajtólapokat a farestaurátori terv szerint restauráltuk, kovácsoltvas elemeit felújítottuk. A kápolnába igényes új padokat terveztünk fából a korábbi sörpadok helyett. A belső világítást részben rejtetten, részben a padlóba süllyesztetten terveztük (8. kép).

A barbakán barokk kapuépítménye durva homokkőből, a címer finomszemcsés homokkőből készült, állapota kritikus volt. A folyamatos ázás a kőben nagymértékű sófelhalmozódást és kifagyást eredményezett. A restaurátori szakvélemény tisztítást, sóalanítást, konzerválást, kiegészítést és hidrofobizálást írt elő.¹⁰ A téglafalakra is jellemző volt a kifagyás, a fugázó anyag tönkremenetele, a kifagyások miatt a pártázatnál a balesetveszélyes helyeket is meg kellett szüntetni. A fagyott téglák cseréje mellett a fugázást eredeti receptúra szerint készítve kellett pótolni és a teljes felületet hidrofobizálni. A falszoros megközelítésére kibontottuk a barbakán nyaktagja alatt lévő kettős téglaboltívvvel záródó korábban elfalazott nyílást, ezáltal lehetővé vált a Kanizsai Dorottya kert akadálymentes megközelítése. A nyílást *Lehoczky János* kovácsművész kovácsoltvas rácsa zárja.

A falszoros szintjét a korábbi ásatások eredményeképpen a középkori szintre süllyesztettük. A kápolna terasz és falszoros közti dupla fal közé OTIS Gen2Flex akadálymentes személy lift készült. Ajtaja szálcsiszolt rozsdamentes acél, belső kialakítása szintén, padlózata mészkőlap. A felvezető út fűrésztelt mészkőlap burkolatú, szélein szabálytalan terméskövekkel kertépítészeti terv szerint (9. kép).

A falszoros rakott külső fala jó állapotú volt, általános átvizsgálással, hiányzó elemek pótlásával és fugajavítással felfrissült. A faltetőn levő pártázat állapota rosszabb volt, a barbakánéhoz hasonlóan helyreállítottuk. A körtorony új fa járófelületet kapott, alatta a járószinttel megegyező, anyagában megkülönböztetett színpadot alakítottunk ki. A lőrések kovácsoltvas rácsait is felújítottuk. A falszoros süllyesztett világítást kapott.

Kanizsai Dorottya egykori kertjének sem helyszínét, sem pontos kialakítását nem ismerjük. A falszoros kialakításánál ezért terv első sorban a terület 15. századi felvezető út funkcióját kívánja bemutatni, és ezt egyeztetni össze a várúr-nő reneszánsz kertjének felidézésével, melyet konkrét ismeretek hiányában egyfajta kerti kiállítótérként jelenít meg. Az építészeti helyreállítás során kibontottuk a barbakán nyaktagján befalazott kapukat, a külső várfalon visszaállítottuk a gyilokjárókat, melyek a barbakánból közelíthe-

törek meg és rajtuk végig sétálva nagyszerű kilátás nyílik a környező tájra és rálátás a falszorosban kialakított kertre. A kapu kibontásával a terület a külsővárból is megközelíthetővé vált, és a vár akadálymentes megközelítésében is szerepet kap, miután a kertet lezáró ötszögű bástya falában liftet helyeztünk el, mely a kápolna mögötti terasz – és azon keresztül a belső udvar szintjére – segíti a feljutást.

A külső falszoros kialakítása három egységre osztható. A kibontott kapukon keresztül bejutva a külső falszoros barbákn felőli oldala egészen a körbástyáig a „felvezető út” jellegnek van alárendelve. A felszint élével rakott szabálytalan terméskő burkolat fedi, a teret a felvezető út két oldalán magasodó falak határozzák meg. A régészek a felszín alatt sejtették az egykori kapuépítmény maradványait, ennek kialakítását a helyreállításhoz kapcsolódó kutatás során ásatással pontosították. A kutatás eredményeit burkolatban kívántuk bemutatni.

A következő egység az előzőekben említett kertkiállítás, mely a körbástyától indul. A váltást Kanizsai Dorottya körbástyában felállított büszkje jelzi.¹¹ A szobor fűrészelt szabályos kőburkolaton áll, mely egyben színpadként is működik, ahol korhű jelmezbe öltözött zenészek reneszánsz dallamokat adhatnak elő, miközben a látogatók a kiállítás tablói szemlélik. Maga a kert inkább kiállítás, mely oldott elrendezésben sorakoztatja fel az egykori várkertek elemeit, a lugast, gyepadot, a növénykerteket. A felvezető út végig kalauzol ezen a kiállításon, ezt jelzi a burkolat azonossága, de a burkolatot fűszernövény sávok oldják, melyek véletlenszerű rendszerükkel szándékolatlan nem követik a reneszánsz kötött alaprajzi sémáit. A térbe rózsalugasok nyúlnak, melyek üvegablók tartanak.¹² A rózsza a lugasokra függesztett üvegfelületekbe mart kiállítási anyagot körbe öleli, majd a várfalakra fut. A lugasok között a belső várfalnak támaszkodva corten acél oldalfallal megtámasztott gyepadokat alakítottunk ki. A lugaselemek alatt szintén fűszernövények illatoznak. Végig haladva a kiállításon az ötszögű bástya fala előtt nagyobb, szabad teret alakítottunk ki. A belső várfalhoz itt is corten acél gyeppad simul fa ülőfelülettel, a várfalra pedig nagy tömegben fut fel a rózsza. A gyeppad előtti burkolat találkozási pont lehet, innen indul a lift, és innen vezet fel lépcső a belső falszoros szintjére, ahonnan tovább vezet az ötszögű bástya teraszára. Fontos ez a közlekedési kapcsolat, mivel a terek így átjárhatókká válnak. A belső falszorosra kijárat nyílik a vár földszint-

9. kép A kápolna a déli falszoros és a lift bejárata felől, 2012. (Fotó: Kaló Judit)

jén elhelyezkedő gasztronómiai bemutatótéréről. Ide kilépve a lépcső tetejéről már feltáru a külső falszorosban kialakított kert, ahová szintén lesétálhatnak a vendégek (10. kép).¹³

A múzeum belső kiállítótereinek végén a látogatók kisétálhatnak a kápolna teraszára, ahonnan befejezőként a kertet megtekintve hagyhatják el a várat. A belső falszoros keskeny sávjában csak egy hosszúkas növénykazettát helyeztünk el, melyben gránátalmabokrok és fűszernövények díszlenek. A kápolna mögötti teraszon, mivel az ötszögű bástya valószínűleg Dorottya halálát követően épült, és biztosan nem lehetett egy korabeli kert színhelye, nem alakítottunk ki kertet. A teraszon az építészeti terveknek megfelelően a mai állapothoz hasonlóan téglaburkolat fedi a felszint, és azon kőburkolatú dézsákban fügebokrok és levendula kazetták idéznek kerti hangulatot. A terasz rendezvények számára is hasz-

10. kép A falszoros a rózsakerttel és a gyógynövényekkel, 2024. (Fotó: Feld István)

nosítható, bár elsődleges szerepe, hogy a kiállítást megtekintők, illetve a kápolnában tartott esküvők résztvevői levegőzhessenek itt. Ülőfelületként a növénydíszsák architektúráját követő ülőkockákat helyeztünk el.

A vár előtti látogatóközpont létrehozását a múzeumi koncepció indokolta, miszerint a jegyvételt a felvezető híd előtt kell megoldani. Szükség volt továbbá egy olyan turisztikai központra, amely kávézót, kiadvány boltot, turisztikai kiállítóteret és kiszolgáló helyiségeket is tartalmaz egy busznyai ember számára. A látogatóközpont építészeti koncepciónk értelmében részben úgy helyezkedik el a terep alá süllyesztve, hogy a vár a parkba illeszkedően zavartalanul megjelenhessen, annak összképét ne rontsa. A látogatóközpont tulajdonképpen a terepbe illeszkedő két rámpa. A lefelé vezető és egyben bejáratként működő, az egykori külső várfal félköríves tornyának teraszára érkezik. Hosszabb távon a Batthyányiak által létesített zsellérváros felől lift elhelyezését javasoltuk a körbástyában elhelyezve, ahogy Európa más városaiban is akadálymentesen fel lehet jutni a várba. A másik rámpa a látogatóközpont tetejére vezet, ahonnan gyönyörködni lehet a Dráva felé néző, érintetlen baranyai tájban, természetvédelmi területben. A jegyvétel után lépcső vezet ide, majd a felvezető hídon a barbarkánba és a várba. A felső rámpa akadálymentes kialakítású, kőlapokkal fedett sétánnyal a füves területen. A látogatóközpont fűtését levegő hőszivattyú látja el elektromos mennyezeti fűtéssel kombinálva hideg napokon (11. kép).¹⁴

2010-ben az ásatás eredményei alapján módosítottuk a loggia rekonstrukció, az udvar burkolat, keleti szárny terveit, ekkor alakult ki a fotókon bemutatott látvány.¹⁵ 2012-ben készítettük el az északi és nyugati szárny homlokzatainak, a lovagteremnek és északi teraszának az engedélyezési terveit.¹⁶

2013–2014 között további falkutatásra került sor a nyugati és északi szárny homlokzatainak. A homlokzati vakolatok leverése közben a falkutatói megfigyelést végző *Bartos György* művészettörténész a kutatás során nagy számú – a török kori és barokk falakba másodlagosan, falazóként beépített – gótikus és reneszánsz kőfaragványt azonosított, dokumentált, illetve néhány különösen érdekes darabot ki is bontott a falakból. Ezek között legjelentősebbek az 1971-ben *Szakál Ernő* (1913–2002) által töredékeiből rekonstruált, gótikus zárterkély újabb faragványai és egy oroszlán-címeres töredék. A kutatás legvégén, utolsó darabként egy szenzációs lelet került elő. A kiváló szobrászmunkával faragott *Fájdalmas Krisztus* (Vir dolorum) relief az 1450–60-as évek hazai, késő gótikus szobrászati emlékegyében társtalanul áll. *Bartos György* feltételezi, hogy a relief Garai-kori az 1507–1515 között felépített szentély nélkül működő várkápolnához tartozott, amely a vár és a kápolna Garai Jób-féle átalakításakor készülhetett. A nyugati homlokzati falba, a kapubejárat fölé feltehetően 1543-ban, Siklós törökök általi elfoglalása idején építhették be, amikor a várkápolnát – berendezését eltávolítva – dzsámivá alakították át. Olyan kegyelettel

és gondossággal építették be a Krisztus-reliefet, hogy az teljes épségben került elő.

A siklósi vár kivitelezés I. üteme az EGT és Norvég Finanszírozási Mechanizmusok keretében valósult meg „A megújuló Vár a Tenkes alján” címen (HNU0100 számú pályázat) a Vár Keleti és Déli szárny múzeumi részeinek rekonstrukcióját, illetve az akadálymentes közlekedés lehetővé tételét tartalmazza. Összköltség: 953 464 787 Ft. Nettó szintterület: 2261 m². Átadás: 2011.

A siklósi vár kivitelezés II. üteme a DDOP – „Siklós Mohács turisztikai tengely” című pályázat eredményeképpen valósulhatott meg (Kápolna, barbakán, Kanizsai Dorottya tematikus kert, falszoros-gyilokjáró, látogató központ). Összköltség: 571 321 194 Ft. Nettó szintterület: 1782 m². Átadás: 2011.

A siklósi vár kivitelezés III. üteme NFÜ-NGM támogatással DDOP 2.1.1 északi és nyugati szárny homlokzat helyreállítás, lovagterem, kávézó, északi terasz. Összköltség: 400 000 000 Ft. Átadás: 2015.

JEGYZETEK

- 1 Kaló Judit, Tóth Zoltán építészek, Dr. Vándor András statikus, Dr. Vargyai Kornélia faanyagvédelmi szakértő/Anticimex
- 2 Kaló Judit építész, szálloda technológia Fraknói Béla
- 3 Erdélyi Erika, Kaló Judit építészek/ÁMRK
- 4 Juan Cabello Collini, Gere László régész, Bartos György művészettörténész, Fazekas Gyöngyi festő-restaurátor, Jakab Magdolna kőrestaurátor/ÁMRK
- 5 Kaló Judit, Erdélyi Erika építészek, látványterv Pintér Tamás/DPI design, világítás Haász Ferenc, Dr Vándor András és Dr Meskóné Békefi Diána

statika, Baracska Gyula, Rónai Gyula villamos, Graffjódó Zsuzsanna, Hutterer Zoltán épületgépész, Deschmann Alajos szigetelés, Valtinyi Dániel diagnosztika/ÁMRK

- 6 Milyen szerencse, hogy Szakál Ernő elkészítette a déli gótikus zárterkélyt és nem a kőtarban hagyta az elemeit, s így ma ez Siklós legismertebb részlete.
- 7 A kőrestaurátor Osgyáni Vilmos volt, a loggia helyreállításáról lásd: Osgyáni Vilmos: Anomáliák a közbeszerzések körül. A siklósi vár kőrestaurálásának I. üteme. *Kő* 14 (2012) 1:26–29.
- 8 Üvegszerkezetek tervezése: Stocker György. Sajnos, a tervezett extra clear üveg helyett a kivitelező szennyezett zöldes üveget épített be, ennek cseréje még várat magára.
- 9 Kaló Judit, Erdélyi Erika, Bertalan Boglárka, Freivogel Gábor, Tusor Katalin építészek/Archigeo Bt., Szabadics Anita, Remeczki Rita táj és kertépítészek, Bukits Zoltán, Dr Meskóné Békefi Diána, Dr Vándor András statika, Pandula András akadálymentesítés, Haász Ferenc világítás, Rónai Livia, Baracska Gyula villamos, Hutterer Zoltán gépészet, Pintér Tamás látványterv, Tölgyesi Levente geodézia
- 10 Rákos Péter 2007
- 11 Trischler Ferenc szobrászművész
- 12 Balogh Eleonóra üvegművész, Mitter Imre ötvösművész
- 13 *Sajnos az utóbbi években a falszoros és a kert lezárásra került, nem látogatható. (Szerk. megjegyzése)*
- 14 *A látogatóközpont az elmúlt években bezárásra került, ma használaton kívül áll. A jegyváltás ismét a barbakán területén elhelyezett bódében történik. (A szerk. megjegyzése)*
- 15 Kaló Judit, Erdélyi Erika, Bertalan Boglárka, Freivogel Gábor, Tusor Katalin építészek/Archigeo Bt., Rákos Péter kőszobrász - kőrestaurátor barbakán, Sütő József kőszobrász - kőrestaurátor kápolna, Lehoczky János kovácsművész, Balogh Eleonóra üvegművész
- 16 Kaló Judit, Bertalan Boglárka, Maros Dániel építészek/Archigeo Bt., Dr Meskóné Békefi Diána statika, Hutterer Zoltán gépészet

11. kép A vár a látogatóközpont bejárata felől, 2012. (Fotó: Kaló Judit)

A SOLYMÁRI VÁR ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

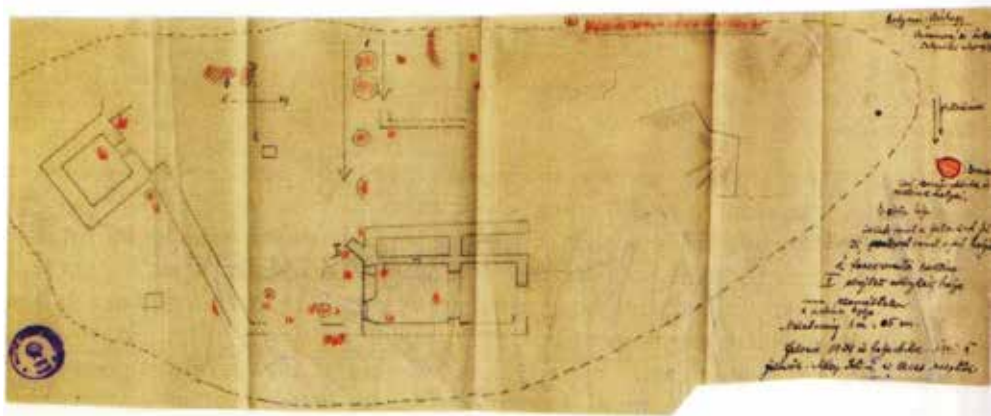
Solymár falu keleti részén, a Vörösvári-völgy déli oldalán, a Budai-hegység egyik alacsony, alig 190 méter nyugat-keleti nyúlványát lezáró, meredek oldalú ovális dombon emelkedik a mai formáját tekintve 2006. évi kiépítésnek köszönhető erősség. A dombot mély, részben talán mesterséges eredetű árok választja el a hegyhát alacsonyabb keleti folytatásától, egy sekélyebb árok és földfeltöltés húzódik nyugati oldalában is, északon ugyanakkor több terasz figyelhető meg. A ma itt található építészeti elemek közül csupán a faszervezetű kilátótorony alépitményét képező négyzetes toronycsonk, a szabálytalan ovális alaprajzú övezőfal északi oldalához csatlakozó lakóépület mélyített alsó szintjének egy-két méter magas déli része, továbbá az említett tornyot az övezőfállal összekötő – s ezáltal a még nem kiépített keleti várrészt lerekesztő – északnyugat-délkeleti belső falvonulat magja tekinthető középkori falazatnak. Az összes többi, a dombtetőn ma látható részlet – így az övezőfal nyugati, különböző magasságú szakaszai, a lakóépülethez nyugatról csatlakozó

ún. mélypince oldalfalai, az északkeleti, faszervezetű kapuépitmény és a kút falazott kávája – csupán a feltárt alapozásokra támaszkodó, illetve szabad rekonstrukció. A kiépítés kapcsán alakították ki a várba felvezető kocsutrat is, korábban annak helyén csupán egy gyalogösvény húzódott.

1737-ben *Bél Mátvás* itt még magasan álló falakról számolt be, melyeket tévesen a nyéki királyi kúriával azonosított.¹ A 19. század elején állítólag az itteni kútból került elő egy ezüst ivóedény, mely a Jankovich-gyűjteménybe jutott, s később elkallódott. Amikor 1875-ben *Arányi Lajos* (1812–1887) leírta és lerajzolta a dombtetőt, építménynek már nyoma sem látszott, ugyanakkor tudott arról, hogy néhány évtizeddel korábban még falak és egy kút nyomai voltak felismerhetők (*1. kép*). A közelben lakó *Valkó Arisztid* (1905-1988) amatőr régészként 1929 és 1934 között, majd 1941-ben végzett itt feltárásokat, melynek során napvilágra hozta a lakóépület, a torony és a hozzá csatlakozó falak csekély maradványait, de azok alaprajzi összefüggéseit és az

1. kép Arányi Lajos szépíaraja a várhegyről, 1875. (MÉM-MDK Tervtár R 5055.)

2. kép Valkó Arisztid összefoglaló ásatási alaprajza, 1929-1941. (Magyar Nemzeti Múzeum Adattára)

erősség egykori szintviszonyait nem tudta tisztázni (2. kép). Rábukkant ugyanakkor a Vatyakultúra legészakibb magaslati telepi maradványaira, s úgy a bronzkorból, mint a 15–16. századból jelentős leleteket tárt fel. Kutatásairól több közleményt és sajtócikket jelentetett meg, minderről összefoglaló tudományos értékelést azonban csak *Endrődi Anna* és *Feld István* készí-

tett 1980-ban.² Ezt követően 1972 és 1975 között *Kozák Károly*, majd 1977-ig *Feld István* vezetésével zajlott – elsősorban a tereprendezést elősegítő, szondázó jellegű, főként kutatóárokokkal végzett – feltárás, amely azonban lehetővé tette az alaprajz és az építéstörténet fő vonalakban történő meghatározását is (3. kép). A kutatások első, a középkorra vonatkozó eredményeit *Feld István*

3. kép A vármokok légifelvétele, 2001. (Fotó: Miklós Zsuzsa)

4. kép A vár légifelvétele a 2005. évi ásátások után. (Fotó: Miklós Zsuzsa)

dolgozta fel 1976-ban egyetemi szakdolgozatában, majd 1985-ben egy részletes, de az egész leletanyagra már ki nem terjedő tanulmányban,³ az őskori teleppel kapcsolatos újabb megfigyeléseket pedig Endrődi Anna összegezte.⁴ Sor került az építészeti kőfaragványok önálló feldolgozására is, *László Csaba* és *Feld István* munkájaként.⁵ Ezt követően a régészeti topográfia 1986-ban megjelent kötete számára *Feld István* és *Endrődi Anna* foglalták össze a lelőhelyre vonatkozó ismereteket.⁶

2001-től újabb feltárásokra nyílt lehetőség, majd 2005-től egészen 2013-ig sikerült – mindvégig *Feld István* vezetésével és *Vicze Magdolna* közreműködésével – szinte az erősség teljes felületét megkutatni, előbb a vár bemutatását célzó turisztikai projekt, majd az *Eötvös Loránd Tudományegyetem* középkori régészeti tanásatása keretében. Csúpan az északnyugati ún. mélypince alsó betöltési rétegeinek vizsgálata, a keleti várfal alapozásának összefüggő kibontása és a déli melléképítmények teljes körű feltárása maradt az utókorra, s omlásveszély miatt csak 27 méteres mélységig lehetővé tett kitisztítani a vár sziklába vágott kútját is (4. kép). Mindezekről az éves jelentések mellett 2016-ban részletes összefoglalás jelent meg, továbbá egyetemi szakdolgozatok formájában megtörtént az üvegleletek, a kerámiaanyag, továbbá a fém tárgyak átfogó feldolgozása.⁷

Solymár falut 1355-ben szerezte meg a *Lackfi-család*, itteni várnagyukat 1390-ben említik először. A vár 1397-ben a király kezére került, aki rövid időre elzálogosította. 1401 és 1406 között előbb királyi, majd királynői erősség volt, *Zsigmond* (1368–1437) 1404-ben oklevelet keltezett itt. 1438 után *Erzsébet* (1409–1442) királyné valószínűleg *Korbáviai Ivánkának* (†1449 körül), majd id. *Rozgonyi Jánosnak* (†1471) és testvéreinek adományozta, később a *Cudar-családé* lett, akiktől 1444-ben zálogként *Rozgonyi Simon* (†1444) püspök, *György* (†1457/58) és *Sebestyén* (†1443) szerezte meg. 1449-ben *Hunyadi János* (1407–1456) tartotta elfoglalva. Valószínűleg 1453-ban adományozta *V. László* (1440–1457) *Garai László* (†1459) nádornak. A Garaiak kihaltak után, 1482-ben *Mátyás* (1443–1490) fiának, *Corvin Jánosnak* (1473–1504) juttatta. Tőle *Ráskai Balázs* (†1517) kezére került, akitől 1496-ban *Végles váráért* cserébe *II. Ulászló* (1456–1516) szerezte meg. 1518 körül állítólag a Podmaniczkiak tartották jogtalanul hatalmukban, majd *Thurzó Eleké* (1490–1543) lett, aki 1526-ban *II. Lajosnak* (1506–1525) engedte át, s a király még ebben az évben *Bakics Pálnak* (†1537) adományozta. Utóbbi Mohács után *I. Ferdinánd* (1503–1564) párthíve lett, ezért *János* (1480–1540) király 1531-ben Buda városának adta. Pusztulásáról nincs írott forrásunk, de valószínűleg romjaira vonatkoztatható *Evlia Cselebi* adata

a török által emelt Vörösvár (Kizil Hiszár) közelében található vármaradványról.⁸

A vár lényegében már feldolgozott és jelentős mértékben közzé is tett leletanyaga egyrészt a bronzkorból, másrészt a késő középkorból származik. Az ismert épületfaragványok – néhány egyszerű, élszedett profilú, édesvízi mészkőből faragott nyílástöredék kivételével – mind reneszánsz tagozatokkal rendelkeznek. Közülük csupán három, egyformán a toronyhoz köthető nagyobb nyíláskeret-elem anyaga durva mészkő, az összes többi – mintegy két tucat, sokszor csak igen kis töredék – budakörnyéki márgából készült. Utóbbiakból ajtó- és ablakkeretekre rekonstruálhatók, legalább egy esetben ún. lófejes címerpajzzsal, melynek ábrázolása azonban már lepusztult (6. kép). A teljes profilegyezés alapján megállapítható volt, hogy ezek ugyanazon kőfaragómesterek munkái, akik a közeli nyéki királyi nyaraló épületein dolgoztak a 16. század elején. Az egykori épületek tartozékai voltak még az aranyozott kúpcserépek és a csupán néhány darabbal képviselt Mátyás-emblémás majolika padlótégla (7a és 7b. kép).

A kályháskerámiát főleg Zsigmond-kori, a 15. század közepén már elbontott mázas kályhák töredékei képviselik, amelyek arra utalnak, hogy a budai várból ismert fűtőberendezésekkel kell itt számolnunk. A vár életének kései szakaszából – néhány mázatlan, vakműves, illetve növényi díszes, ún. népies töredéket leszámítva – ugyanakkor már csak (többségükben szürke, redukált égetésű) kályhaszemek ismertek, viszont jelentős

mennyiségben. Az asztali és konyha kerámia teljes mértékben megfelel a budai várból közzétett típusoknak, – néhány 14. század végi fazéktöredék mellett túlnyomó többségében a 16. század első feléből származó fehér, sárga, továbbá vörös anyagú, gyakran belső mázas, illetve grafitos, redukált égetésű, perembélyeggel ellátott fazekak, lábasok, kancsók, poharak állíthatók össze a főleg az ún. mélypince betöltéséből előkerült hatalmas mennyiségű töredékből. A kőcserép-poharakat lošticei és dreihauseni importáru képviseli, s különleges leletként megemlítendő egy barnászöld anyagú, mázatlan, cipőformájú edény.

Az üvegtöredékek többsége is a mélypincéből származik, a rekonstruálható palackok, poharak és serlegek tehát a 15. század 2., s inkább a 16. század 1. feléből származnak. Többségük hazai terméknek határozható meg, de előfordulnak közöttük luxusnak tekinthető importtermékek is.

A jelentős mennyiségű fémlelet alapvetően fegyverekre (köztük több, azóta elveszett szakállas puskacső és különösen nagyszámú számszerij-nyílhegy), lőszerszámkra, mezőgazdasági eszközökre (köztük sarlók, kaszák, kapák, vasvillák, szőlőmetsző kés), fávágó és famegmunkáló szerszámokra, a viselet tárgyaira, vasalásokra és zárszerkezetekre osztható, a színesfém tárgyak között súlyok, lemezből formált edények, csillár- és mozsárdarabok említhetők meg, ugyancsak elsősorban a vár életének utolsó, 1500 utáni szakaszából.

A Vátya kultúra magaslati telepének részleteiről a jelentős középkori terepalakítások miatt

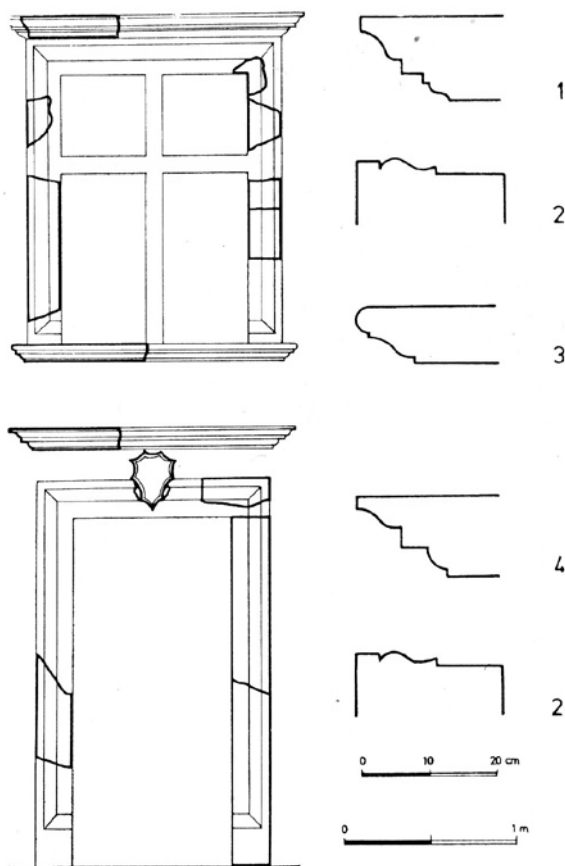
5. kép A vár alaprajza a kutatóárkok és az építési periódusok feltüntetésével: 1–4.: 14. század vége, felmenő fal, alapozás, alapozási árok; 5–6.: 15. század közepe, a mélypince álló és kidőlt falai; 7–8.: 1500 körül, felmenő és alapfal, alapozási árok; 16. század első fele. (készítette: Feld István)

keveset tudunk, az azonban bizonyítható volt, hogy a dombtetőn sem az északi, sem pedig a déli oldalon nem rendelkezett mesterséges erődítéssel. Az őskori rétegek és gödrök egészen a plató pereméig nyúltak, de a keleti és nyugati árok esetében sem igazolható még bronzkori eredetük.

Úgy az írott, mint a régészeti adatok azt bizonyítják, hogy a várat a korszak legjelentősebb főúri családjai közé sorolható *Lackfiak* 1355 és 1390 között építették a Visegrád és Buda között, az Esztergom, illetve Bécs felé vezető út mellett fekvő birtokukon emelkedő, viszonylag jól megközelíthető alacsony dombon. Az erősség mintegy 150–180 éves fennállása során mindvégig hatalmi bázisként szolgált, birtokosai – az uralkodó vagy jelentős főnemesi családok tagjai – rövidebb itteni tartózkodására legfeljebb 16. század eleji reneszánsz stílusú átépítése után volt alkalmas (5. kép).

A 26×80 méteres területet övező, nyújtott ovális alaprajzú, átlagban 140 centiméter vastag övezőfalhoz a 14. században csak egy, legalább két szintre tagolódó, 10×17 méteres lakóépület támaszkodott, melynek eredeti belső elrendezése már nem ismert, de tudjuk, hogy egyes tereit az 1400-as évek első felének királyi/királynéi birtoklása idején mázas cserépkályhákkal fűtötték. Nem kizárt, hogy a déli várfal belső oldalán, az ugyancsak valószínűleg korai kút mellett már kezdettől fogva álltak gazdasági épületek, bennük kemencékkel. Az egykori várkapunak nem ismert a helye, de az a terepviszonyok alapján mindenképp északkeleten kereshető és valószínűleg egy, a keleti árkon átívelő hídon volt megközelíthető.

Az eddigi feltárások nem tudták megnyugtatóan tisztázni a lakóépület nyugati bővítésének funkcionális és kronológiai kérdéseit. Legkorábban a *Garaiak* birtoklásának idején foghattak hozzá itt egy, az udvar szintje alatt két, egymás feletti pincetérrel (s az alsó szintből a korábbi lakóépület alá nyúló, további pinceággal) tervezett építmény emeléséhez. Ennek oldalfalai – köztük a várfal belső oldalához támaszkodó északi fala az alsó dongaboltozat válla számára kialakított fészekkel, továbbá a keleti fal a homokkőbe vágott pinceágba vezető kőkeretes ajtóval – legalább az udvarszintig elkészültek, azonban nyugati fala az építkezés közben beomlott, s utána már nem folytatták a munkát. Ezzel az építkezéssel – azaz az ezt megelőzően kitermelt homokkőves földdel – hozható kapcsolatba egy 50–100 centiméteres, a várudvar közel vízszintes terepszintjét eredményező feltöltés, amely a vár területének számos pontján meg-

6. kép Reneszánsz ablak- és ajtókeretezések.

Rekonstrukció. (László Csaba munkája)

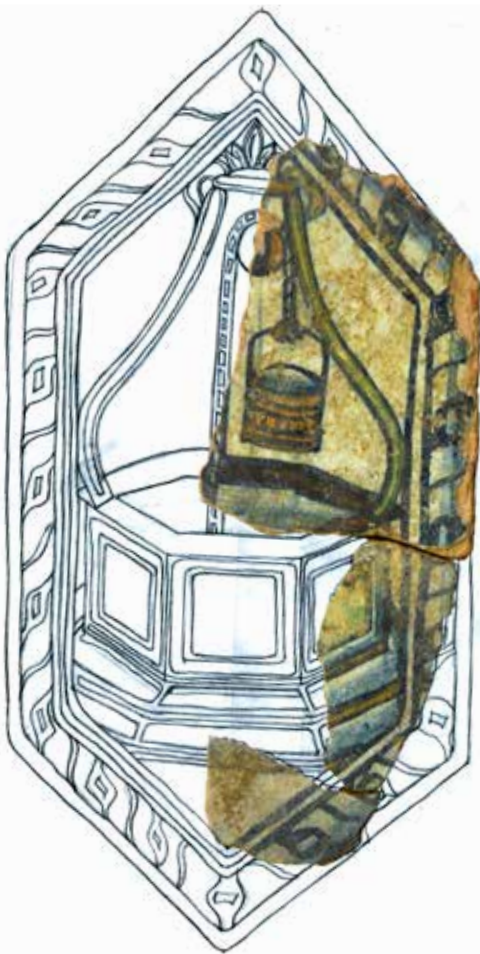
figyelhető volt, s amely éremlétek alapján a 15. század közepére keltezhető.

Már részben ezen feltöltésbe alapozták a vár keleti részén eredetileg szabadon álló 7×7 méteres tornyot, melyhez nagyméretű, egyetlen kőlapból faragott szakállas-puska lőrés és néhány durvamészsko anyagú reneszánsz keretelem köthető, valamint bizonyára a nyugati oldalon az ívesen forduló övezőfal belső oldalához támaszkodó, egykor befelé nyitott (torony)építményt is, mely utóbbiból azonban csak falcsontok maradtak ránk. Minden bizonnyal ezek emelésével lehet egykorú a lakóépület gyökeres átépítése, melyre az innen nagy számban előkerült, az 1500 körüli időszakra – II. Ulászló birtoklásának idejére – keltezhető reneszánsz profilú kőfaragványok utalnak. Nehezen értelmezhető ugyanakkor, hogy

közben a tervezett nyugati (pince)bővítmény gödrét mintegy szemétygújtóként nyitva hagyták volna – ahogy azt sem tudjuk megmagyarázni, miképp kerültek a várba az annak legkésőbb a 16. század közepén keletkezett, 5 méter (!) vastag, pusztulási rétegeket is tartalmazó feltöltésébe a Mátyás-emblémás majolika padlótéglák. Egyértelmű ugyanakkor, hogy az itt megfigyelt jelenségek (faszerkezet lenyomatát őrző patics külön réteget alkotó előfordulása, hatalmas mennyiségű vasszeg) a lakóépület egykori szintjei egyike esetében faépítményre utalnak.

Igen valószínű, hogy a keleti torony sarkaihoz hozzáépített – s így a várat egy kisebb, mintegy elővár jellegű keleti és egy nagyobb nyugati

részre tagoló – fal már egy további építési periódus, s talán egy, a mohácsi csatát követő hevenyészett megerősítés emléke. Az erősség pusztulásának ideje és mikéntje nem ismert, de tény, hogy egyrészt a rétegmegfigyelések alapján leégett, másrészt, hogy a jelentős mennyiségű leletanyag egyetlen, a közeli Budát 1541-ben elfoglaló oszmánokhoz köthető kerámiát sem tartalmaz, bár az 1930-as évek ásatásai során került elő innen egy 1561. évi érme. A hódítók így valószínűleg csak felégették, s romjai másfél évszázad múlva az újratelepülő falu lakosainak szolgált kőbányaként, akik sok helyen olyan alapos munkát végeztek, hogy csak az alapozási árok volt már kibontható.⁹

7a és 7b kép Reneszánsz majolika padlótéglák az ún. mélypincéből. (Fotó: Mordovin Maxim)

JEGYZETEK

- 1 Bél Mátyás: Pest megyéről. Fordította Szabó Béla. Jegyzetekkel ellátta és az 1728. évi összeírás adataival kiegészítette Pintér Emilné. *Pest megyei múzeumi füzetek* 10. Szentendre, 1977. 120–121.
- 2 Endrődi Anna – Feld István: Régészeti kutatások a solymári Mátyás-dombon 1929–1934. *Studia Comitatus* 9. (1980) 267–313.
- 3 Feld István: Újabb kutatások a solymári középkori várban. *Studia Comitatus* 17. (1985) 451–463.
- 4 Endrődi Anna: Régészeti kutatás a solymári Mátyás-dombon (1972–1977), középső bronzkori magaslati telep. *Budapest Régiségei* 26 (1984) 113–130.
- 5 Feld István – László Csaba: Gótikus és reneszánsz épületfaragványok a csövéri és a solymári várból. *Művészettörténeti Értesítő* 30 (1981) 81–94.
- 6 Dinnyés István – Kővári Klára – Lovag Zsuzsa – Tettamanti Sarolta – Topál Judit – Torma István: *Magyarország régészeti topográfiája 7. Pest megye régészeti topográfiája. A budai és a szentendrei járás XIII/1.* Budapest, 1986. 215–218.
- 7 A várra vonatkozó eddigi irodalom részletes felsorolása: Feld István: Solymár-vár. In: *Középkori és török kori várak, erődítések Pest megyében.* Szerk.: Kovács Gyöngyi. Budapest, 2022. 297–313.
- 8 Az írott forrásokra lásd az előző jegyzetben i.m. 306–307.
- 9 A várra vonatkozó további irodalom: Feld István: Régészeti kutatások a solymári várban, 2001–2013. *Régészeti kutatások Magyarországon 2011–2014.* Budapest, 2016. 292–315. (https://epa.oszk.hu/03400/03447/00001/pdf/EPA03447_regeszeti_kutatasok_2011_2014_292-315.pdf); Megyeri Edit: Középkori üvegleletek a solymári vár mélypincéjéből. *Castrum* 20 (2017) 1–2:7–32.

A SOLYMÁRI KÖZÉPKORI VÁR ROMTERÜLETÉNEK HELYREÁLLÍTÁSA 2005–2012

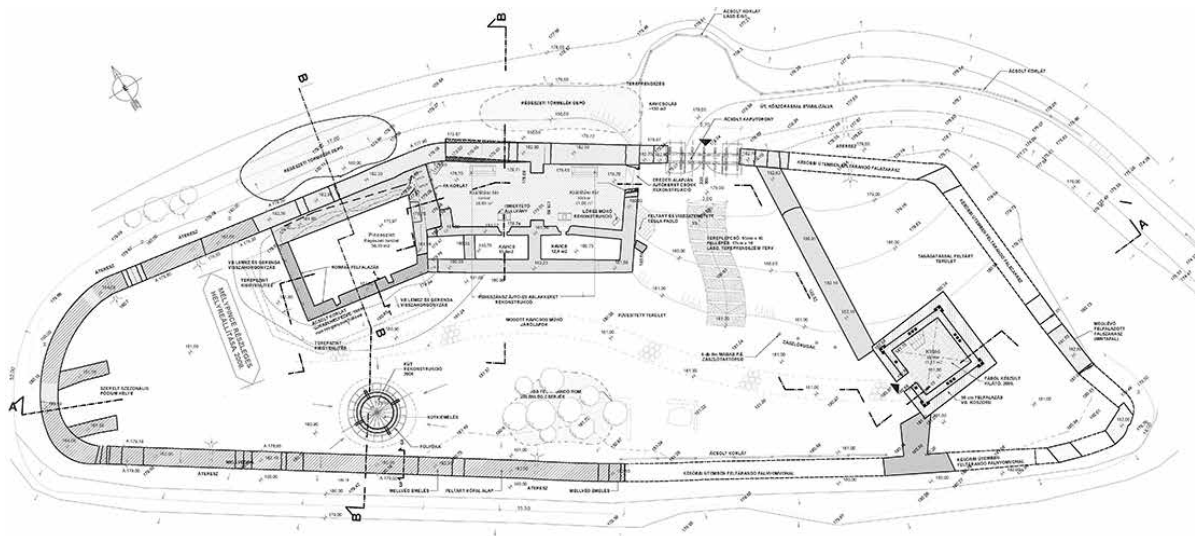
Solymár nagyközség Pest vármegyében, Budapesttől északnyugati irányban a budai hegység karéjában, a Pilis kapujában található, Budapesttől 15 kilométeres távolságban. A község és könnyen megközelíthető erdei kirándulóterületei a budapesti közönség népszerű és kedvelt célpontjai. Ilyenek a Paprikás-patak, a Jegyenye-völgy, a Pilisszentiván felé nyúló és a Solymárt Nagykovácsitól elválasztó hegygerinc, valamint a solymári vasútállomás közelében fekvő ún. Mátyás-domb, vagy Várhegy. Az utóbbi helyen található egykori váromot a jellemzően sváb népszségű 18. századi betelepülők még látták, s az a község tudatában azóta is jelen van és helye is mindig ismert volt. Korai krónikák, útibeszámolók, térképek, műemléki felmérések, gyűjtemények is megemlékeznek róla.

A várhegy régészeti feltárása 1929-ben kezdődött meg és tartott 1943-ig, a helyben élő *Valkó Arisztid* (1905–1988) jelentős helytörténeti munkásságának részeként. A solymári középkori vár 1972-ben került ismét a helyi, majd a hivatalos tudományos érdeklődés előterébe, a Helytörténeti Gyűjtemény alapítói, *Jablonkay István* tanár és az említett Valkó Arisztid kitarató munkája révén.

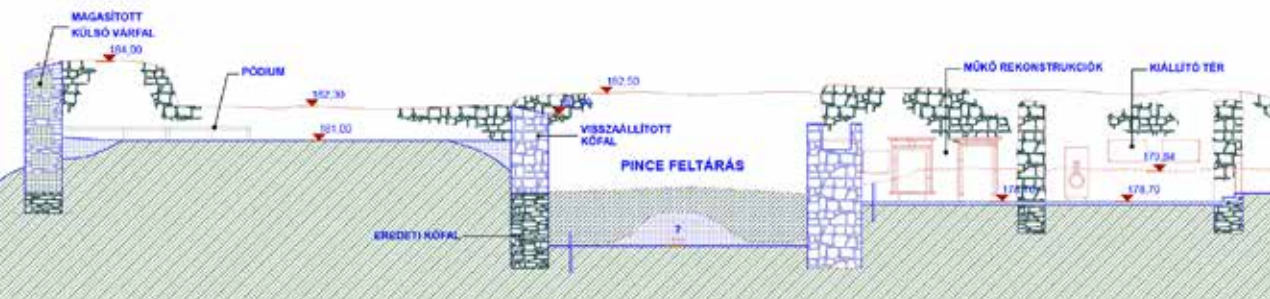
Az Országos Műemléki Felügyelőség régészei, *Kozák Károly* (1920–1989) és *Feld István* 1977-ig kutatóárkos feltárással tisztázták a vár egykori kiterjedését és alaprajzi elrendezését a körítőfalával együtt. Emellett kisebb, nem mindig szakszerű falkonzerválási munkákra is sor került.

AZ ELŐKÉSZÍTÉS ÉS MEGVALÓSÍTÁS

A rendszerváltás utáni években a solymári község a saját kezébe vette a község fejlesztését és 1998 körül, a Millennium közeledtével előtérbe kerültek a település műemlékei, mint a község fejlődéstörténetének és népi-nemzeti hagyományainak épített örökségei. 2003-ban a Helytörténeti Alapítvány tagjai és a helyi közelet meghatározó résztvevői kezdeményezték az Önkormányzattal együtt a vár turisztikai célú fejlesztését. Erre pénzügyi lehetőséget az Európai Unió csatlakozást megelőző SAPARD pályázat nyújtott. Mint műemléki tervezésben jártas, helybéli építész kaptam megbízást az öregtorony romjai, mint kilátó kiépítésére. Ezzel a tervvel született meg a korai elképzelés, míg a részletes tervezés 2004-ben az európai uniós AVOP pályázat keretében már

1. kép A vár összefoglaló alaprajza a színpad, kút, bemutató tér, kapu, kilátótorony kiemelésével, 2004.

2/a kép Nyugati-keleti hosszszelvény nyugati része.

a teljes romterület műemléki helyreállítását és bemutatathatóságát célozta meg. A tervezés a Feld István régész által rendelkezésemre bocsátott kutatóárkos feltárás alapján készült régészeti adat-szolgáltatás birtokában kezdődött meg.

A műszaki tervezéshez készített geodéziai felmérés tartalmazta a meglévő falmaradványok alaprajzi és magassági adatait a Várhegy szintvonalas felvételével együtt. Ennek eredményeként készült el az építész alaprajz, mint a helyreállítás építészeti alaptérképe (1. kép). Akkor már vagy tíz éve foglalkoztam térbeli digitális tervezéssel, célként tűztem ki a vár tervfázisainak térbeli modell feldolgozását is, amely a továbbiakban megkönnyítette a bemutatást, a terv módosításait, és később a virtuális vár modell elkészítését.

Az első probléma ott jelentkezett, hogy a tervezéshez szükséges teljes régészeti feltárás forrása is a pályázat részeként szerepelt, így annak elnyerése után a tervezéssel, sőt a kivitelezéssel átfedésben folyhattak a feltárások.

A műemléki tervezésünk alapvető szempontjai az alábbiak voltak:

- a feltárások eredményeinek megőrzése és konzerválása,
- a korábbi, múzeumban tárolt faragott töredékek értelmezése és bemutatása,
- a teljes várterület olyan kiegészítése és kiépítése, ami a nagyközönség számára is értelmezhetővé és élvezhetővé teszi a vár maradványait,
- olyan vár sziluett létrehozása, amely a tájban is megjeleníti a várromot.

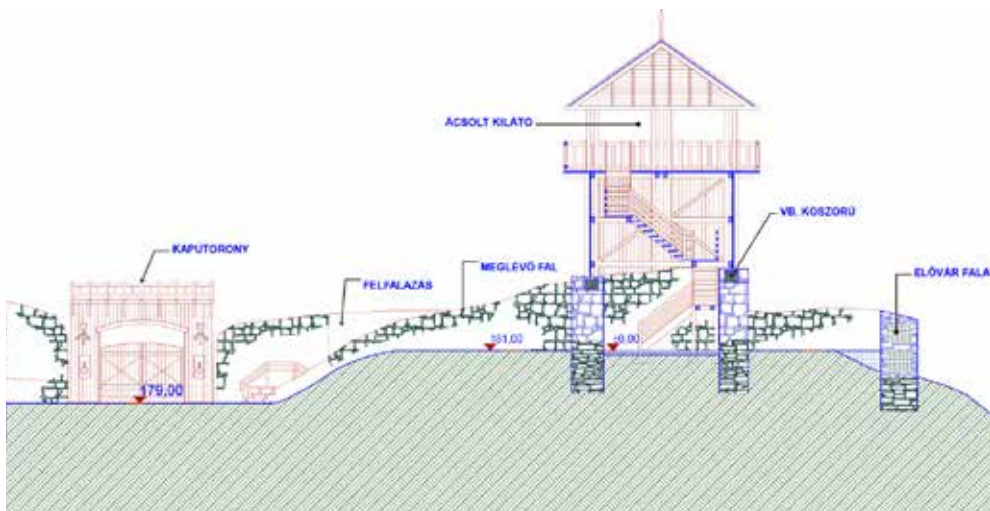
A műemléki romterület funkcionális szempontjai:

- megközelíthetőség biztosítása,
- a vár területének elhatárolása, védelme,
- a vár jellegét meghatározó, de hiányzó jellegzetes vizuális elemek kiépítése,
- a közönségforgalmat szolgáló, a várterület biztonságos bejárását szolgáló, továbbá
- a funkciót és hasznosítást szolgáló elemek létrehozása,
- a terv műemléki jóváhagyása, építési engedély megszerzése, hatósági kívánalmak, zsűrizés eredményének beépítése a tervbe.

Az alaptérképünk/alaprajzunk elkészítése után annak megfogalmazása volt az első feladat, hogy milyen jellegzetességekkel és elemekkel tehető a romterület a tájban is meghatározó várszerű élmennyé, bár csak jelzésszerű magasságban visszafalazandó falakkal. Sorra vettem azokat az elemeket, amelyeknek korábbi létezéséről bizonyítékok vannak, de pusztulásuk mértéke miatt nem láthatók, így helyreállításuk, illetve visszaépítésük vált szükségessé.

Ezek a következők:

- az öregtorony megmaradt alapfalaival és udvarszíni bejárati nyílásával,
- a vár kútja, mint mély gödör, felső kőből falazott rétegei kibontva,
- a vár feltételezett kapunyílása, alapfali anomáliák szerint azonosítva,
- a palota alsó szintje élszedett gótikus bejárati ajtókerettel, két rövid, térelválasztó pillérrel,

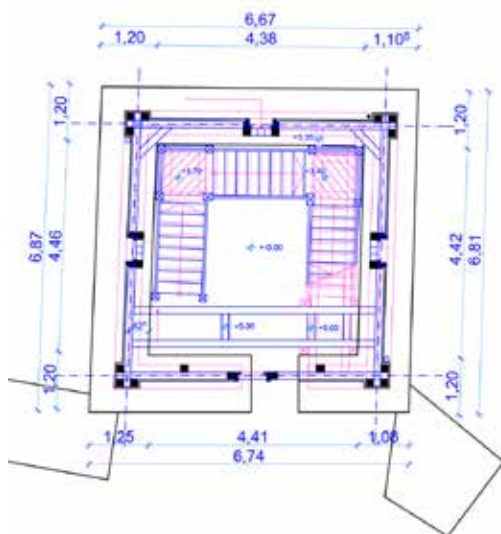

2/b kép Nyugat-keleti hosszmet szet keleti r s z e.

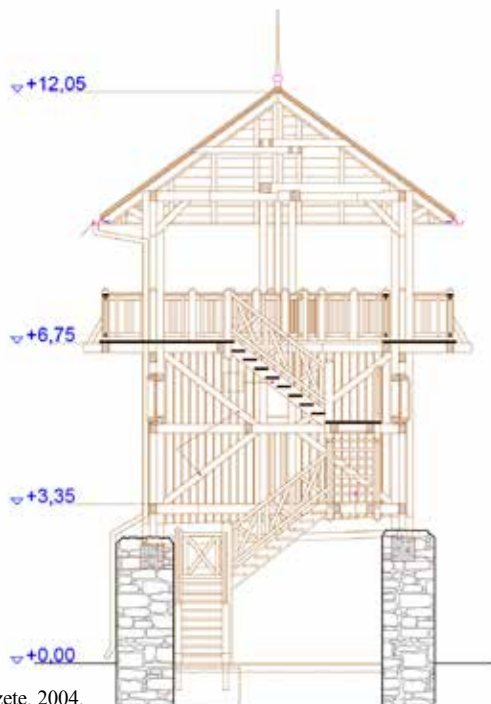
- egy jór s z t betemetett, megsüllyedt nagy pincegödör, egy ~9×6 méteres nagy helyiség nyomaival,
- a várudvar külső körítőfalai, alapmaradványokkal és azonosítható alapárkokkal.

Ezekkel az elemekkel kellett dolgoznunk a terv kidolgozása során. Az első lépés nagy léptékű met szetek elkészítése volt, részben szabadkézi vázlatokkal, amelyek tartalmazták a jellegzetes elemeket (2. kép).

Az öregtorony, mint kilátó adta a vár keleti oldalán a hangsúlyt, vele szemben ellentétezőképpen kiemelésre került a vár nyugati zárófala. A vár középső szakaszán a kút visszaépítését céloztam meg, és a pince feltárás utáni bemutatása jelentette volna a mélységi kialakítást a várdomb belseje

3. kép Az öregtorony végleges alaprajza és fászerkezeti met szete, 2004.

felé. A már kiásott palota alagsori helyiségeit bemutatótérként kívántam hasznosítani, a meglévő kötöredékek elhelyezésével, bemutatásával. Szükséges volt valamiféle kapuépítmény kialakítása. A kapubejárat egykori helye nem volt egyértelmű. Az öregtornyot az északi várfallal összekötő megmaradt egyenes falszakaszt kb. 1500-ból származó késői átépítésként, mintegy a vár bejáratí oldalát leválasztó, megerősítő elővárként feltételeztük. Az elővár felőli, feltehetően utolsó bejárat helyére régészeti adatunk nem volt. A korai ásások kapcsán kialakult logisztikai célú földterasz és a feljáró út módosított felső szakasza az eredeti terepviszonyokat is megváltoztatta. Olyan megoldást kellett alkalmazni, ami egyfelől a többé-kevésbé azonosított korábbi kapubejárat lehetett, másfelől biztosította a romterület modern megközelítését.

A pincéről a korábbi kutatóárkok adtak felvilágosítást. Egyszintes pincét feltételeztünk, amelynek helyreállítás utáni kényelmes megközelítéséhez modern lépcsőt terveztünk a palota alagsori helyiségeiből levezetve, ennek eredeti kapcsolataira korábbi adatok is utaltak.

A vázlatterven az első kilátó-elképzelést ismétlő, szerény, játékos faszerkezetű tornyot ábrázoltunk, amely az öregtorony romjain belül, a megmaradt falazat érintetlenül hagyásával támaszkodott volna le. A műemléki zsűri értékelése során a középkori megjelenést hangsúlyozó, masszívabb torony kialakítást javasolt, az eredeti falakra állítva. Ezzel alapvetően egyetértettünk, bár ez a megmaradt toronyfalazat megerő-

4. kép A vörösfenyő kapuépítmény „gyilkjáró” lezárással és kulcslyuk-lőrés motívummal, 2006.

sítését és magasabbra falazását igényelte. Ezt a felfalazás után rejtett vasbeton koszorú szerkezet beépítésével értük el. A torony így lényegesen szélesebb és magasabb lett, ami komolyabb fa szerkezeti konstrukció megalkotását tette szükségessé. Olyan oszlop/fagerenda elemeket kellett alkalmazni, amelyek beszerezhető és tervezhető méretekkel rendelkeztek. Így a választásunk 15×15 centiméteres vörösfenyő gerendákra esett és ezek megháromszorozott alkalmazása alkotta végül a torony függőleges oszlopszerkezeteit. A szélesebb torony alacsonyabb hajlású tetőt kapott, ami kiváltotta a „római őrtorony” azóta is sűrűn emlegetett becenevét (3. kép). A vár bejáratául szolgáló kapuépítmény hasonló vörösfenyő szerkezetet kapott (4. kép).

A várkút kibontott falazott felső kávját vasbeton monolit gyűrűvel építettük újjá, amelynek peremére kváderkő burkolatot terveztünk. A kút társzművészeti alkotásokkal gazdagodott, szimbolikus jelentőségű, *Rumán Sándor* szobrászművész által készített sólyom totemállat bronz vízkököket kapott négy oldalán, valamint a vár egykori tulajdonosait idéző címerpajzsokat helyeztünk el rajta, ezek *Bogdán István* alkotásai. A kutat címeres motívumokkal díszített kovacsoltvas kosárral fedtük le, formája hasonló korú dalmáciai analógiák alapján készült (5–6. kép).

A vár kútjának mélységi feltárására az elkövetkező években a Helytörténeti Alapítvány szervezésében került sor. Jelentősebb leletek a feltehetően a talajvíz szintjéig leérő, de nem teljesen feltárt kútból nem kerültek elő.

A várfalak nyomvonalát az ásások során részletesen feltárták. Magát a falat általában teljesen kitermelték, de a nyugati részen es helyenként másutt is megmaradtak az alapárok alján az alsó kövek is. A körítőfalakat 80–120 centiméter magasra terveztük mellvédszerűen visszafalazni. Az északi oldalon a palota helyiségeinek északi falát megemeltük, olyan módon, hogy térelhatárolást adjon és a fal teteje megfelelően a pincén túl emelt mellvédmagasságnak. A várfal nyugati, félkörös záródását már a tervezés legelső metszeti rajzán is megemelni szándékoztunk. Az építkezést közvetlenül megelőző feltárások itt meglepetésszerű eredményeket is hoztak. A nyugati félkörös falöblön belül két rövid, egyenes kőalaptest került elő, amelyek kelet-nyugati irányban, a vár hossztengegyével párhuzamosan futottak az íves falszakasz felé. Ezeket a váruddvar felé nyitott védőmű maradványaiként azonosíthattuk, amelynek belsőjében egykor faszerkezetű lépcső és szintek lehettek, amelyek a falakon körbefutó gyilkjáró

megközelítését is lehetővé tették. A nyugati falbólben a végleges engedélyezési tervben faszerkezetű pódiumot irányoztunk elő, amelyet ezután a megmaradt alapozásra fektettünk, és azóta is több előadásnak adott helyt.

A még az 1930-as években feltárt és a Helytörténeti Gyűjtemény kótárában őrzött faragott ajtó- és ablakkeret maradványok és a kulcslyuk alakú lőrés, amely az öregtorony tövében került elő, bemutatására a palota alagsori tereiben kerítettünk sort. Ehhez a maradványokat összeállítottuk és restaurátor szakemberek segítségével teljes méretű másolatot készítettünk egy-egy ablak és ajtókeretről, valamint a lőrésről, amelyeket a helyiségek klinkerpadlós, helyreállított terében felállítva helyeztünk el. Ide készült még két műkö állvány, amely gránittáblakon mutatja be a vár vázlatos történetét és alaprajzát (7–8. kép).

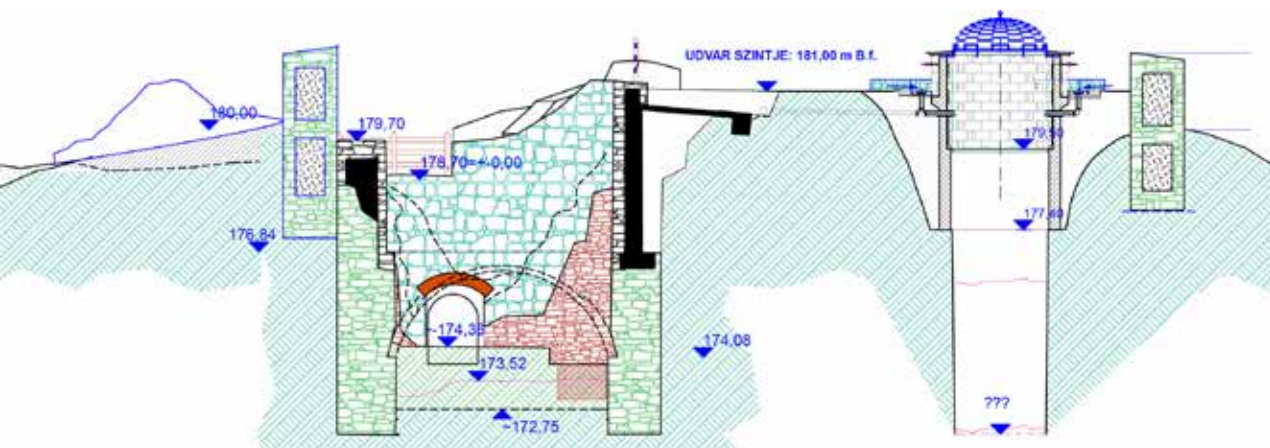
A kivitelezési munkák előrehaladása közben a régészeti munkálatok is folytatódtak a pincében. A pincefalak részletes feltárása során az is kiderült, hogy a várfal a pince és a palota találkozásánál feltételezett sarkos kiugrás helyett egyenes vonalban folytatódott és az előbbi északi falával párhuzamosan dupla falat alkot. A pince északi fala a külső várfalnál jóval mélyebb alapozással rendelkezett. A felső betöltődött rétegekben elszenesedett favázis falmaradványok kerültek elő, valamint jelentős mennyiségű vasszög és használati tárgy leletanyag. Ezeket a kutatás a mélypince felett egykor létezett faszerkezetű épület, illetve a palota felső emeletének pusztulásához kötötte. Ahogy a kutatás előrehaladt, fokozatosan bontakozott ki a pincehelyiség valóságos dimenziója is.

5. kép Az újjáépített várkút kovácsoltvas kosárral, sőlýmfeji vízköpőkkel és címerekkel, 2006.

A pincefalak felső néhány métere lepusztult, illetve kiszedték. A mélypince feltárása során a feltételezett kb. négy-öt méter mélység elérése után sem akadtunk padlósintre. A mélypince déli, udvari határolófalán kettő, teljes magasságig felmenő szellőzőkürtő került elő, amelyek helyreállítását is elvégeztük.

A megmaradt elég magas falszakasz alsó, kibukkant részén előkerült egy homorú boltozatváll lenyomata, rajta egypár *in situ* fellelt keskeny, lapos téglával. Ez mindkét oldalon szimmetrikusan mutatkozott (6. kép). Kiderült tehát, hogy egy kétszintes pincéről van szó, amelynek alsó

6. kép A kiviteli terv észak-déli keresztmetszete, a helyreállított mélypincével és kúttal, 2005.

7. kép Reneszánsz ajtó- és ablakkeret másolatok az alagsori helyiségben, 2006.

szintje a kőfalon álló félköríves téglaboltozattal fedett. Ahogy haladt a feltárás, egy kő kiváltó ív, felette téglá boltozattal bukkant fel a pince keleti, palota alatti zárófalán, majd egy ajtónyílás bontakozott ki. A feltárás folytatásakor a teljes ajtónyílás felszínre került, és egy, a palota alsó szintje alá mélyen benyúló pincetérbe vezetett. Sajnos a pincetér a felette összeomló palota törmelékével feltöltődött és egyelőre nem volt feltárható.

A kétszintes mélypince felfedezése azonban jelentős hatással volt mind a tervezés, mind a kivitelezés további sorsára. Tekintettel arra, hogy Európai Unió pályázati pénzek felhasználásáról volt szó, a rendelkezésre álló, korlátozott keret esetében szigorú elszámolási kötelezettséggel kellett számolnunk. A pince feltárás eredményei-

nek tükrében át kellett csoportosítani a pénzeszközöket, így az elővár külső fala visszaállítása elmaradt (ennek régészeti feltárására is csak az elkövetkező években került sor), azaz nem volt lehetséges az építési engedély és a kiviteli terv előirányzott teljes programját teljesíteni.

A költségkeret kímélése céljából a déli leg-hosszabb falszakaszon a visszafalazást csak kb. kétharmad szakaszon végeztük el és a hiányzó részen fakorlátot építettünk. A műemléki helyreállításnál a jelentős régészeti pluszmunkát és a pince falazatok helyreállítását tehát el kellett cserélni a külső vár falainak visszaállítási költségével. Ráadásul a pince feltárása éppen a pincefalazatok plusz munkái miatt sem kerülhetett 2006-ban befejezésre. Meg kellett elégednünk az elért eredménnyel és a feltárt szintig a pincefalazatok helyreállításával.

A pince ásását és a falak fokozatos visszafalazását az elkövetkező hat évben kisebb pályázatokkal és saját erőből végeztük. A pincéhez köthető megváltozó tervezési munka sem a jövő feladatokra, hanem az ásások során előkerülő további alsó falszakaszok helyreállítására irányult. Ezekben az években 2012-ig a kivitelezést is erre a feladatra kellett ráállítani (9. kép).

A vár pusztulásának idejét nem lehet pontosan meghatározni, mint ahogy falainak, kőanyagának elbontása pontos idejét sem. A vár török általi elfoglalását 1541-re tehetjük, de az ásás során nem sikerült törökökhöz köthető leleteket találni. A vár északi oldalán a fal külső tövére

8. kép A tájékoztató táblák az alagsori helyiségben, 2006.

9. kép A vár légifelvétele, 2012. (www.civertan.hu)

omlott, feltárt elszenesedett maradványok és közöttük feltárt nyílhegyek arra utalnak, hogy a vár leégése akár kisebb harci cselekményhez is köthető.

A vár romjait a 18. században a középkorban elhagyott falut benépesítő dunai sváb telepesek ismerték, és a magyar történelmi szájhagyományokkal összhang elsősorban Mátyás királyhoz kötötték. A leégett vár romjait a század közepétől szervezett munkával visszabontották, és a vár kőanyagát felhasználták a falu és a katolikus kegytemplom építésénél. A faluban elbontott régi épületekből számos alkalommal faragott kőanyag került elő. Érdekes, hogy a falu dombjára felvezető József Attila utca tengelye a Főtérről egyenes vonalban alakult ki a vár tornya irányában. Ugyanígy érdekes tengely irányt látunk a Bécsi útról a falu felé vezető bekötő út nyomvonalán, amely szintén pontosan a vár tornyára mutat.

AZ ÉPÍTÉSRŐL

A várépítés kezdetén a Budai hegység nyugati alacsonyabb nyúlványát az ovális területű síkra bontották vissza. A hegynyúlványt a keleti oldalon az összekötő gerinctől elvágták, s itt egy mély völgy alakult ki. Az ekkor és a mélypince építése során kitermelt kőanyagot beépítették a kőfalakba és a toronyba.

A hegy saját kőzetanyaga hárshegyi homokkő. Ehhez hasonló homokkő anyagot végül egy Budakeszin még működő kőbányából sikerült beszerezni, amelyet nagy teherautókkal szállítottak fel a várdombra. Ehhez a korábbi feljáró ösvényt erősen ki kellett szélesíteni. Az eredeti, középkori feljáró út régészeti feltáráására nem került sor, így annak eredeti dimenzióját és keletkezési idejét nem ismerjük.

A visszaépítendő falak struktúráját a középkori építési mód figyelembevételével terveztük meg. A ráfalazásokat ugyanolyan technikával végeztük, azaz a kb. 1,40–1,50 méter széles falak kétoldalt szabálytalan, nagyjából faragott természetes kő fal közét habarccsal kötött, úsztatott kötőmörtéssel töltöttük ki, az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ szakemberei által javasolt recept szerint. A fal befejezésekképpen rejtett betonkoszorút és felső köborítást, a mélypincénél visszahorgonyzó vb. lemezt is alkalmaztunk. Az eredeti falmaradványokra történő modern ráfalazások eltérő, szabályosabb struktúrát mutatnak az eredeti kőfalakhoz képest, ezáltal biztosítottuk a megkülönböztetést az eredeti szerkezettől. Megjegyzendő, hogy az eredeti középkori falazat gyengébb minőségben készült, amely

arra utal, hogy a faltömeg munkáit zömében helyi munkaerővel végezték el.

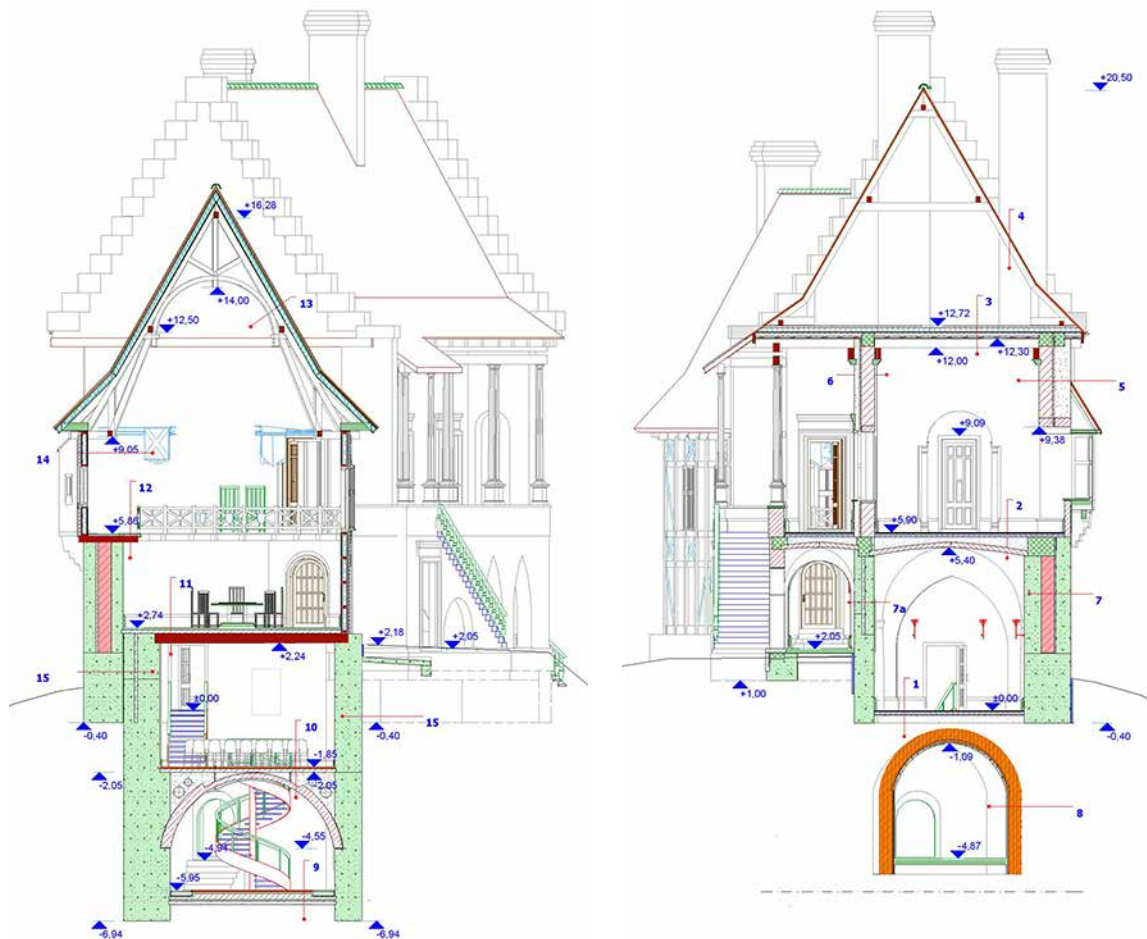
Az építkezés során azzal szembesültünk, hogy teljesen kézi technikával a várépítés meglepő gyorsasággal haladt és a teljes projekt nagyjából félév alatt elkészült. A kivitelezést a Nova Alpin Kft. nyerte el, amely az aggteleki cseppkőbarlang felújítását, Szádvár helyreállítását is végezte és kitűnő hozzáértő kőművesekkel dolgozott.¹

A JÖVŐBENI FELADATOK

A mélypince régészeti kutatásának folytatása bizonyítékot szolgáltathat a még tisztázatlan funkcionális – épületszerkezeti – építéstörténeti kérdésekre. Teljes feltáráásával kaphatunk választ építésének pontosabb keltezésére, annak meghatározására, hogy egyáltalán elkészült-e valaha a kétszintes mélypince és felette a feltételezhető nagyterem? A betöltés alsó rétegeinek kitermelésével tisztázható az eredeti padlószint és annak kiképzése, elképzelhető, hogy az összeomlott boltozat anyaga is ebben a rétegben halmozódhatott fel. Ez utóbbi alatt további leletanyagot találhatunk, amely a mélypince funkciójára utalhat. S végül további feltárással tisztázható a kelet felé induló ajtónyílás mögötti, sziklába vágott tér mérete és egykori szerepe a vár életében (6. kép).

Ismerve a vár és az utolsó, II. Ulászló kori, az 1500-as évek elejére helyezhető átépítés minőségét, az eddigi adatok alapján az a véleményem, hogy a mélypince feletti szárny meg is épült. A kutatás korábbi eredményei, a nagy mennyiségű omlásréteg kőanyag hiánya, a fávázas épületmaradványok és szegek a váruddarszintje feletti faserkezetű épületre utalnak. Az ásatások során a palotából előkerült luxus használati tárgyak, a feltételezett főúri/királyi tartózkodás, vadászat feltétlenül igényelt egy nagytermet, „lovagtermet”, ahol a kíséret tagjai összegyűltek és étkezhetek is. Ennek hátterül szolgált a kettős szellőztetett mélypince élelmiszer és fegyver tárolási funkciója. Az itt valószínűsíthető tér mérete (5,8×9,6 méter) is alátámasztja ezt a feltételezést.

Amennyiben ennek az épületrésznek megtörténik a teljes feltárása, akkor lehet továbbgondolni a mélypince és az egész vár további helyreállítási sorsát és elvégezni a hátralévő tervezési munkát. Ebben a pince falazatai alsó rétegeinek helyreállítása, majd az elővár már feltárt körítőfalainak visszaállítása – ahogy azt az építési engedély is tartalmazta – az első feladatok között kell, hogy szerepeljen.

10. kép A virtuális modell keresztmetszetei a lovagtermen és a palotán keresztül a mélypince, illetve a megtalált borpince ábrázolásával. A metszet egy modern kiépítésű körlépcsőt és előadóterem berendezést is tartalmazott, 2009.

VIRTUÁLIS REKONSTRUKCIÓS KÍSÉRLET

A vár virtuális modelljének elkészítésére 2009-ben került sor (10–11. kép). Az azóta eltelt idő alatt az eredmények függvényében letisztultak a vár – a palota, a tornyok, a kút, a kapuzat és főleg a mélypince – tereinek lehetséges összefüggései, amelyeket a szintek és a feltárások igazoltak.

A modell egy elméleti kísérlet volt a vár 16. század eleji fénykorának ábrázolására. Elsősorban a térrendszerek lehetséges összefüggéseire koncentrált. Az egyes részleteket – amelyekről adat nem állt rendelkezésre – itt nem részletezendő analógiák alapján illesztettük hozzá. Kiemeltem néhány mozzanatot, amely nem kis jelentőségű lokális középkori uradalmi fészeknek, hanem a budai királyi központ előőrsének – amely még ki-

rályi látogatásra is alkalmas volt – magas minőségben kiépített kis várnak állítja be erősségünket (lásd aranyozott kúpcserép töredék, import üveg-tárgyak). Ilyen hozzáadott részletek voltak az oromfalak lépcsős kiképzése, különösen az emeletre vezető köllépcső, vagy a toronysisak díszei. A modellben alkalmazott anyaghasználat, a gyilkjárók téglarészletei is ezt hangsúlyozták.

A vár katonai korszerűsítésére utalt az öregtorony szakállas puskák számára szolgáló lőrése, az elővár leválasztása és a vár falainak magassága.

A palota épület alsó szintje a feltárt alagsori helyiségek közé utólagosan épült falpillérek egykor hevederívet támasztottak alá, a terek keresztboltozatosnak feltételezhetők. Korábban egy hosszú helyiség lehetett akár nyitott fedélszékkal. A későbbi beboltozást a felette lévő két lakószoba kiépítése indokolta. A palota észak-

11. kép Az elkészült virtuális modell látképe északi irányból, 2009.

nyugati sarkán feltárt, rejtelmes rendeltetésű, kifelé enyhe lejtésű kőalapozást a helyiségek illemhelyének csúszó rámpájának tekintettem, amely felett ácsszerkezet lemezborítással létezhetett. A két szoba mögötti térben illemhely kapott helyet, és a pince feletti lovagterem galériájára lehet kijutni. A mélypince –1. szintjének megközelítésére utal a palota alsó szintjének hát-só, hiányzó lezárása, amelynél korábban fellelt „a nyugati csonka boltív maradványai” voltak. A földszinti padlószint megközelítése a tornácról történhetett, amelynek végén lépcsőfokokra utaló maradványokat találtak (ezeket sajnos a helyreállítás során elfalazták), amelyek a terem valószínű földszinti padlószintjére vezettek. A palota alagsora is kapcsolódhatott a tornáchoz belső lépcsővel, amiről a keskeny alagsori falszoros tanúskodik.

A mélypince feletti feltételezett lovagtermet nyitott fedélszékes faszerkezetű épületnek ábrázoltuk galériával, amelynek megközelítése a felső szobákból történik. A terem végén óriási kandallót, a teremben hosszú asztalt képzeltünk el. A mélypince szintjeit tároló funkcióval feltéte-

leztem, a felső szinten fegyverzet, az alsó szinten és a pinceágban élelmiszer- és borpinceként. A modell berendezése során egy lehetséges modern funkciót ábrázoltam, előadóteremmel és a körlépcsővel, a –2. szinten kiállítással

A rajzok és a fotók a 9. kép kivételével a szerző munkái.

Régész kutató: Feld István

Építész: Szalay Gábor építész, műemlékvédelmi szakmérnök

munkatárs: Vásárhelyi Kinga

Virtuális modell: Szalay Gábor, 2009.

Statikus: Kiss Ferenc, Kamara Stúdió Kft.

Projektvezető: Csiky Gábor, Csiky és Társa Kkt.

Kivitelezés: Nova Alpin Kft. Ügyvezető: Szabó Miklós

Műemlékfelügyelő: Okrutay Miklós, Klaniczay Péter

JEGYZET

- 1 A helyreállításról megjelent eddigi beszámolók: Szalay Gábor: Solymári középkori vár romterület helyreállítása. *Árkád Építőipari és Építészeti lap* 3. (2008) 1:8–9.; Feld István: Erforschung und „Wiederaufbau” der spätmittelalterlichen Burg Solymár. *Burgen und Schlösser* 53 (2012) 2:222–229.

12. kép A vár a tájban, 2010.

A VÁMOSATYAI VÁR ÁLLAGMEGÓVÁSA A KUTATÓ SZEMÉVEL

„Az időt is érhetik zökkenők és balesetek, miáltal darabokra törhet, és otthagynak
egy szobában valamelyik örök szilánkját.”

Gabriel García Márquez

Vámosatya és Gelénes határában, az egykori Csaronda folyó által határolt félszigeten található az építető Büdy családról elnevezett vár. A Büdy család a 16. század első felében, előnyös házasságok révén Bereg megye egyik legnagyobb birtokosává nőtte ki magát. *Büdy Mihály* 1539 és 1547 között építette fel várát. 1564 őszén, az északkeleti várháborúk során, János Zsigmond emberei – *Báthori István*, a későbbi lengyel király vezetésével – az atyai várat is elérték, rövid, elsöprő ostrommal elfoglalták és lerombolták. A lerombolt vár felépítésére ezek után már nem került sor. 1567-ben tatárok törtek be a térségbe, az erősséget már ekkor sem említik, 1579-ben

egy, a Büdy család birtokait összegző királyi adománylevélben pedig romvárként szerepel.

A vizes, mocsaras területre épült várat kettős árok és sáncrendszer vette körbe. A külső árok természetes folyómeder, a belső mesterségesen kialakított. A kettő által határolt területen épült ki a külső vár. Az eddigi régészeti kutatások a belső vár területére korlátozódtak¹ (1–2. kép).

A szabályos négyzet alaprajzú – árokkal és sánccal védett, törtköből és téglából épült – belső vár sarkai pontosan az észak-déli és kelet-nyugati égtájak felé néznek. A magas talajvízszint miatt a falakat cölöpalapozásra építették. A várfal északnyugati és északkeleti oldalához belül egy

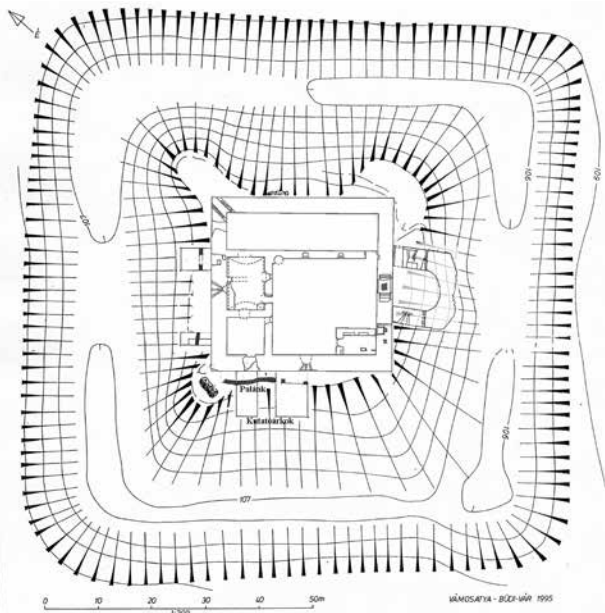
1. kép A vár lézerszkenneres felmérése, 2022. (Látos Tamás – Zsiga Zsolt)

2. kép A vár légifelvétele, 2022. (Fotó: Wachteinheim József)

L alaprajzú, kétszintes – pincéből és földszintből álló – lakószárny kapcsolódik. Ezek találkozásánál, az udvar sarkában épült meg a ciszterna. Az udvar déli sarkában állt a konyha. A vár legkorábbi bejáratát a délkeleti várfalban alakították ki (3. kép). A lakószárnyaknak csak pincészintje maradt ránk, míg földszinti falainak nagy része az ostrom során leomlott – a még álló falakat idővel a környék lakossága hordta el. A vár bejárata mellett még megmaradt – a földszinhez tartozó, töredékes, a többinél valamivel magasabb – falszakaszok azonban már nem elégségesek a lakószint alaprajzi elrendezésének és tereinek pontos megismeréséhez. Az északnyugati, illetve a délnyugati várfal tengelyében egy-egy háromágú, kifelé-befelé tölcseres kialakítású lőrést építettek. (Az északkeleti várfal lőrése nem maradt ránk.) Az északnyugati, délnyugati és a délkeleti várfal külső oldalán – közvetlenül a terepszint felett – látható kisméretű gerendafészek az építési állvány járólapjait tartó keresztgerendák helyei. 1563-ban a vár bejáratát megerősítették egy eleje épített kétszintes toronnyal. A vár új, keskeny bejáratát az északkeleti falban, közvetlenül a délkeleti várfal mellett képezték ki. Földszinti terét téglából falazott dongaboltozattal fedték. Oldalfalainak középtengelyében, egymással szemben egy-egy kétágú lőrés maradványai találhatók. 1563-ban azonban nemcsak a kaputorony épült fel, hanem a belső vár sarkai elé három félköríves – fa-föld szerkezetű – rondellát emeltek, amelyeket hasonló szerkezetű palánkkerítés kötött össze. A déli sarkon nem épült ilyen védőmű.²

2017-ben az udvar, a konyha, valamint az utólag épült kaputorony teljes körű feltárásával fejeztük be a feltárási munkálatokat. Tisztában voltunk azzal, hogy a további – nevezetesen a pincéket érintő – feltárás folytatása helyett cél-

3. kép A belsővár kutatási alaprajza. Nováki Gyula 1995. évi szintvonalas felmérésére szerkesztve.

4. kép A várak délnyugati ága és a nyugati rondella 2009-ben.

szerű lenne a kitakart falak állagmegóvási munkáit elvégezni. A vár tulajdonosa, az önkormányzat álláspontunkat elfogadta. E döntés helyességét igazolták az elkövetkezendő öt év során a feltárt falakban bekövetkezett erőteljes kiromlások, amelyek különösen a nyílások környékén voltak feltűnőek. Végül is 2022-ben pályázati pénzből megkezdődhetek a falak állagmegóvási munkálatai. Először a kőművesmunkákat előkészítő, a falak – régészeti jelenlét mellett történt – megtisztítására került sor, amelyet különösebb fenn-

akadás nélkül, a legnagyobb rendben végeztek el a kivitelezés emberei. Akkor még nem sejtettük, hogy a folytatás már közel sem lesz ilyen gondtalan. A vállalkozót – korábbi munkái alapján – én ajánlottam az önkormányzat figyelmébe. Azt viszont nem sejtettem, hogy időközben emberei kicserélődtek, s ezt nagyrészt akár az életkoruk is kikényszeríthette. A kőművesmunkák megkezdése utáni két-három nap alatt azonban kiderült, hogy a megüresedett helyeket (egy-két kivételtől eltekintve) – finoman szólva is – nem a legalkal-

5. kép A belső vár udvara és az északnyugati szárny a feltárás közben, 2009.

6. kép Ilyenre sikerült – a várfal egy szakasza.

7. kép Az északnyugati szárny pincenyílása.

masabb emberekkel pótolták. Már az elején jeleztem a kivitelezőnek, hogy nem ártana legalább egy hozzáértő, műemléki munkákban járatos kőművesmestert alkalmazni, aki legalább a legalapvetőbb fogásokat betanítja, illetve a művezetési feladatokat is ellátja.³ Mondanom sem kell, az ötletemet (a magas kutatói honoráriumra hivatkozva) határozottan elutasították – pedig a végén már egy hét jelenléttel is beértem volna. Ami ezután történt a legrosszabb álmomban sem gondoltam volna (4–5. kép).

A kitakart és gondosan megtisztított falak elérő magasságban emelkedtek a terepszint fölé – következésképpen volt, hogy 30–40 centiméter, de akadtak olyan szakaszok, amelyek 100–150 centiméter felfalazást kaptak. Építőanyagnak döntően a feltárás során kiválogatott törteköveket használtuk fel, amelyet a végén Gyöngyössolymosról hozott riolituffával egészítettünk ki.⁴ A tervezővel részletesen elmagyaráztuk, hogy célszerű lenne a nagyobb köveket a fal szélére helyezni – így nemcsak a falsíkot könnyebb tartani, hanem statikailag is biztosabb lehet az eredmény. Példaként az eredeti falakra hívtuk fel a figyelmüket – azok tanulmányozását javasoltuk, mielőtt bárminek is nekifognának. Legelőször egy 5–6 méteres szakasszal próbálkoztunk. Az eredmény siralmas volt – inkább hasonlított egy ma „divatos” rendezetlenül felfalazott kerítéshez, amelyet a széles, a kövekre is ráforduló fugák erősítettek fel. Háromszor bontattuk vissza, háromszor sikerült ugyanolyanra falazni (6. kép).

A folytatásban mindenesetre – mi tagadás, ehhez konzekvensen ragaszkodva – ez a falazási technika lett az irányadó. Az igazsághoz tartozik, hogy a széles fugák utólagos kijavítását az építkezés vége felé megkezdtek. Mivel erre az aprólékos munkára csupán egyetlen ember bizonyult alkalmasnak, ezt azonban nem sikerült teljesen befejezni. Az északnyugati pinceablaknyílásának elpusztult, eredetileg szegmensíves áthidalóját vízszintes áthidalóval pótolták (7. kép). A változatosság kedvéért volt olyan is, hogy az északkeleti szárny pinceablakait lezáró – jelenleg takarásban lévő és a boltozati fiókhöz kapcsolódó – áthidalóinak belső oldala már háromszög alakú csücsívben fejeződött be. Említhetnénk a ciszterna, járószint fölé emelkedő – első nekifutásra hibásan értelmezett alaprajza szerint felfalazott – falát is, amelyet csak hosszas rábeszélésre sikerült újra falaztatni (persze csak téglából). Mind, ahogy lehangoló látványt nyújtanak a konyha fülkéinek (8. kép) vagy az északnyugati szárny pincelejárati nyílásainak gyatra, napjainkban újra „romos” kifalazása is (9. kép). De említhetnénk a konyha mögötti várfalban kiépített kemence rekonstruált („füstmentes, környezetbarát”?) kéményét, amelyből csupán a füstelvezető nyílásokat felejtették ki. A két lakószárny csatlakozásában megépült kémények alsó nyílásait ugyan feltártuk, ám a kémények felfalazásakor azokat egyszerűen elfalazták. Az építkezés „mélto” befejezéseként a felfalazásokat egy védőréteggel kellett lezárni, amely meg is történt – de nem úgy és

8. kép A konyha közvetlenül az állagmegóvás után.

nem a tervezői előírás szerinti anyaggal. Mi tagadás, a védőréteg egy-két hónapig tetszetős felületet mutatott, még annak ellenére is, hogy nem a tervezett – az esővíz lefolyását elősegítő – domború lezárással épült. Következésképpen, nem telt még fél év sem, felületét sűrű repedések töltötték ki – napjainkban állaga már morzsalékos, kézzel lesöpörhető. A földből kilógó dréncsővek és a várfalak mellett otthagytott törmelékkipucok

9. kép Az északnyugati szárny pincelejárata az állagmegóvás után másfél évvel.

10. kép Amit „ottfelejtettek”: a vár keleti sarka.

mellékes látványfokozó elemként is értelmezhetők (10. kép). E mellett végül is, akár vigasztaló is lehet, hogy az eredeti várfal – így, közel 500 év után is - nagyságrendekkel jobb állapotban maradt ránk, mint az új építésű. Megjegyzendő, hogy a kaputorony elbontott délkeleti falának felfalazásától a tervezővel egyetértésben eltekintettünk.⁵

Az állagmegóvási munkálatokat a tereprendezés zárta le. A régészeti kutatás során nemcsak a kutatóárok és szelvények útjába eső fákat, hanem a vizesárok meredek oldalainak fáit is kivágtuk. Csupán a várfal közvetlen közelében, az állagmegóvási munkálatokat akadályozó tuskókat távolítottuk el kézi erővel. A várfal sarkainak külső oldala elé utólagosan felépült három, faföld szerkezetű rondella, valamint az azokat összekötő palánk területén és közvetlen környezetében a tuskókat meghagytuk. Szóban számtalanszor felhívtam a kivitelező figyelmét arra, hogy ez a rész régészeti szempontból kutatatlan – a terep megváltoztatása engedélyhez kötött. Ennek ellenére 2022 nyarán, tudtunk nélkül, eltávolították az összes tuskót – még csak nem is kézi erővel, hanem géppel (11. kép). Levélben tiltakoztam (lásd a függelék), amire (nem meglepő) választ nem kaptam.

2022 decemberében telefonon értesítettek, hogy a végső tereprendezési munkák elvégzésére egy szombat-vasárnapi napot jelöltek ki (állítólag a gépes akkor ért rá). Indulásunk előtti napon, azaz péntek délután újra szólt a telefon, hogy mégsem kell lemennünk, a tereprendezést már aznap elvégezték. Sietős lehetett, mivel nem egy,

hanem egyenesen három gépet eresztettek a terepre.⁶ Az eredmény nem maradt el, a domboldalt vörösre színezte az egykori palánk feltépett és „gondosan” szétterített maradványa (12. kép). Ott jártunk alkalmával az új terepszinten – jelentéktelennek aligha mondható – leletanyagot (többek között mázas, évszázmos kályhacsempe és kályhaszem töredékeket, valamint szakállas puskagolyót) gyűjtöttünk össze. Pár napra rá az önkéntes fémkeresősök segítségével az átmozgatott földből több száz tárgyat gyűjtöttünk össze. Természetesen, újabb levélben tiltakoztam, amire – mily meglepő – ismét nem kaptam választ. A levél megírását megelőzően, nevezetesen 2022. december 20-án megtörtént az átadás-átvétel, amelyen érthető okokból nem jelentünk meg.⁷

2023. május első napjainak egyikén merészkedtem először Vámosatyára. Nem „csalódtam”! A várfalakra – mondanom sem kell, engedély nélkül – több, téves információt tartalmazó táblát erősítettek. Hosszas telefonálás után az önkormányzat végül is eltávolította őket.

A fentiek egyetlen tanulsága számomra – bármilyen nehezemre is esik kimondani – hogy a történetben szerepünk hasonló volt, mint az „árvalányhaj a kalapon”. Mondhatnánk akár azt is, hogy egy közismert vár soha nem létező bástyájának felépítéséhez képest semmiség történt, ezek csak apró szilánkok – szóra sem érdemes.

Végasztalásul, zárszóként álljanak itt Albert Einstein örökbecsű szavai: „Az örűlség nem más, mint ugyanazt tenni újra és újra, és várni, hogy az eredmény más legyen.”⁸

A külön nem jelölt fényképek a szerző felvételei.

1. FÜGGELÉK

A vámosatyai Büdy-vár helyreállítási munkálataival kapcsolatos észrevétel

A várfal külső oldala előtt egy fa-föld szerkezetű palánk épült, amelyet az északi, a keleti, valamint a nyugati saroknál egy-egy kör alaprajzú – ugyancsak fa-föld szerkezetű – ágyúbástya köt össze. (A déli bástya nem épült fel.) A palánk és a bástyák felszín alatti maradványainak feltárására nem került sor.

A vár területén lévő fák az elmúlt évtized ásatásai során kivágásra kerültek – a fák tuskóinak kiszedésére általában a régészeti feltárást akadályozó – a várfal befoglalta – területre korlátozódott. A régészeti feltárást a 2022-ben megkezdődött állagmegóvási munkálatokkal párhuzamosan fejeztük be. A falak rendbetételét (kijavítása, felfalazása) akadályozó fatuskók kiszedésére a feltárás után került sor. A számtalan megbeszélés során

többször is szó esett a várat övező – jelenleg földdel takart – palánkról és a három bástyáról. (Ez utóbbiak alaprajzi elrendezése amúgy szabad szemmel is meghatározható.) Felhívtuk a figyelmet arra is, hogy a külső tereprendezés során kellő óvatossággal kell eljárni – hangsúlyoztuk, hogy a három bástya területének jelenlegi formáján változtatni nem lehet – azaz a tereprendezés ezeket a területeket semmilyen formában nem érintheti, beleértve a tuskókat is! A bástyákat összekötő – a várfaltól alig 300 cm-re megépült – palánk maradványai a jelenlegi felszín alatt már 40-50 cm-re jelentkeznek – következésképpen az egykori palánk területének tereprendezése, amint azt hangsúlyoztuk, gondos odafigyelést igényel és csak állandó régészeti jelenlét mellett végezhető el. (Igaz mindez szóban hangzott el, az írásos megbízás csak általánosságban szól a régészeti feladatairól. Habár „Szóból ért a magyar ember”! – mintha mégsem egészen.)

A héten a várarok belső oldalán található összes tuskó kiszedésére sor került, beleértve a palánk és a fa-föld szerkezetű bástyákon lévőket is, úgy, hogy ezt velünk kutatókkal senki nem beszélte meg. Ma már kideríthetetlen ki is rendelte el a munkát, és milyen roncsolás történt a földdel takart régészeti maradványokban. (Figyelem! Bármily meglepő, de már nem a kurbli telefon korában vagyunk. Egyetlen telefonhívással mindez elkerülhető lett volna.)

Arra kérnénk (nyomatékosan, ha lehet?!), a vár helyreállításában résztvevő feleket, hogy minden előre nem megbeszélte vagy megbeszélte új munkafázis elindítása, elrendelése előtt telefonos egyeztetésre kerüljön sor! Megköszönnénk.

Tanulságképpen

Az építőanyag nagyobb része a várudvarban került deponálásra. Beemelését daru végezte el. Mivel rövidnek bizonyult a karja, ezért a daru a várdomb rézsűjében kialakított vízszintes platóra állt fel. Az egyik plató kiépítésére a délnyugati várfal előtt került sor. Helyét a korábbi ásatási kutatószelvény területén jelölték ki, ahol régészeti jelenséget nem sértett – hiszen azokat már az ásatás alkalmával kiemeltük. A másik munkaplatot az északnyugati várfal előtt alakították ki, ugyancsak egy ásatási szelvény területén. Mivel azonban a szelvény keskenynek és rövidnek bizonyult, a markoló kissé kiszélesítette, vörös égett, földdel kevert sávot húzva maga után. Na, kérem, itt volna a bökkenő, amit elkerülni kéne, ha lehet! Ez a vörösre égett réteg pedig nem volt más, mint a palánkkerítés elégett faszervezetének maradványa. Csak csendesen, halkan szólnék. Az elsőnél ott voltunk, a másodiknál pedig nem. Ezért kell a régészeti jelenlét vagy nem is?! Ki-ki döntse el, ha egyáltalán.

Budapest, 2022. 07. 28.

Üdvözléssel, Juan Cabello

Kapták: Vámosatya Önkormányzata
Kivitelező
Műemléki felügyelő
Tervező

2. FÜGGELÉK

Vámosatya Község Önkormányzata
Polgármesterétől
4936 Vámosatya, Szabadság út 104/C

Száma: V/45-8 /2022.

MEGHÍVÓ

Kivitelező a „TOP-1.2.1-15-SB1-2016-00017 azonosítószámú” Szatmár-Bereg turisztikai kínálatának integrált fejlesztése-Örökség és aktív turisztikai hálózatok, termékcsomagok fejlesztése a Felső-Tisza vidéken” című projekt keretében integrált turisztikai fejlesztés 22 részben 2.rész: Büdy várrom állagromlásának megállítása és bemutatathatóságának fejlesztése” című projekt kiviteli munkáinak befejezését készre jelentette, és kérte a műszaki átadás-átvételi eljárás kitűzését.

A készre jelentés alapján a műszaki átadás-átvételi eljárást
2022. december 20. napján (kedd) 9.30 órára
tűzzük ki.

Találkozás: Fenti időpontban a Polgármesteri Hivatalnál.

Engedély adatai:

Műemléki törzsszám: 6239 M II.

ÉTDR azonosító: 201900005980

Íratazonosító: IR-000348104/2021

Iktatószám: SZ-10/ETDR-06/3027-2/2021

Vámosatya, 2022. december 13.

Tisztelettel:

Szász József
polgármester

Kapják:

1. Vámosatya Község Önkormányzata
2. Art Építész Kft. Szalóki Mihály műszaki ellenőr
3. Szászi Ernő egyéni vállalkozó – kivitelező
4. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kormányhivatal Építésügyi és Örökségvédelmi Főosztály
Építésügyi, Építésfelügyeleti és Örökségvédelmi Osztály
5. 4 plusz Építész Stúdió Kft. – Gerák Miklós tervező
6. Juan Cabello régész

11. kép A felügyelet nélkül kiemelt tuskók és a „gondosan elsímitott” terep a déli rondellánál.

JEGYZETEK

- 1 1965-ben Csallány Dezső és Csiszár Árpád végeztek elsőként feltárásokat a belső vár területén. Az 1995. évi szintvonalas felmérést Nováki Gyula jegyzi. 2009–2010-ben Juan Cabello, 2017-ben Juan Cabello és Jakab Attila, majd 2022-ben Juan Cabello a belső vár területének feltárását végezték el. 2023-ban a vár lézerszkennel felmérése készült el. A belső vár állagmegóvási munkálataira 2022-ben került sor. Építésztervező: Gerák Miklós, kivitelező: Szászi Ernő.
- 2 Juan Cabello – Simon Zoltán: Egy vár Vámosatya határában. In: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” *Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére*. Szerk.: Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa. Budapest, 2006. 55–70.; Szabó Renáta: *A vámosatyi Büdi vár régészeti leletanyagának feldolgozása*. Diplomamunka. ELTE BTK. Budapest, 2021.; Szabó Renáta: *Reneszánsz kőfaragványok a vámosatyi Büdi várból*. [Renaissance Carved Stones of Castle Büdi in Vámosatya] *A Lackó Dezső Múzeum Közleményei* 30 (2022) 333–350.; Szabó Renáta: A vámosatyi vár kutatásának előzetes eredményei. *Castrum* 26 (2023) 7–25.; Szabó Renáta: A Büdy család vámosatyi vára. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 28 (2023) 30–39.
- 3 A környékről legalább három olyan kőművesmestert ismertem, akik a feladatokat elvégzésére alkalmasak lettek volna.
- 4 Gyöngyössolymos, „Lilakóbánya”.
- 5 Mivel, hogy a falnak csupán alapozási árka maradt ránk, egy teljesen új, kb. 2–3 méter magas falat kellett volna építeni. Az átél tapasztalatok nyomán azonban joggal kételkedhattünk a megépítendő fal tartósságában.
- 6 A munkagépek „karmolásának” nyomai a távérzékeléses felmérésen is felismerhetők a belső ároksíkokon.
- 7 Az átadás-átvételen csak a kivitelező és az önkormányzat képviseltette magát (ja, így könnyű! – szokták mondani).
- 8 Csak remélni lehet, hogy a 2025-ben esedékes garanciális munkák valamelyest javítani fognak a fenti állapotokon – evvel is megcáfolva Einstein szavait.

12. kép Az északnyugati oldal a tereprendezés után.

ÁLLAGVÉDELEM A GYAKORLATBAN: VÁMOSATYA, BÜDY-VÁR ÁLLAGVÉDELMÉNEK TÖRTÉNETE (2006–2022)

Vármojaink az utóbbi két évtizedben kiemelt figyelmet kaptak. A nagyobb beruházásokon kívül kisebb romváraink részleges helyreállítására is akad példa, azonban többségüknél a fenntartók saját erejéből még a karbantartási munkákra sem futotta.

A műemlékek fenntartása mindig is összetett és költséges feladat volt. Az 1990-es években a közvetlen központi források lassan elapadtak. Helyüket fokozatosan és végül szinte teljesen a pályázati finanszírozás vette át. A támogatások egyre inkább pályázati lehetőségek formájában voltak elérhetők és jellemzően célzott fejlesztésekre. „Csupán” állagmegóvásra esélytelen volt támogatást nyerni, habár feladat akadt bőven: állagromlás megállítása, megakadályozása; műszaki, szerkezeti stabilitás biztosítása; kötelező jókarbantartási, állagmegóvási, azaz az állagvédelmi munkák összessége. A fenntartó kisebb önkormányzatok és tulajdonosok szinte csak ezekben a pályázatokban reménykedhettek, ezért legtöbbször kénytelenek voltak helyreállítási programmal pályázni. Persze ez azért nem volt teljesen ellenükre, hiszen számtalan közösségnek is igénye volt a fejlesztés. Sok helyen alakultak támogató, baráti, várvédő körök, egyesületek. Ezek a lelkes kis közösségek gyakran kétkézi munkájukkal segítették megóvni, megőrizni a várromokat és környezetüket. Más esetekben egy-egy karizmatikus helyi vezető állhatatossága volt a legfőbb szervezőerő.

A várromokon (a műemlékeken) végzendő karbantartási, felújítási munkákat jogszabály szerint hivatalosan örökségvédelmi engedély (építési engedély), egyes esetekben bejelentés alapján lehet végezni. Elvi lehetőség van engedély nélkül is jókarbantartásra irányuló tevékenységek végzésére¹ (roncsolásmentes beavatkozások), azonban ennek várromjaink konzerválása, helyreállítása esetében kevésbé van gyakorlati jelentősége.

A 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről, a 68/2018. (IV. 9.) Korm. rendelet (2. §) a kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról, de leginkább a 2023. évi C. törvény a magyar építészetről 16. § 82-91. pontjaiban definiálja a műemlékekkel, a műemlékvédelemmel kapcsolatos fogalmakat (jókarbantartás, állagmegóvás, konzerválás, helyreállítás).

A jókarbantartás fontossága rendeleti definíciójából és fogalomhasználatából adódóan² a mindennapokban jut érvényre; jelentősége a várromok állagvédelme során csak közvetett; rendszeres, tervszerű karbantartási feladatok meghatározása. Az állagmegóvások,³ helyreállítások⁴ fogalmai viszont kifejezetten a műemlékeken végzendő építési és esetenként restaurálási munkák körében fordulnak elő.

Az állagvédelmi terv fogalmi meghatározása egyik jogszabályban sem szerepel, viszont a mindennapokban régóta használjuk. Lényegében a jókarbantartási és állagmegóvási munkák részletes, gyűjteményes dokumentációját értjük ez alatt, amely esetenként tartalmazhat a műemléki helyreállítás fogalomkörébe tartozó részleteket is, illetve ebben foglaljuk össze a nem engedélyköteles munkák leírását is.

Habár állagmegóvás egy beruházás célja, a tervezés során, vagy a kivitelezés közben számtalan olyan feladatot is meg kell oldani, amelyek jellegüknek fogva túlmutatnak az állagmegóvás fogalmi körén. Már tervezés során adódhatnak efféle műszaki szükségességből adódó (tartószerkezet részleges bontása és visszaépítése, kiegészítése) tennivalók,⁵ illetve ha például kivitelezés közben derül ki, hogy a védendő falazat és részletei rosszabb állapotban vannak, mint amivel előzetesen számolt a beruházás; a munkaterület tisztítását követően újabb épített elemek – falsarkok, nyílások – kerülnek felszínre, amelyek állagmegóvásáról programon kívül gondoskodni kell. (Ez utóbbi fordult elő a Büdy-vár kivitelezése közben is.)

A várromok állagvédelme során tehát a műszaki megoldások a konzerválástól (falazatok hézagolása, megletelepedő növényzet eltávolítása, védőtető karbantartása, etc.) a védőtető építésén át – a védett értékek károsodása nélkül bontható és jellemzően ideiglenesen létesülő szerkezet átmeneti megoldásként (Csókakői-vár, Alsóvári védőtető) – egészen a részleges, vagy teljes kiépítésekig⁶ (pl. védőépület) terjedhetnek. (Utóbbiak már vitathatatlanul a helyreállítás kategóriájába tartoznak.) Mindenesetre a gyakorlatban, a ritka kivételtől eltekintve szinte minden beavatkozás túlmutat az állagmegóváson, vagyis lényegében inkább a „műemléki helyreállítás” fogalomköré-

be tartozik, ennélfogva általában örökségvédelmi engedélyhez kötött, ahogy a Büdy-vár állagvédelmi munkái is.

Adott volt egy lelkes, ám forráshiányos önkormányzat építettként és egy műemlék várom, amely rövid élete ellenére a 19. század közepe óta Vámosatya genius loci-jának része.

A vár Vámosatyától nagyjából 1–1,5 kilométerre található (1–2. kép). 2006-ban a helyszínt a polgármester meghívására *Juan Alberto Cabello* régésszel együtt jártuk be. Az elbozotosodott, akácfákkal benőtt területen rejtőző romokra nehezen lehetett rátalálni. Áthatolva a szántóföldek által övezett akácson, árokkal körülvett területen

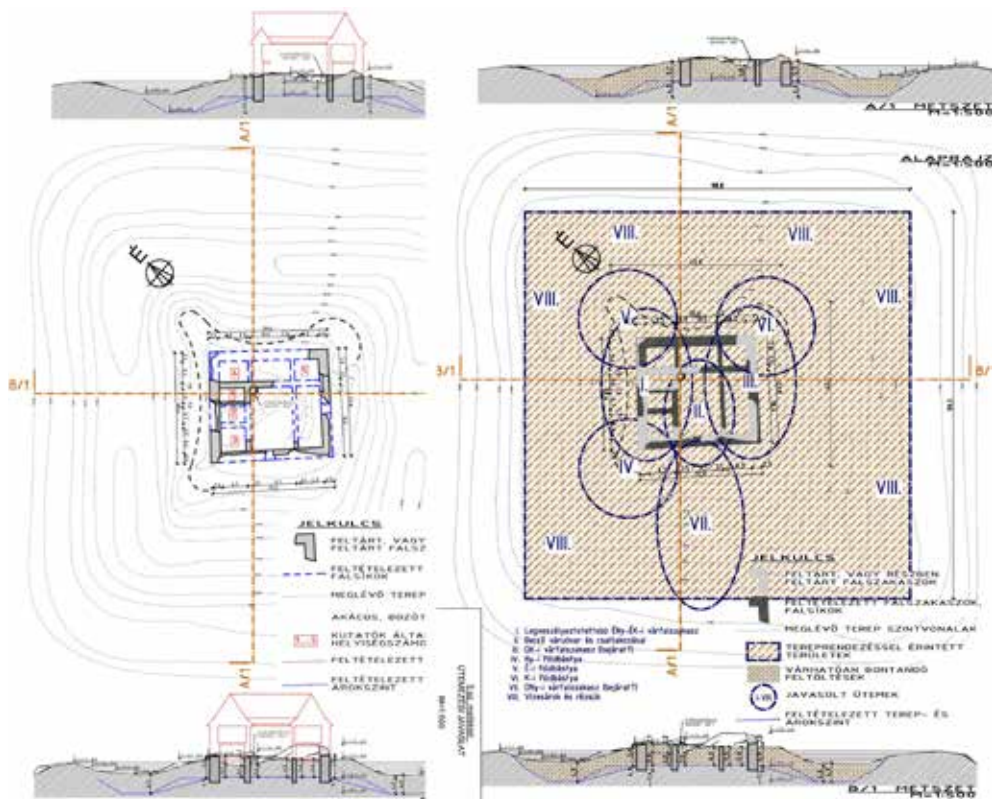
1. kép A vár légi felvétele 1965-ből. (forrás: <https://www.fentrol.hu/hu/legifoto/21888?r=1&c=2495750.0895285:6139315.28969:8>)

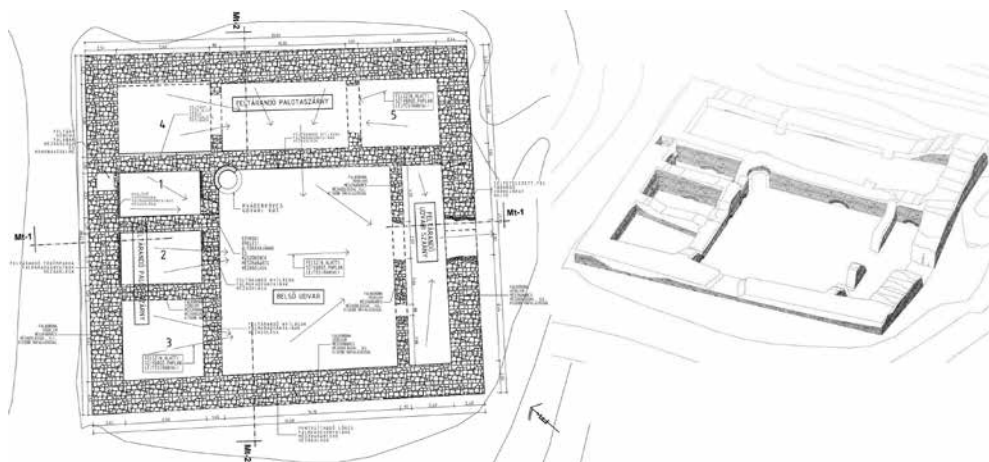
2. kép: A várudvar délkelet felől, 2008. (Fotó: Gerák Miklós)

A helyi önkormányzat – szíven viselve a maradványok sorsát – kereste az előrelépés, a bemutatás lehetőségeit. Nehéz helyzetben voltak, hisz az ilyen állapotú műemlékeink alapfokú helyreállításához is már jelentős forrásokra van szükség, amelyekkel nem rendelkeztek, így egy jövőbeli pályázati lehetőségbe vetették minden reményü-

2005-ben a vár területén és közvetlen környezetében tisztítási munkákat (bozótirtás, falakon megletelepedett és azokat a gyökerekkel bontó akác-fák kivágása) végeztek kutatói megfigyeléssel, majd az előkészítés a 2006. évi hitelesítő ásatással folytatódott, amelyek célja az 1965. évi – *Csalány Dezső* és *Csiszár Árpád* által vezetett – leletmentő ásatás eredményeinek beazonosítása és pontosítása volt. A kutatás nyomán felszínre került falmaradványok rossz műszaki állapota már akkor aggodalomra adott okot. Mivel a feltárások még korántsem tisztázták a belső vár alaprajzának részleteit, ezért nyilvánvaló volt, hogy további kutatásokra lesz szükség. Mindemellett az ismert és újonnan feltárt maradványok aggasztó állapota megkövetelte már az

3. kép: Áttekintő helyszínrajz és metszetek – az állagvédelmi programterv ütemterve. Állagvédelmi építészeti programterv, 2006. (Gál Tibor és Gerák Miklós)

5. kép: Alaprajz és délnyugati látkép, tervezett állapot. Állagvédelmi engedélyezési terv, 2009. (Gerák Miklós és Gál Tibor)

véve a maradványokat értelmező és fennmaradásukhoz szükséges állagmegóvási és helyreállítási munkákat tartalmazta.

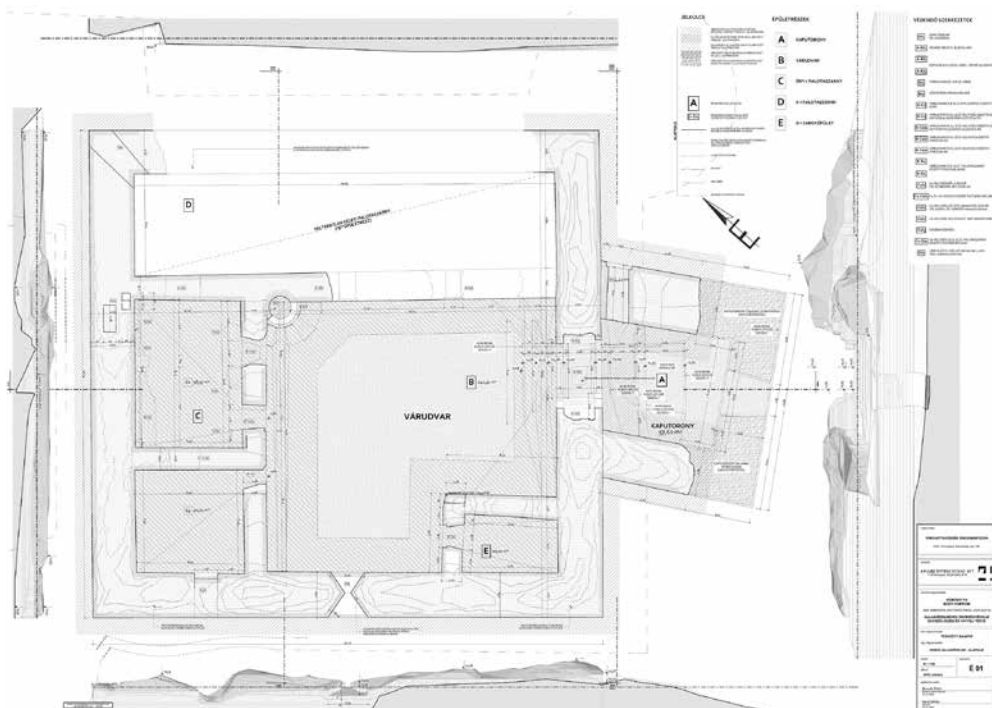
A 2006. évi hitelesítő ásatás eredményei alapján világossá vált, hogy a vár bemutatása, a részleges, vagy teljes kiépítés – amelyről az építetető álmodott – irreális elképzelés. Az alapincézett épületek a magasföldszintig lettek rommá. A várfalak nagyobb tömbökben egyben maradvá döltek ki, s az idő humusszal takarta be őket. Pusztán ez utóbbiak eltávolítása és a vár körüli terep rendezése is már nagy feladat volt. Az addig feltárt részletek állapotrendezésén kívül a palotaszárnyak pincéinek további feltárásait, a külső vár feltárásainak folytatását a – kutatóval egyetértésben – elvetettük, mert már sem idő, sem anyagi fedezet nem volt rá – a palotaszárnyak pincészinti helyiségeinek és a külső várnak a kutatásai már a méreteik miatt is több évet vettek volna igénybe.

A helyreállítási program a megmaradt részletek törmelék alóli „kiemelésével” a vár terepszint fölötti megjelenítését tűzte ki céljának. Az építetetővel és a kutatókkal együtt közreműködtünk a pályázati anyag összeállításában, majd a következő évben, 2017-ben a programot szem előtt tartva folytatódott a helyszíni feltárások. Előkerültek a vár bejáratának és az azt magába foglaló kaputoronynak a maradványai és a várudvar teljes területének feltárását is sikerült befejezni. Sok értékes lelet került napvilágra, valamint a vár egykori kiépítéséről is sokat megtudtunk. A kutatás ered-

ményeit az építéstörténeti tudományos dokumentáció foglalta össze.¹⁰ A következő évben erre támaszkodva készítettük el a már véglegesnek szánt és a pályázati feltételeknek is megfelelő örökségvédelmi dokumentációt (6. kép)¹¹.

Fölmerült védőtető létesítésének lehetősége is – hiszen ez az egyik leghatékonyabb módja a falmaradványok védelmének – azonban a forráskeretbe sajnos nem fért bele. Így maradt a „minimál program”; a falak hagyományos állagvédelme (tisztítás, falkiegészítés ráfalazással és hézagolás) és a létfontosságú tereprendezés, valamint a felszíni vizek elvezetése. Építészeti szempontból, valamint a látogatók érdekében is fontosnak tartottuk a maradványok érthető láttatását. A vár egészének (külső- és belső vár együtt) bemutatására nem volt lehetőség, hiszen a külső vár – ami a vizesárok külső oldalán terült el – részletei nem voltak ismertek. A kutatások addig kizárólag a négyszög alaprajzú, külső oldalain fa-föld szerkezetű védőművekkel kiegészített, vizesárokka övezett belső várra terjedtek ki (7. kép).

Legfontosabb a maradványok állagmegóvása volt, de kiemelt cél volt még a vár külső megjelenésének biztosítása is a várfalakon kívüli törmelékhalmozatok eltávolításával, a várfal koronaszintjének korrekciójával. A feltárt kaputorony bejáratának visszaállítását és a várudvar, valamint a palotaszárnyak maradványainak bemutatását is fontosnak tartottuk. A műszaki szükség-ségen túlmutató, elvi rekonstrukción alapuló ki-

6. kép: Tervezett alaprajz, 2018. március. (Gerák Miklós és Berzsák Zoltán: Vámosatya, Büdy-várrom állagvédelmi munkáira vonatkozó örökségvédelmi és kiviteli terv)

egészítéstől igyekeztünk tartózkodni, mert a vár feltárása még nem fejeződött be. Minden ilyen jellegű beavatkozás „szövegkörnyezetéből kiragadott mondat” lett volna. (Ennek ellenére néhány,

a kivitelezés közben feltárt részlet megmaradása érdekében elkerülhetetlenek voltak az értelmező kiegészítések.) A belső vár a várárkon át vezetett ösvényen, tereplépcsőn és az egykori kaputor-

7. kép: Látványterv – tervezett állapot – délnyugati nézet, 2018. március. (Gerák Miklós és Berzsák Zoltán: Vámosatya, Büdy-várrom állagvédelmi munkáira vonatkozó örökségvédelmi és kiviteli terv)

nyon, annak egykori ajtaján (kapuján) keresztül vált megközelíthetővé. Szerettük volna, hogy a bejáráshoz kapcsolódó, a várárkon átvezető híd is helyreállításra kerüljön, azonban ennek sem az anyagi feltételei nem voltak meg, sem pedig kutatással igazolt nyomai, hiszen annak feltételezett helyén ásatásra nem kerülhetett sor.

A várfalon belüli munkák magukban foglalták a feltárt északnyugati egytraktusos palotaszárny falainak és nyílásmaradványainak, a hozzá 90 fokban csatlakozó északkeleti palotaszárny külső és belső udvari falának, az udvari, a két palotaszárny csatlakozásánál megmaradt kváderek- és ciszterna szerkezeteinek állagvédelmét, a délnyugati sarokban konyhaként azonosított helyiség szerkezeteivel együtt. Mivel az északkeleti palotaszárny (pinceszintjének) feltárása ebben az ütemben nem történhetett meg, ezért kizárólag az ahhoz kapcsolódó külső várfallal és a belső udvari falával foglalkoztunk a tervben. A bennük részben feltárt pinceablakok teljes kibontására a kivitelezés során került sor, ezért végső kialakításukról a kivitelezés közben kellett dönteni.

A falazatok és a bennük található maradványok védelmét a hagyományos módon terveztük elvégezni, azaz: a falkoronák, a falfelületek tisztítását követően elsősorban helyi falazóanyaggal és hozzá cementmentes trassz-mész kötőanyaggal, illetve speciálisan műemléki felhasználáshoz kifejlesztett előkevert és csomagolt habarcsanyaggal kellett a kiegészítéseket és a zárt hézagolt felületeket elkészíteni (8. kép). A nyílások maradványai a kutatások óta eltelt évek során erősen károsodtak, a helyszíni kutatói felügyelet és a tervezői művezetés ezek miatt (is) elengedhetetlen volt. Mivel a falakat takaró, védő törmelék és földrétegek eltávolítására csak a kivitelezés megkezdését követően került sor, ezért a kutatói felügyelet gyakorlatilag az egész kivitelezési idő alatt fontos volt – és messze nem csak formalitás. Mint azt sejtettük, a tisztítások több olyan részletet tártak fel (többágú lőrések, pincelejárat ajtaja, magasföldszinti válaszfalak alatt teherhárító falazott tégláikvet indításai, egykori kemence), amelyek természetesen nem szerepelhettek a tervben, de állagvédelmükről feltétlenül gondoskodni kellett. Arról a sok leletről nem is beszélve, amelyek a megfigyelések alatt kerültek felszínre.

A humusz- és törmelékeltakarások alól előkerült lőréseknek csupán lenyomatai maradtak. Takarással, ráfalazással, hézagolással megvédeni őket nem lehetett, így esetükben elkerülhetetlen volt a kiegészítés, a részleges rekonstrukció. Ezekhez természetesen külön naplómellékleti

tervek készültek. Szóval a kutatói és tervezői jelenlét kulcsfontosságú volt, azaz lett volna! ... De haladjunk sorjában!

A falak állagvédelme mellett a várfalon kívüli és belüli tereprendezések nem csak építészeti, de műszaki szempontból is fontosak voltak. Ugyanúgy a vár épületszármáyain belüli és az udvari vízelvezetések. 2009-ben még az volt az elképzelés, hogy a várudvarról és az északnyugati palotaszárny helyiségeinek területeiről a szivárgó vizeket részben a kitisztított ciszternába vezetjük – visszaadva ezzel annak eredeti funkcióját –, részben pedig a délkeleti oldalon a fal kiromlásánál juttatjuk ki a külső várárokbá. Ez a 2017. évi feltárásokat követően alapvetően megváltozott, mivel előkerült a kaputorony belső oldali falában az addig törmelék alatti várbejárat ajtajának padlómaradványa, az ajtóbéllet in situ téglapadló részlete. Védelme érdekében az eredeti padló csakúgy, mint a többi belső udvari falakban megmaradt ajtó küszöbmaradvány (küszöbök, illetve küszöbök lenyomat), agyag-PE fólia „szigetelésen” készített kavicsszivárgó rendszer alá került.

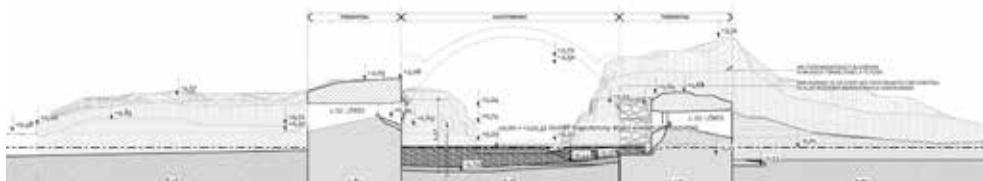
A várbejárat és a belső udvar tereprendezésénél a legmagasabb járószint a kaputoronynak a várfalban feltárt padlója, a vár egykori bejárat kapujának járószintje felett adódott – ennek szintje közel egy méterrel magasabban volt, mint a várudvari szint. Innen a tervek szerint a terep a várudvaron át a ciszterna felé lejt, ahol terepszint alatt szivárgó tömbön és a falának szerkezeti kiegészítésében elhelyezett átfolyón keresztül jut a víz a ciszternába. (Helyiek elmondása alapján eddig még egy alkalommal sem gyűlt össze annyi víz a ciszternában, hogy az látszódjon.) A külső oldalon a kaputoronyon belül kifelé lejtéssel szivárogtatjuk el a felszíni vizeket a felvezető tereplépcső alatt (9. kép).

A 2018 elején elkészült legújabb terv – hála az építési hatóság segítségének – rekordidő alatt kapott építési engedélyt. Ezek után viszont újabb négy évnek kellett elteltie, amire 2022-ben végre elkezdődhetek a kivitelezési munkák. (A maradványok állapota miatt már épp ideje volt.)

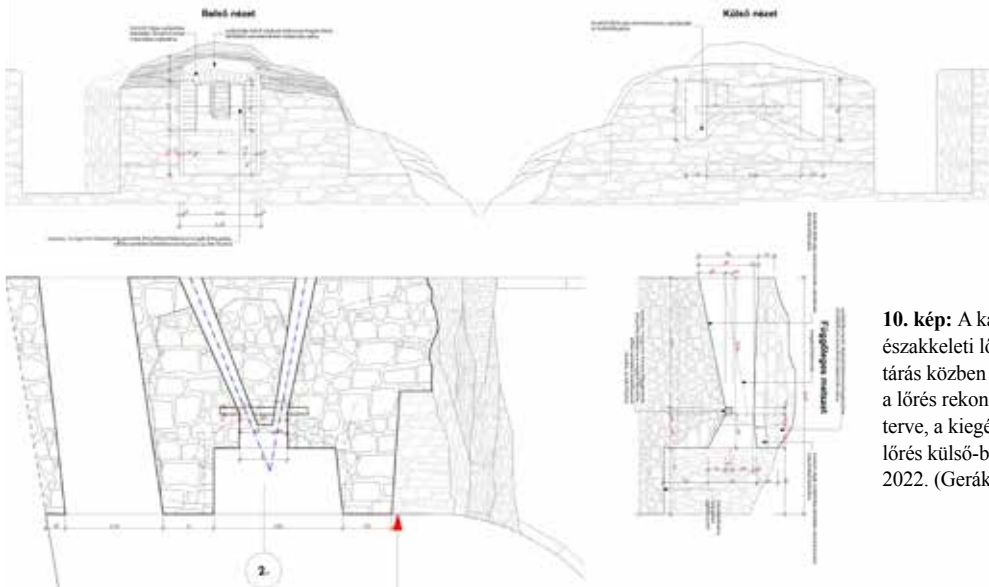
A késlekedés egyik oka, hogy 2016 és 2022 között a kivitelezési árak rendkívüli módon „elszálltak”. A 2016-ban készített költségvetés már 2018-ban is csak tartalmi módosításokkal volt tartható, viszont, mire a közbeszerzést kiírták addigra már úgy sem. Az eredmény sikertelen közbeszerzés, pályázati forrás kiegészítés, majd új és végre már sikeres közbeszerzés. Akkor és ott örült mindenki, vártuk a kezdést. (Időközben lejárt az örökségvédelmi engedély, ezért 2021-ben újra be kellett nyújtanunk engedélyeztetésre a terveinket.)

8. kép: Az északnyugati palotaszárny az udvar felől, 2018. (Fotó: Gerák Miklós)

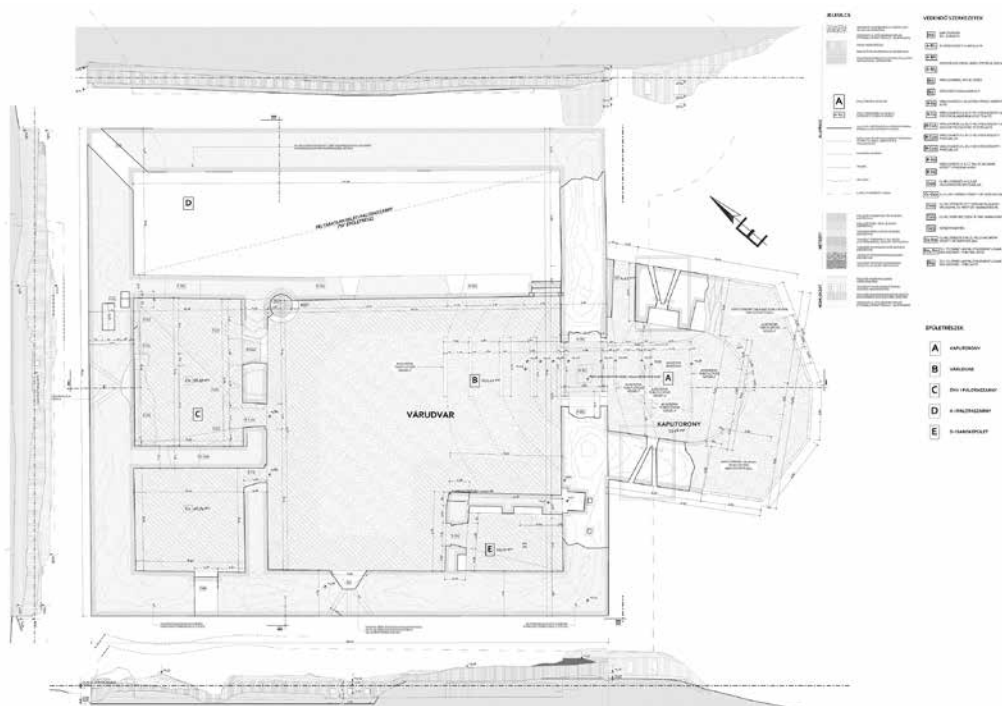

9. kép: A kaputorony feltárása (2022), a módosított terv keresztmetszete. (Gerák Miklós) és a külső nézete, 2025 (Fotó: Szabó Renáta)

10. kép: A kaputorony északkeleti lőrése feltárás közben (2022), a lőrés rekonstrukciós terve, a kiegészített lőrés külső-belső képe, 2022. (Gerák Miklós)

11. kép: A megvalósult állapot alaprajza, 2022. (Gerák Miklós)

2022-ben a kivitelezés megkezdésével azonban újabb megpróbáltatások kezdődtek. Köz hely, de igaz: helyreállítás nem lehetséges tervek nélkül, tervezés nem lehetséges kutatás nélkül és egyik sem képzelhető el anyagi források nélkül. A megvalósítás eredményességéhez pedig nélkülözhetetlen a hozzáértő, szakmájában igényes, tanulni és – a megrendelőn kívül a kutatóval és tervezővel is (!) – együttműködni kész kivitelező.

A kivitelező felvonult és elkezdődtek a munkák. Úgy tűnt minden rendben van; a kivitelező dolgozott, a kutató a helyszínen felügyelte a tisztításokat, mindenki végezte a dolgát. A tervezői művezetésekkel kapcsolatban jelezték, hogy legfeljebb két-három hetenként tartanának rá igényt. Állandóan a helyszínen tartózkodó művezető nem lévén, a bontásokat közvetlenül Juan Alberto Cabello régész utasításai szerint végezték.

A belső vár feltárt vastagabb falainak védelme, a várudvar és a vár környezetének tereprendezése, a szivárgó rendszer kiépítése voltak a nagy volumenű munkák, de az egyszerűbb feladatok közé tartoztak. Különös gondosságot igényelt viszont a korábban feltárt és erodálódott

nyílásmaradványok védelme, ezek egyedi helyreállítása – annyira szétfagyott a szerkezet, hogy már erre volt szükség. Hasonlóan ezekhez a tisztítások során előkerült többágú nyílások állagmegóvása is speciális beavatkozást, de legalábbis fokozott odafigyelést igényelt. Mivel ezek kivitelezés közben kerültek elő, nem szerepeltek az engedélyezett tervben, így nagy jelentősége volt a kutatói és tervezői jelenlétnek, a kutatói felügyeletnek, a naplómellékleti terveknek, illetve a helyszíni művezetésnek. Ez műfaji sajátosság, amelyet nehezen fogadnak el a kivitelezők. Többször kellett „megállni”, illetve „lassítani”, mert a kutatók a kiegészítő feltárások, a leletmentések érdekében a szakmai munkájuk végzése érdekében egy-egy falrész, vagy terület tisztításakor, egy-egy omladéktömb bontásakor, eltávolításakor megállásra szólították fel a csákányt, az emelőt, a lapátot lendítőt.

Pedig ezek a kutatói beavatkozások rendkívül fontosak voltak. Ilyen leállás volt a feltáratlan palotaszárny pinceablakainak és pinceajtájának, továbbá a kaputorony várárok felé eső szakaszainak régészeti módszerekkel történő fel-

12. kép: A vár látványa az árokkal észak-északnyugat felől, 2008-ban. (Fotó: Gerák Miklós)

tárása is. E nélkül sem a részlet felméréseinket, sem a vonatkozó tervek módosításait, azaz a vég-ső kialakításhoz szükséges naplómellékleti ter-veket nem tudtuk volna elkészíteni (10. kép).

A kivitelező ezt nem így látta, a leállásokat, „késéseket” nem tudta (vagy nem akarta) rugal-mas munkaszervezéssel megoldani – pedig ten-nivaló volt elég. Ez a későbbiekben sietséghez, kényszerű visszabontásokhoz és felesleges viták-hoz vezetett.

Az előkerült többágú lőrések felméréseit, re-konstruált nyílásainak részletterveit is a tisztítá-sokat követően készítettük – azok ráadásul több-letmunkaként jelentkeztek, mert mindkét lőrés vastag törmelék réteg alól került elő. A nyílások és lőrések kialakítását személyesen és több alkalom-mal is egyeztetttük az azt készítő szakemberrel, de hiába. Elég volt lecserelni másnap a kőművest és az információ a tervvel együtt feledésbe merült. Ez történt akkor is, amikor „passzióból” két nap-pal a művezetésemet követően saját szakállamra újból megjelentem a helyszínen és azt tapasztal-tam, hogy új ember áll a két nappal azelőtti falnál és se rajza, se információja nincs arról, hogy való-jában mit is kell csinálni, illetve volt, csak nem az.

(Másik naplómellékleti terv alapján dolgozva a kőműves olyan nyílás fölé épített áthidalót, amely fölé nem kellett volna.) Látva ezt szolgálatba állí-tottam magam.

Többször előfordult, hogy vissza kellett bon-tatni egy-egy részletet, de volt, hogy az új szerke-zet sem lett sokkal jobb. Egy idő után be kellett látni, hogy nem érdemes olyat elvárni senkitől, amit nem tud, vagy nem akar elvégezni (11. kép). Volt viszont kellemes meglepetés is. Ugyaneb-ben a csapatban találkoztunk olyannal, akivel szinte félszavakból is értettük egymást. Az az ironikus, hogy ő még véletlenül sem szakmabeli volt, hanem karosszérialakatos. Ennek ellenére értette, hogy miről van szó, jól és szépen akart dolgozni és nem csak „letudni” a munkát. Utólag is nagy tisztelet *Papp Miklósnak!* (Egy közeli másik helyen, Tarpán asztalos végzettségű kő-művessel lehetett elérni a célt!)

Aztán jött a tereprendezés. Itt már végleg el-fogyott a szufla, a türelem. A külső rendezést hogy-hogy nem a kutatók nélkül sikerült „véletle-nül” elvégezni. Jött a tolólapos munkagép és tette a dolgát. Aznap kész is volt! Egy biztos: régészeti szempontból már sokkal kevésbé lesz izgalmas a

13. kép: Vár látványa kelet felől 2025-ben. (Fotó: Szabó Renáta)

belső vár körüli védőmű. Szerencsére *Szabó Renáta* több alkalommal sikerült fémkeresővel mentenie a menthetőt. A régészek munkájának köszönhetően számos lelettel lett gazdagabb a látogatóközpont.¹²

A munka teljesítve, a munkaterület visszaadva, az alkotó pihen. ... Egészen az első – jelen esetben harmadik – fagyig, mert akkor persze mindig eljön az igazság pillanata. A maradványok állagvédelme megtörtént, minősége ugyan hagy kívánnivalót maga után, de a törmelék alatt rejtőzködő belső vár most már látható és látogatható, a kutatásoknak hála pedig a vár története is ismertté vált (*12–13. kép*).

Az átadás óta eltelt idő sajnos megropogtatta a vár helyreállított maradványait, például a cementhabarcsos (!) kiegészítések helyenként elváltak az eredeti falazattól és a falkoronán is jelentkeztek a műszaki tartalom módosításából adódó problémák. Szerencsére 2025-ben még garanciális a kivitelező által elvégzett munka, így van esély arra, hogy a hibák kijavítását követően még hosszú időn át nem kell aggódnunk a vár állapota miatt.

A Büdy-vár állagvédelmének nem nagyszabású, de 16 évet átölélő tanulságos története végeredményben sikertörténet.

Adott volt egy vár, amelynek rövid, viharos élete érdekes színtöltja történelmünknek. Adott volt egy közösség, amely szívén viseli e vár sorsát, amely magáénak érzi azt. Adott volt egy polgármester, aki szívét-lelkét beleadta, hogy ne vesszen a vár a feledés homályába. Adott a pályázati rendszer, ami nem tökéletes, de ha valaki elég kitartó és kellően rugalmas hozzáállású, akkor előbb, vagy utóbb lesz valamennyi esélye. Adott volt a rutinos régész, aki mellett a régész társadalom új nemzedéke szerez rutint és veszi át tőle a stafétát. Adott volt a tervező, aki azért szereti ezt csinálni, mert a műemlékvédelemben minden munka közös munka és mindig lehet újat és többet tanulni. Adott volt végül a kivitelező, akiről sok mindent elmondtam már, de hozzá kell tenni, hogy nem volt egyszerű dolga. Neki kellett a dinamikusán változó feltételek mellett, egyre dráguló környezetben a „régí” árakon megvalósítani a programot. Azt a programot, amely a végére lényegesen több elemet tartalmazott, mint arról eredetileg szó volt. Mondhatta volna, hogy nem készíti el a többletmunkát, mert nincsen fedezete, de nem tette. Ezért köszönet illeti. Emellett a nem csekély pályázati előírás és nem utolsó sorban a végére már szorossá vált határidők betartásának és a krónikus szakemberhiány terhe is nyomta a vállát. Szóval nem volt egyszerű dolga.

Ez azonban nem lehet mentség mindenre! Az önkényes műszaki tartalmi eltérésekre (anyagminőségek, rétegrendek, csomóponti kialakítások) és a helyszíni szervezetlenségekre semmiképpen!

Egy jó ismerősem korábban egy-egy munka befejeztével viccesen mindig azt kérdezte, hogy: Na, ez most szerinted hány százalékos lett? Mire én: Csaba, ez most sajnos csak ... de azért örülünk ennek is.

JEGYZETEK

- 68/2018. (IV. 9.) Korm. rendelet a kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról 74. §.
2023. évi C. tv. a magyar építészetről 16. § (85) és a 68/2018. (IV. 9.) Korm. rendelet 56. § (4)
2023. évi C. tv. 16. § (83)
2023. évi C. tv. 16. § (87)
- Pl. a falazat egy részének részleges újjáépítésére van szükség, vagy az épített falak alatt a szikla eróziója megkövetel kiegészítő beavatkozást, vagy a védendő érték külső megjelenésének megváltozását eredményező beavatkozás.
- Védőépület – műszakilag vitathatatlan a hatékonysága, azonban a legtöbb vitára okot adó megoldás. Amennyiben az eredeti szerkezetek is felhasználásra kerülnek a védendő érték sérülése nélkül nem bontható. Építészeti megoldásai sokfélék – Rezi-vár kaputorony védőépülete (védőtető); Doba Somló-vár, Alsóvár Kaszánya védőépülete; Füzér, Felső vár teljes kiépítése.
- Magyarország (1782–1785); Első katonai kelmérés (forrás: www.mapire.hu) és Magyar Királyság (1819–1869); Második katonai felmérés (Forrás: www.mapire.hu)
- Gál Tibor és Gerák Miklós: *Vámosatya, vár (Büdy-vár) állagvédelmi építészeti programterv*. 2006. szeptember.
- TOP-1.2.1-15-SB1-2016-00017 azonosító számú „Szatmár-Bereg turisztikai kínálatának integrált fejlesztése – Örökség és aktív turisztikai hálózatok, termékcsoportok fejlesztése a Felső-Tisza-vídéken” című pályázatán belül a „Büdy-várrom állagromlásának megállítása és bemutathatóságának fejlesztése”.
- Juan Alberto Cabello: *Vámosatya, Büdy-vár. Értékleltár és építéstörténeti tudományos dokumentáció*. Kézirat. 2018.
- Gerák Miklós és Berzsák Zoltán: *Vámosatya, Büdy-várrom állagvédelmi munkákra vonatkozó örökségvédelmi- és kiviteli terv*. 2018. március
- Ugyanazon a „TOP-1.2.1-15-SB1-2016-00017 azonosító számú „Szatmár-Bereg turisztikai kínálatának integrált fejlesztése” összefoglaló nevű programon belül, de külön pályatzatként bonyolítva Vámosatya látogatóközpont és kiállítás készült a településen.

Albert Tamás okleveles építészmérnök

1976-ban végzett a BME Építészmérnöki karán. A vékonyfalú vasbeton (gipszbeton) szerkezetek egyik fejlesztője. 1986-tól az Országos Műemléki Felügyelőségen, később annak jogutódjainál dolgozott a műemlékvédelem különböző területein. 1996 óta vezető tervező, 2005-től műemléki szakértő.

Bartos György művészettörténész

Az ELTE BTK történelem – művészettörténet szakán szerzett diplomát. 1985-ben az Országos Műemléki Felügyelőség soproni, majd 1988-tól székesfehérvári részlegének munkatársa. 1995-től az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ Kutatási Osztályán, majd annak utódszervezeteiben dolgozott. 2023. évi nyugdíjba vonulását megelőzően a Magyar Építészeti Múzeum – Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ kutatója. A számos, általa kutatott épület közül kiemelendő a siklósi vár, s egyik kurátora volt a székesfehérvai Solium Regni – Az ország trónusa című állandó kiállításnak.

Buzás Gergely régész-művészettörténész

1989-ben végzett az ELTE BTK régészet-művészettörténet szakán. Azóta a (jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Közgűjteményi Központjához tartozó) visegrádi Mátyás Király Múzeum régész munkatársa, 2011-től az igazgatója. Szakterülete a középkori építészettörténet és kőfaragás, valamint a digitális építészeti rekonstrukciók. A visegrádi királyi palota és más visegrádi lelőhelyek (ferences kolostor, ágostonos kolostor, Szent András monostor) kutatása mellett több középkori vár, kolostor, katedrális és a palotaépület feltárását végezte Magyarországon (Pécs-jakabhegyi pálos kolostor, zirci apátság, kalocsai székesegyház, kiskunfélegyháza vár, szászvári vár, egri vár, almád monostor). Részt vett franciaországi (Mont-Bevray, Senlis), olaszországi (Ravenna), szíriai (Margat) régészeti épületkutatásokban. Továbbá számos kőtár-feldolgozást, építéstörténeti dokumentációt és épület-rekonstrukciót készített. Szakértőként közreműködött több műemlék rekonstrukcióban (visegrádi királyi palota, egri vár, kiskunfélegyháza vár, szászvári vár, sümegi vár, nagyvázsonyi vár). Több kiállítást és kőtár bemutatót rendezett. Meghívott előadóként középkori építészettörténetet oktatott több egyetemen (ELTE, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem, Budapesti Műszaki Egyetem, kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem).

Cabello, Juan régész

1970-ben szerzett diplomát az ELTE Bölcsészettudományi Karán. 1975-től 2007-ig az Országos Műemléki Felügyelőség, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal, végül az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ munkatársa, utóbbi osztályvezetője. Doktori disszertációját a tótkomlói templom komplex kutatásából készítette. Várak, kolostorok, kastélyok kutatása mellett elsősorban a falusi középkori templomépítészeti emlékeit vizsgálta, különös tekintettel Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területére.

Feld István történész-régész

Az ELTE Bölcsészettudományi Karán végzett történelem-régészet szakon, 1975-től az akkori Országos Műemléki Felügyelőség régészeként dolgozott. Irányította a solymári, ozorai, salgó és gyulai vár feltárását, számos északkelet-magyarországi kora újkori kastély ásatását és falkutatását. Ezt követően a Budapesti Történeti Múzeum főmúzeológusaként, majd osztályvezetőjeként a budavári Szent Zsigmond templom maradványait tárta fel. Kurátora volt a múzeum „Budapest im Mittelalter” címmel Németországban bemutatott kiállításának. 1995-től a Miskolci Egyetem, 2004-től az ELTE BTK tanára, az utóbbi helyen a Magyar Középkori és Kora Újkori Régészeti Tanszék vezetője. 2011-ben habilitált, 2017-ben címzetes egyetemi tanárként vonult nyugdíjba.

Gerák Miklós építész

1995 és 2007 között az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ szerződéses munkatársa. 2007-től kisebb megszakításokkal saját tulajdonú cégének alkalmazottja. Több műemléki épület helyreállítási terveinek elkészítésében építész tervezőként, tervezői művezetőként pedig a megvalósításában vett részt. Néhány várral kapcsolatos állagvédelmi munkájának helyszíne: Esztergom, Vármúzeum; Visegrád, Fellegvár; Szendrő, Szendrő-vár; Komárom, Monostori erőd; Rezi, Rezi-vár; Zalaszentmárton, Táti vár; Csókakő, Csókakői-vár; Drégely-vár; Doba, Somló vár; Vámosatya, Bűd-vár.

Kaló Judit okleveles építésmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök, építész vezető tervező, építészeti és műemléki területen szakértő

Helyreállításai közül Europa Nostra díjat, illetve érmet nyert Gügye 14. századi temploma, és a budapesti New York palota komplex műemléki helyreállításáért (utóbbit Hild Csorba Bernadettel és Giancarlo Munarival közösen). További műemléki munkái: Kisszekeres református templom; Sopron Esterházy palota; Pápa Esterházy kastély; Ónod, vár; Siklós, vár; Budapest, Erdészeti központ; Székesfehérvár, Szent Anna templom; Budapest, Semmelweis Egyetem Rektori épület; Budapest Karmelita templom, rendház, kiállítóház; Budapest, Szent István Bazilika.

Kosdi Attila okleveles építésmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök

Miskolcon született, itt élt 2020-ig. A Budapesti Műszaki Egyetemen szerzett diplomát, majd szakmérnöki képesítést. 1990-ig tervező irodákban (Hajdúterv, Borsodterv, Északterv). dolgozott építész tervezőként. Ezt követően előbb a Régio Kft. majd a Hajlék Építész Iroda tervezője, utóbbi a feleségével közös vállalkozás volt. Már ekkor végezte műemlékek felújítási terveinek az elkészítését. 2000-től az Országos Műemléki Hivatal alkalmazottja, de a hivatali munka mellett továbbra is tervezett. 2013 után újra főállásban, egyéni vállalkozóként dolgozik. Jelenleg Tiszafüreden van az otthona.

Mag Hella művészettörténész-régész

Az ELTE Bölcsészettudományi Karán 2014-ben művészettörténész, 2016-ban régész diplomát szerzett. 2016 óta a váci Tragor Ignác Múzeum munkatársa. Főbb kutatási témái: reneszánsz építészet, kőfaragványok (a siklói vár reneszánsz kőfaragványai, esztergomi és váci reneszánsz faragványok), falusi templomok építésze (Nógrád megyei templomok késő középkori építési periódusai).

Pető Zsuzsa régész

2015-től a Nemzeti Múzeum régésze, 2021-től a középkori gyűjtemények vezetője. 2024-ben doktorált. Régészeti kutatásokat végzett elsősorban Regécen, Székesfehérváron és Pogányszentpéteren. Szakterülete a középkori egyházi régészet, tájrégészet, fémleletek, illetve kora újkori erődítések kutatása.

Ringer István régész-történész-múzeológus

Egyetemi tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karán végezte, ott szerzett doktori címet is. 2006 és 2014 között a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeumának munkatársa, 2014-től a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum igazgatója, 2023-tól a Tokaj-Hegyalja Egyetem Kulturális Örökség Tudományok Tanszékének docense. Kutatási területe a középkori és kora újkori anyagi kultúra, a város- és helytörténet. Kiemelt figyelmet fordít a kutatási eredmények társadalmisítására és muzeológiai interpretációjára, több régészeti, történeti állandó és időszakos kiállítás kurátora. 2007 óta irányítja a sátoraljaújhelyi vár régészeti feltárásának munkálatait.

Szalay Gábor építész

A BME Építésmérnöki Karán, a Középületépítő Tanszéken diplomázott 1977-ben. 1980 és 1982 között végezte el a BME kétéves műemlékvédelmi szakmérnöki posztgraduális képzését. Építész tervezői pályáját a Kereskedelmi Tervező Vállalatnál kezdte, ahol 1983-ig dolgozott. Ezután a British Council ösztöndíjával a York University műemlékvédelmi kurzusán, kiterjedt angliai tanulmányúton, majd szakmai konferenciákon vett részt. 1984-től önálló tervező szakcsoportot vezetett, majd 1989-ben megalapította az A.S.C. Stúdió Kft. komplex tervezőirodát. Kezdetől fogva foglalkozott műemléki tervezéssel, Szentendrén, Budapest belvárosában, és más helyszíneken. A solymári középkori vár romterület kiépítését és más solymári műemlékek helyreállítását 2003 és 2019 között tervezte. Építésügyi szakértő, a MÉK Műemléki tagozata és az ICOMOS tagja.

Tomka Gábor régész

1995-től a Magyar Nemzeti Múzeum régésze. 2005-ben doktorált, 2012-től a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos-gyűjteményi főigazgató-helyettese. Szakterülete a kora újkori erődítések, a kora újkori kerámia, kályhacsempe és cseréppipák kutatása. Ásatásokat végzett többek között az ónodi, a szendrői és a nógrádi várakban.

MŰEMLEKVÉDELEM

A MAGYAR MŰEMLEKVÉDELEM KIADVÁNYA

LXIX. évf.

2025

1–2. szám

Főszerkesztő: Velladics Márta
Szerkesztőség: 1055 Budapest, Bihari János utca 5.

REZÜMÉ

Feld István: Gerő László (1909–1995) 1

TANULMÁNYOK

Buzás Gergely: A nagyvázsonyi vár elméleti rekonstrukciója

Nagyvázsonyban a 14–15. század fordulóján a Vezsenyi család építette fel udvarházát. Az udvarház helyén 1463–64 körül Vezsenyi László, Mátyás király lovászmestere emelte Vázsonykö várat, amit az ő halála után, 1473-ban az uralkodó hadvezérének, Kinizsi Pálnak adományozott. A téglalap alaprajzú várban eredetileg egy L alaprajzú, egyemeletes palotaépület és egy kaputorony állt. Kinizsi átépítette és kibővítette a várat: ő emelte a lakótornyot, a várkápolnát, kibővítette a nagytermet és a palotaszárnyra egy második emeletet építtetett, az udvart pedig gótikus loggiával övezte. Kinizsi végrendeletében ifjú hitvesére Magyar Benignára hagyta a várat és birtokait. Férje halála után Benigna feleségül ment Horváth Márkhoz, aki tovább bővítette a nagyvázsonyi várat. Ekkor épült a külső várfal és a mély szárazárók, valamint a kaput védő barbakán. Megnagyobbították a kápolnát, a lakótornyra és a palotára pedig egy újabb emeletet húztak fel. Horváth Márk halála után Benigna Kereki Gergelyhez ment feleségül, házasságuk azonban tragikus véget ért: Benigna a garázda és iszákos férjét megölette és a holttestét a várárokba dobatta. A gyilkosságért elítélték ugyan, de apja és volt férje érdemeiért végül a király megkegyelmezett neki. Benigna halála után a vár Horváth Márk örököseinek a kezére került. A török veszély miatt 1547-től Nagyvázsony végvárrá vált, falai között királyi őrség állomásozott. Katonai szerepe Veszprém 1552-es eleste után megnövekedett, ekkor falait meg is erősítették. Veszprém 1566-os visszafoglalása után azonban jelentősége csökkent, a 17. században Bocskai István, Bethlen Gábor majd Thököly Imre hadai ostromolták. A Horváth család kihalása után 1649-ben a várat Zichy István vásárolta meg. Zichy Ferenc a 18. század közepén fel is újította az épületet, amelyben uradalmi börtönt és műhelyeket rendeztek be. Hamarosan felépült azonban a falu szélén az új barokk kastély és így a vár elhagyták a földesurak. Az 1770-es évekre már romokban állt, csak a lakótornyát használták uradalmi börtöneként egészen 1848-ig, később cselédlakásokat helyeztek el benne.

A vár műemléki helyreállítása és régészeti kutatása 1954–1960 között Éri István, helyreállítása Sedlmayr János vezetésével történt meg. 2003 és 2005 között újabb ásatások indultak a vár nyugati falszorosában Gere László és Koppány András vezetésével, illetve Buzás Gergely, Bodó Balázs és Orosz Krisztina feldolgozta a vár kőfaragvány anyagát. Az 1954–1960-as ásatások leletanyagát Szvath Márton dolgozta fel 2008-ban. E kutatások eredményeire alapozva 2018-ban indult meg a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretében a nagyvázsonyi vár legújabb helyreállítása. Ebben az évben a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum régésze, Pátkai Ádám ásatásokat végzett a belső vár palotáiban és a külső vár déli falszorosában, valamint Koppány András és Fülöp András a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ régészei elvégezték a lakótorny két homlokzatának külső dokumentálását. A helyreállítási terveket Albert Tamás készítette. A munkák során a vár földszinti és első emeleti teremsorának helyére új épületszárnyakat emeltek, amelyben a vár történetét és egykori lakóit bemutató kiállítás kapott helyet. A helyreállított vár 2022-ben nyitotta meg kapuját a látogatók előtt, kiállításai 2023-ban készültek el. 3

Albert Tamás: A nagyvázsonyi vár rekonstrukciója, 2021–2022

A vár új kiépítése egy olyan, sok kompromisszummal járó fejlesztés eredménye, mely nem egy korábbi építési korszakot kíván rekonstruálni, hanem egy, a korábbinál több hiteles történeti adatból építkező új egység létrehozását szándékozott elérni. Az egykori terek és részletek visszaépítésével a vár a korábbi helyreállításokhoz képest könnyen, élményszerűen bejárható és megismerhető. Hangsúlyosan megjelent a kaputorony, a két palotaszárny tömege és a loggiás udvar, miközben a kiegészítések sokszor csak utalnak a kevésbé ismert egykori részletekre. Az alkalmazott kortárs eszközök, sematizált tömegek az eredeti részek értékeinek megőrzését is szolgálták. Az anyaghasználat sok

esetben a mai követelményekből adódott. Kiemelendő ebből a szempontból a loggia rekonstrukciója az eredeti elemek működésével, az eredeti közelemek felhasználásával kialakított, illetve a kortárs megfogalmazású nyílászorok kérdése. A kápolna ablakai modern üvegművészeti alkotások. Az új terek esetében a berendezések két formájával találkozunk. A rendezvényi funkciók – a nagyterem, a sarokterem és a kápolna esetében – az eredeti használatra utaló kortárs formákat mutató bútorzatot kaptak, míg másutt kiállítási installációk jelennek meg. Fontos feladat volt a környezet rendezése, az ábrázolások alapján visszaállított latorkert cölöpsora, az elővár területén található kávézó és múzeumi bolt létesítése. 12

Pető Zsuzsa – Tomka Gábor: Regéc várának története és építéstörténete

Az Ába nemzetség által a szarv alakú hegytető északi csúcsán emelt toronyvárat először a 14. század elején említésként írt forrás. Hamarosan királyi kézre került, majd 1426-ban Luxemburgi Zsigmond Belgrád és Golubac várakért cserébe a szerb despotának adományozta. Hunyadi Mátyás 1464-ben a Szapolyai-családnak juttatta. 1541-ben Habsburg Ferdinánd hívei, a Serédiak kapták meg, s leszármazottaik látként közel egy évszázadig. Rövid ideig Esterházy-birtok volt, majd 1644-ben I. Rákóczi György ostrommal foglalta el. Később a család egyik mellékrezidenciájaként szolgált. 1686-ban kezdtek meg elbontását. Feltárását 1999-től vezette Simon Zoltán, munkáját Giber Mihály, Hegyi Dóra, Pető Zsuzsa és Tomka Gábor folytatta, illetve folytatja. A vár déli része még ma is feltáratlan.

Az Árpád-kori erősséget már a 14. században épületszárnyakkal bővítették. A 15. századra tehető töle délre az ún. Középső vár kiépítésének kezdete. A 16. században egyrészt átépítették és hengeres ágyútoronnyal bővítették az ún. Felsővárat, bástyákkal látként el a külső falakat, illetve több szakaszban megépítették az ún. Középső vár keleti lakószárnyát. Jelentős építkezésekre került még sor a Rákóczi-birtoklás idején is. Az erősség egykori formájának visszaidézését nagyszámú 17. századi összeírás teszi lehetővé. 19

Kosdi Attila: A regéci vár műemlékvédelmi munkálatai 2006 és 2023 között.

Az építész-tervező gondolatai

A regéci várban a 2000-es évek elejétől 20 éven át folyt a közösségi régészeti feltárás. 2012 után elindultak az állagvédelmi munkák kisebb kiegészítésekkel, majd egyre jelentősebb állagvédelmi munkákkal lett egyre látványosabb az egykori rom. A munkák a régész, az építész és a kőrestaurátor irányításával folytak. Az egyes munkák folyamatosan egymásra épülve zajlottak, és a munkák menetét a szakmaiság határozta meg. A folyamatos, az egymásra épülő állagvédelmi munkák szakmailag hiteles eredményt produkáltak, és látványos romvédelmet eredményeztek. Tennivaló még akad a várban, mert egyes részei még romokban állnak. Ezeken a részeken már az új szemléletű műemlékvédelem határozza meg a folytatás mikéntjét. 25

Ringer István: Sátoraljaújhely vára

A tanulmány a sátoraljaújhelyi vár még folyamatban lévő régészeti feltárásának eddigi eredményeként felszínre kerül romok bemutatását célzó kortárs építészeti megoldás relációjában ismerteti a rommal kapcsolatos korábbi turisztikai elképzeléseket és kezdeményezéseket, a vár írott forrásokból felvázolható történetét, valamint a bő másfél évtizede zajló régészeti feltárás legfontosabb megfigyeléseit.

Az Árpád-kori pataki királyi erdőuralom váraként az 1260-as években felépült, a 14. század végéig királyi, illetve királynéi birtokban, majd eladományozását követően a Perényi és Pálóczi családok kezén lévő vár a 16. század derekán pusztult el, közelebről nem ismert körülmények között.

A pusztulást követő több évszázados erózióknak köszönhetően a rom a 20. század elejére felszíni maradványokkal már nem rendelkezett. A trianoni döntéssel érzékenyen érintett Sátoraljaújhelyen a talpra állás lehetséges zálogaként elképzelt turisztikai célú fejlesztésekben a Várhegy is szerepet kapott. Ekkor ásatásokra is sor került a területen, ám azok rövid idő után megszakadtak, s a második világháborút követő évtizedekben a vár emléke a lokális köztudatból is csaknem teljesen kihullott. Az újhelyi vár történeti kutatásában elévülhetetlen érdemeket szerzett Dédshy Mihály, aki a rendelkezésre álló források feltárásával és közlésével összefoglalta a vár birtoklástörténetét. Az emlék tervszerű régészeti kutatása 2008 óta folyamatosan zajlik, napjainkig a Várhegy mintegy 45%-át érintette a feltáró munka. Az eddig elvégzett kutatások a Vár északnyugati harmadán egy háromszögű és egy téglalap alaprajzú torony maradványait, az egyik ciszternát, továbbá a plató peremén futó körítőfal jelentősebb szakaszait hozták felszínre, míg a délkeleti részen a platót két részre osztó szárazárók, egy lakófunkcióval azonosítható, részben alapincézett épületegyüttes, valamint a másik ciszterna került napvilágra. Bár a részletesebb építéstörténeti értékelést csak a teljes feltárást követően végezhetjük majd el, az eddigi kutatási eredmények alapján a vár életében két jelentősebb építési periódussal számolhatunk. Az első az Árpád-kori erdőispánsági vár időszaka, míg a másik a 15. század utolsó harmada, a Pálóczi-birtoklás korszaka, mely utóbbit jelentősebb kőfaragványanyag is reprezentál.

Részben a régészeti feltárások eredményeinek is köszönhetően a Várhegy Sátoraljaújhely aktív turisztikai fejlesztésének célterületévé vált. Egy több ütemben lezajlott turisztikai projekt eredményeként sor került az eddig feltárt romok konzerválására, megtörtént a feltárást támogató infrastruktúra kialakítása, míg az egyre növekvő mértékű turistaforgalom igényeit fejlesztések sorozata elégíti ki. Ez utóbbi leghangsúlyosabb eleme a romok egy része fölött kialakított acélszerkezetes kilátósétány, mely a Várhegyről nyíló panoráma feltárásán túl a romterületre is rálátást biztosít. A kortárs építészeti megoldás heves vitákat generált szakmai és laikus körökben egyaránt, a napjaink várrekonstrukcióinak egyfajta antitéziseként is értékelhető kísérlet ugyanakkor népszerű turisztikai célpont. Az építmény reverzibilitása lehetőséget biztosít arra, hogy a teljes feltárást követően újragondolhassuk a vár maradványainak bemutatását, akár más jellegű építészeti-turisztikai elképzelések mentén. 39

Albert Tamás-Ringer István: Műemlékvédelmi munkák a sátoraljaújhelyi várhegyen

Részben a régészeti feltárások eredményeinek is köszönhetően a Várhegy Sátoraljaújhely aktív turisztikai fejlesztésének célterületévé vált. Egy több ütemben lezajlott turisztikai projekt eredményeként sor került az eddig feltárt romok konzerválására, megtörtént a feltárást támogató infrastruktúra kialakítása, míg az egyre növekvő mértékű turistaforgalom igényeit fejlesztések sorozata elégíti ki. Ez utóbbi leghangsúlyosabb eleme a romok egy része fölött kialakított acélszerkezetes kilátósétány, mely a Várhegyről nyíló panoráma feltárásán túl a romterületre is rálátást biztosít. A kortárs építészeti megoldás heves vitákat generált szakmai és laikus körökben egyaránt, a napjaink várrekonstrukcióinak egyfajta antitéziseként is értékelhető kísérlet ugyanakkor népszerű turisztikai célpont. Az építmény reverzibilitása lehetőséget biztosít arra, hogy a teljes feltárást követően újragondolhassuk a vár maradványainak bemutatását, akár más jellegű építészeti-turisztikai elképzelések mentén. A tanulmány röviden bemutatja, milyen motivációk mentén zajlott a vár feltárt maradványainak konzerválása. 52

Bartos György-Mag Hella: A siklósi vár története

A dél-baranyai síkságon emelkedő sziklatömbön a Kán nemzetségbeli Siklósi-család által emeltetett vár 1294-ben jelenik meg az írott forrásokban. Luxemburgi Zsigmond 1395-ben Garai Miklósnak adományozta, kinek leszármazottai 1481-ig egyik rezidenciájukként bírták az erősséget. Ezt követően 1508-tól Perényi Imre, majd fia, Péter birtoka. 1543-ban oszmán kézre került. 1686-ban szabadult fel, hamarosan a Batthyány-család kezébe került, kik 1873-ig birtokolták. Ezután a Benyovszky-családé lett, majd az állam vásárolta meg.

Már 1955-ben megkezdődött helyreállítása, az 1960-as évektől ásátásokra és falkutatásokra is sor került Papp László, Czeglédy Ilona és Gergelyffy András vezetésével. 2004-től nagy léptékű falkutatás és részben ásátás indult meg, előbb a váruddvaron és a keleti szárnyban, majd a kápolnában és végül a további homlokzatokon. Kutatók: Bartos György, Juan Cabello, Jankovics Norbert, Héczey-Markó Ágnes, Kupovics Renáta. Mindezek eredményeképp ismert, hogy a legkorábbi vár részletei a déli szárnyban kereshetők, a szabályos, középudvaros erősség kiépítésére több szakaszban a Garaiak alatt került sor. Ekkor készült a töredékeiből rekonstruált déli zárterkély, a keleti és a déli szárnyak találkozásánál pedig a kápolna. Ennek hálóboltozatos szentélye már Perényi Imréhez köthető, aki reneszánsz nyíláskeretekkel építtette át a palotaszárnyakat is. A külső falszoros és a barbakán több szakaszban épült meg. A várépület jelenlegi második emelete és teljes homlokzatkiépítése, továbbá a külső falak lezárása több 18-19. századi építkezésnek köszönhető. 57

Kaló Judit: A siklósi vár helyreállítási munkái

A vár helyreállítása több szakaszban zajlott az 1970-es évekig. Az itt működött Tenkes Szálló és Étterem az 1990-es évek elején megszűnt, ezért 1996-ban a vagyonkezelő városi önkormányzat megbízta az akkori Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központot egy tervezési-kutatási komplex program elkészítésével. 2004-ben hasznosítási programterv, majd engedélyezési és kivitelezési terv készült, kezdetben alapvetően szállodai és várszínházi funkciókra, míg a déli és a keleti szárny a kápolnával továbbra is múzeumi, kiállítóhelyi szerepet töltött volna be. Ezt követően három ütemben 2015-ig történt meg az átfogó helyreállítás. Ennek fontos elemei a keleti szárny Perényi-kori homlokzata és emeleti belső terei rekonstrukciója, az udvar délkeleti sarkában a reneszánsz loggia visszaépítése, a teraszok, falszorosok és a kápolna helyreállítása, ezen belül egy új közlekedési rendszer kialakítása, továbbá egy (azóta bezárt) látogatóközpont kiépítése a vár bejárata előtt. 63

Feld István: A solymári vár építéstörténete

A Budai-hegység és a Pilis között húzódó széles völgy déli szélén emelkedő dombon 1390 előtt emeltetett erősséget – e vármegye egyetlen késő középkori magánváráként – a Lackfi-család. A 14. század

végétől Luxemburgi Zsigmond király haláláig uralkodói birtok, majd a Rozgonyiak, 1453 és 1482 között a Garaiak vára volt. Corvin Jánosé, majd tőle Ráskay Balázssé, kitől 1496-ban II. Ulászló szerezte meg. II. Lajos 1526-ban Bakics Pálnak, Habsburg Ferdinánd 1531-ben Buda városának adományozta. Az oszmánok nem szállták meg, romjait a 18. században újratelepülő falu lakói bontották el, sokszor az alapfalakat is kitermelve. 1875-ben már nem látszottak falmaradványai. Feltárását 1929 és 1934 között Valkó Arisztid amatőr régész kezdte meg, majd 1972 és 1977 között Kozák Károly és Feld István folytatta, s az utóbbi irányította 2001 és 2013 között az ásatásokat, amelyek szinte a vár teljes területét érintették. A 14. századi várat egy ovális falgyűrű alkotta, északi részén egy palotaépülettel. Ez utóbbit a 15. század közepén egy kétszintes mélypincével ellátott szárnyal kivánták bővíteni, de ez a munka félbeszakadt. II. Ulászló birtoklása idején a közeli Nyék királyi udvarházán is dolgozó kőfaragók készítette reneszánsz nyíláskeretekkel épült át a palota. Ekkor keleten egy szabadon álló négyzetes tornyot, s nyugaton egy belül nyitott védőművet is emeltek. Talán már 1526 után épült a keleti várrészt lerekesztő fal. Ekkor a vár kapuját is áthelyezhették. 74

Szalay Gábor: A solymári középkori vár romterületének helyreállítása 2005–2012

Pest vármegyében, Budapesttől északnyugatra 15 km-es távolságban fekvő Solymár nagyközség szélén emelkedik a Várhegy, ahol először 1929 és 1943 között, majd azt követően 1972-től került sor ásatásokra. A kirándulók által látogatott romterület kiépítését az Európai Unió csatlakozással párhuzamosan kiírt SAPARD pályázat keretében kezdte meg 2006-ban a solymári önkormányzat. A tanulmány részletezi a tervezési előzményeket és a végleges program kialakítását. A fő tervezési szempontok a megmaradt és feltárt romok, valamint a pótlandó, újra alkotandó elemek hasznosítása vonatkozásában a következők voltak: 1. a vár külső határoló falainak részleges visszafalazása; 2. az öregtorony, mint kilátó torony kiépítése; 3. a palota alagsora, mint bemutatótér kialakítása, a feltárások során előkerült kötöredékekből rekonstruált nyíláskeret-másolatokkal; 4. a kapu és a várkút, mint pótlandó funkcionális elemek.

A cikk ismerteti az udvar szintje alatti kétszintes pince feltárását és szakaszos helyreállítását, bemutatja a társzművészetek szerepét a kút újrállítása során, részletezi a helyreállítás során felmerült nehézségeket, a feltárt falak értelmezését, és az építkezés lefolyását. Javaslatot tesz a jövőbeli feladatokra, így az elővár területén még szükséges jelentős várfal-visszaépítésre, a mélypincében a régészeti feltárás befejezésére és a kapcsolódó helyreállításokra. A projekt komplett befejezése 2006-ban megtörtént, de a mélypince részleges feltárása és kőritőfalainak helyreállítása 2012-ig tartott. 81

Juan Cabello: A vámosatyai vár állagmegóvása a kutató szemével

A történeti Bereg megyében, Vámosatya és Gelénes határában, az egykori Csaronda folyó által határolt felszígen 1539 és 1547 között építette fel várát Büdy Mihály. 1564 őszén, az északkeleti várháborúk során, János Zsigmond emberei – Báthori István, a későbbi lengyel király vezetésével – a várat ostrommal elfoglalták és lerombolták, s felépítésére ezek után már nem is került sor. 1579-ben egy, a Büdy család birtokait összegző királyi adománylevélben romvárként szerepel.

A vizes, mocsaras területre épült várat kettős árok és sáncrendszer veszi körbe. Az eddigi régészeti kutatások a négyzet alaprajzú, törtköből és téglából épült – pincéből és földszintből álló lakószárnyakkal, valamint konyhával és ciszternával beépített – belső vár területére korlátozódtak. A vár legkorábbi bejáratát a délkeleti várfalban alakították ki. A lakószárnyaknak csak pincésintje maradt ránk, míg földszinti falainak nagy része az ostrom során leomlott – a még álló falakat idővel a környék lakossága hordta el. 1563-ban a vár bejáratát megerősítették egy eléje épített kétszintes toronnyal. 1563-ban azonban nemcsak a kaputorony épült fel, hanem a belső vár sarkai elé három félköríves – fa-föld szerkezetű – rondellát emeltek, amelyeket hasonló szerkezetű palánkkerítés kötötte össze.

2022-ben megkezdődhetnek a kitakart falak állagmegóvási munkálatai, ám két-három nap alatt kiderült, hogy a vállalkozónak és embereinek (egy-két kivételtől eltekintve) ismeretei és empátiája kevésnek bizonyult a feladat szakmailag elvárható elvégzésére. Az eredményt jól illusztrálják a tanulmány képei. Az állagmegóvási munkálatokat a tereprendezés zárta, amelyet a megadottól eltérő időpontban régészeti felügyelet nélkül végeztek el. Az eredmény nem maradt el, a domboldalt vörösré színezte az egykori palánk feltépett és „gondosan” szétterített maradványa. Ott jártunk alkalmával az új terepszinten – jelentéktelennek aligha mondható – leletanyagot (többek között mázas, évszámos kályhacsempé és kályhaszem töredékeket, valamint szakállas puskagolyót) gyűjtöttünk össze. 91

Gerák Miklós: Állagvédelem a gyakorlatban: Vámosatya, **Büdy-vár állagvédelmének története (2006-2022)**

Váraink fennmaradása szempontjából a leginkább hátrányos helyzetben várromjaink vannak. 1990 óta több váremlékünk is felújításra eshetett át, azonban ezek között elvétve akadt várrom. A műemlékek üzemeltetése, fenntartása anyagokat, speciális tudást és felkészültséget igényel, ebből adódóan rendkívül költséges is. Ezt önerőből a kisebb önkormányzatok előteremteni képtelenek, márpedig több várromunk zöme esetében a romok fenntartásért ilyen önkormányzat a felelős, akiknek még a minimum programként jelentkező és azonnali beavatkozást igénylő fenntartási, állagvédelmi feladatok is nagy terhet jelentenek. Ehhez a forráshoz szinte kizárólag a központi támogatási rendszeren keresztül van esélyük. Am a helyzetet bonyolítja a jogi környezet összetettsége, körülményessége, valamint a hazai pályázati rendszer szűkkörűsége.

Mindezek ellenére Vámosatya községe 2005-ben elszántan vágott bele a település határában fekvő és a 20. század második felében „újra felfedezett” Büdy-várrom feltárásának és bemutatásának hosszadalmas folyamatába. A pályázati melléletek összeállításához partnereket keresve 2005-ben felvették a kapcsolatot Juan Cabello régésszel – később csatlakozott hozzá Szabó Renáta régész és Gál Tibor –, valamint Gerák Miklós építésszel. A közös munka kisebb megszakításokkal egészen 2022-ig az állagvédelmi kivitelezési munkák végéig tartott. Ez idő alatt a saját és a sikeres pályázati forrásnak köszönhetően feltárára kerültek a belső vár falmaradványainak részletei, amelyeket azonban nem azonnal követhettek az állagvédelmi munkák. Ugyan több programterv, állagvédelmi és örökségvédelmi terv is született, azonban különböző adminisztratív és gazdasági körülmény miatt a megnyert pályázati forrás csupán csak 2022-ben állt rendelkezésre. Ekkor kezdődhettek el a várva várt kivitelezési munkák.

A végleges állagvédelmi tervek a szűkös források és az üzemeltetéssel, valamint a fenntarthatósággal kapcsolatos realitások figyelembevételével készültek. A célkitűzés alapvetően – követve a régészeti kutatások határait – a feltárt belső vár maradványainak állagmegóvása volt. Ezen kívül kiemelt jelentősége volt még a vár jövőbeli látogatói számára egy értelmezhető várkontúr láttatása, a vár egykori kiterjedésének és a várbejárat érzékeltetése. Ezt szolgálta műszakilag a külső és belső terep rendezésén és a vaskos várfalak szerkezeti javításán kívül, a feltárások során felszínre került egy-két olyan részlet (lőrések, nyílások), kiegészítése, rekonstrukciója is, amelyeket állagmegóvási szempontból is fontos volt rekonstruálni, mert csak kiegészítve lehetett tartósan megóvni.

A kivitelezés folyamatos kutatói megfigyelés és kivitelezői igény szerinti tervezői művezetés mellett zajlott. A szükséges tisztításokat a kutató irányítása mellett, az állagvédelmi munkákat a részlet rekonstrukciókkal együtt tervezői naplóbejegyzések szerint kellett volna készítenie a vállalkozónak, amely nem mindig sikerült a terveknek és elvárásoknak megfelelően. Hiába a kutatói és tervezői jelenlét; ami nem megy, az nem megy! De mindennek ellenére a legalapvetőbb építettői szándék mégis csak megvalósult. ... és ennek örülni kell! 98

ABSTRACT

István Feld: László Gerő (1909–1995) 1

STUDIES

Gergely Buzás: Theoretical reconstruction of the Nagyvázsony Castle

The Vezsenyi family built their manor house in Nagyvázsony at the turn of the 14th and 15th centuries. Around 1463–64, László Vezsenyi, King Matthias Corvinus' master of horses, built the Vázsonykő Castle on the site of the former manor house. After Vezsenyi's death in 1473, the king donated this castle to his general, Pál Kinizsi. The castle had a rectangular layout and originally consisted of an L-shaped, one-story palace building and a gate tower. Kinizsi converted and expanded the castle: he built the residential tower, the castle chapel, enlarged the grand hall, had a second floor built on the palace wing, and surrounded the courtyard with a Gothic loggia. In his will, Kinizsi left the castle and its estates to his young wife, Benigna Magyar. After her husband's death, Benigna married Márk Horváth, who further expanded the Nagyvázsony Castle. This was the time when the outer castle wall and the deep dry moat, as well as the barbican protecting the gate were built. The chapel was enlarged, and an additional floor was added to the residential tower and the palace. After the death of Márk Horváth, Benigna married Gergely Kereki, but their marriage ended tragically: Benigna made her rowdy and drunkard husband killed and threw his body into the castle moat. Although she was convicted of murder, the king eventually pardoned her for the merits of her father and former husband. After Benigna's death, the castle passed into the hands of the heirs of Márk Horváth. As a response to the Turkish threat, Nagyvázsony was used as a border fort from 1547, with a royal guard stationed within its walls. Its military role increased after the fall of Veszprém in 1552, and at that time its walls were reinforced. However, after the recapture of Veszprém in 1566, the castle's importance decreased. In the 17th century, it was besieged by the armies of István Bocskai, Gábor Bethlen and then Imre Thököly. After the extinction of the Horváth family, the castle was purchased by István Zichy in 1649. Ferenc Zichy renovated the building in the mid-18th century, also establishing a manor prison and workshops in it. However, a new Baroque palace was soon built on the edge of the village, and the landlords abandoned the castle. By the 1770s, it was in ruins, only the residential tower was used as a manor prison until 1848, later it was converted into servants' quarters.

The historic restoration and archaeological research of the castle took place between 1954 and 1960 under the supervision of István Éri, and the restoration was led by János Sedlmayr. Between 2003 and 2005, new excavations were started on the western rampart of the castle, led by László Gere and András Koppány, while Gergely Buzás, Balázs Bodó and Krisztina Orosz processed the stone carvings of the castle. The finds from the 1954–1960 excavations were processed by Márton Szvath in 2008. The results of this research served as the base for the latest restoration of the Nagyvázsony Castle, which has begun in 2018 within the framework of the National Palace and Castle Program. That year, Ádám Pátkai, an archaeologist from the Dezső Laczkó Museum in Veszprém, conducted excavations in the palaces of the inner castle and the southern rampart of the outer castle. In parallel, András Koppány and András Fülöp, archaeologists from the Hungarian Museum of Architecture and Monument Protection Documentation Center, completed the external documentation of the two façades of the residential tower. The restoration plans were prepared by Tamás Albert. During the works, new wings were erected in place of the castle's ground and first floor rooms, with the aim of housing an exhibition to present the castle's history and former inhabitants. The restored castle opened its doors to visitors in 2022, and its exhibition installations were completed in 2023. 3

Tamás Albert: Reconstruction of the Nagyvázsony Castle, 2021–2022

The new reconstruction of the castle is the result of a development involving many compromises, which do not intend to recite an earlier construction period, but rather to create a new unit based on historical data more authentic than ever before. Rebuilding the former spaces and details has made it

easier and more experiential to walk around and explore the castle compared to the previous restoration. The gate tower, the mass of the two palace wings and the loggia courtyard are prominently displayed, while the additions are just references of little-known former details. The contemporary tools and schematized masses used also serve to preserve the values of the original parts. In many cases, the use of materials resulted from today's requirements. From this perspective, it is worth highlighting the loggia which was reconstructed with artificial stone copies of the original elements, as well as the issue of the fenestration frames created either using the original stone elements or with a contemporary design. The chapel windows are modern works of glass art. As for newly created spaces, two forms of furniture can be found. The event functions – like the grand hall, the corner room and the chapel – were furnished with contemporary forms referring to the original use of space, while elsewhere exhibition installations were placed. An important task was the landscaping of the surroundings, dealing with the row of pillories in the so-called criminals' garden, and establishing café and museum shop in the fort area. 12

Zsuzsa Pető – Gábor Tomka: History and construction history of Regéc Castle

The tower castle built by the Aba clan on the northern peak of the horn-shaped hilltop is first mentioned in written sources at the beginning of the 14th century. It soon came into royal hands, and in 1426 Sigismund of Luxembourg donated it to the Serbian despot in exchange for the castles of Belgrade and Golubac. Matthias Corvinus granted it to the Szapolyai family in 1464. In 1541, it was acquired by the Serédi family, the followers of Ferdinand I, and their descendants inhabited it for nearly a century. The castle was an Esterházy estate for a short time, then in 1644 George I Rákóczi captured it in a siege. It later served as one of the family's residences. Its demolition began in 1686. The castle excavation was led by Zoltán Simon from 1999, whose work was continued by Mihály Giber, Dóra Hegyi, Zsuzsa Pető and Gábor Tomka. The southern part of the castle is still unexplored today.

The Árpád-era fortress was expanded with additional building wings already in the 14th century. The construction of the so-called Middle Castle to the south of it began in the 15th century. In the 16th century, the Upper Castle was rebuilt and expanded with a cylindrical cannon tower, the outer walls were equipped with bastions, and the eastern residential wing of the Middle Castle was built in several stages. Significant construction works also took place during the Rákóczi era of the castle. A large number of 17th-century censuses make it possible to recall the former form of the fortress. 19

Attila Kosdi: Monument protection works of the Regéc Castle between 2006 and 2023.

Thoughts of the architect

Community archaeological excavations have been ongoing in the Regéc Castle for 20 years since the early 2000s. After 2012, conservation work began with minor additions, and then increasingly significant conservation works made the former ruin more and more attractive. The work was carried out under the supervision of the commissioned archaeologist, architect and stone restorer. The individual works were continuously built on each other, and their progress was defined by professional experience. The continuous, one-on-one conservation work produced professionally credible results and led to spectacular ruin protection. There is still work to be done in the castle, as some parts of it are in ruins even today. In these parts, the new approach to monument protection will determine the way and method of the continuation. 25

István Ringer: The Castle of Sátoraljaújhely

In relation to a contemporary architectural solution aimed at presenting the ruins being revealed as a result of the ongoing archaeological excavation of the Sátoraljaújhely Castle, the study describes previous tourism ideas and initiatives related to the ruin, the history of the castle as outlined in written sources, and the most important observations of the archaeological excavations that have been ongoing for over a decade and a half. The castle was built in the 1260s as the fortification of the Árpád-era royal forest estate of Patak. It was a royal and queenly possession until the end of the 14th century. Through a later donation, the castle became the estate of the Perényi and Pálóc families, then it was destroyed in the middle of the 16th century under unknown circumstances. Due to centuries of erosion following the destruction, the ruin no longer had any above ground remains by the beginning of the 20th century. Várhegy (= Castle Hill) also played a role in the tourism-oriented developments envisioned as a possible guarantee of recovery for Sátoraljaújhely, which was sensitively affected by the Trianon decision. At that time, excavations were also carried out in the area, but they were stopped after a short time. In the decades following World War II, the memory of the castle almost completely disappeared from local public consciousness. Mihály Détsky made invaluable contributions to the historical research of the Sátoraljaújhely Castle, summarizing the history of the castle's ownership

by exploring and publishing the available sources. Planned archaeological research of the monument has been ongoing since 2008, and to date, approximately 45% of Várhegy has been affected by the excavation works. In the northwestern third of the castle, the research carried out so far has brought to light the remains of a triangular and a rectangular tower, one cistern, and significant sections of the perimeter wall running along the edge of the plateau. In the southeastern part, a dry ditch dividing the plateau into two parts, a building complex with residential function and partial basement, and the other cistern were discovered. Although a more detailed historical assessment of the building will only be possible after the complete excavation, based on the research results achieved so far, two major construction periods can be expected in the life of the castle. The first is the Árpád-era period of the forest lordship castle, while the other is the last third of the 15th century, the era of the Pálóc possession, which is also represented by significant stone carvings.

Partly thanks to the results of archaeological excavations, Várhegy has become a target area for active tourism developments in Sátoraljaújhely. As a result of a tourism project carried out in several phases, the previously excavated ruins have been conserved, the infrastructure supporting the excavation has been established, while a series of developments satisfy the needs of the ever-increasing tourist traffic. The most prominent element of the latter is the steel-structured observation deck built above part of the ruins, which, in addition to revealing the panorama from Várhegy, also provides a view of the ruin site. The contemporary architectural solution generated heated debates in both professional and lay circles, however, the experiment, which can be seen as a kind of antithesis to today's castle reconstructions, has become a popular tourist destination. The reversibility of the structure provides the opportunity to rethink the presentation of the castle's remains after full excavation, even along with different architectural and touristic ideas. 39

Tamás Albert – István Ringer: Monument protection works on the castle hill in Sátoraljaújhely
Partly thanks to the results of archaeological excavations, Várhegy has become a target area for active tourism developments in Sátoraljaújhely. As a result of a tourism project carried out in several phases, the previously excavated ruins have been conserved, the infrastructure supporting the excavation has been established, while a series of developments satisfy the needs of the ever-increasing tourist traffic. The most prominent element of the latter is the steel-structured observation deck built above part of the ruins, which, in addition to revealing the panorama from Várhegy, also provides a view of the ruin site. The contemporary architectural solution generated heated debates in both professional and lay circles, however, the experiment, which can be seen as a kind of antithesis to today's castle reconstructions, has become a popular tourist destination. The reversibility of the structure provides the opportunity to rethink the presentation of the castle's remains after full excavation, even along with different architectural and touristic ideas. The study briefly presents the motivations behind the conservation of the excavated remains of the castle. 52

György Bartos – Hella Mag: The history of Siklós Castle

The castle built by the Siklósi family of the Kán clan on a rocky outcrop on the Southern Baranya Plain first appears in written sources in 1294. Sigismund of Luxembourg donated it to Miklós Garai in 1395, whose descendants held the fortress as one of their residences until 1481. After that, from 1508, it was owned by Imre Perényi, then his son, Péter. The castle fell into Ottoman hands in 1543. It was liberated in 1686 and soon came into the possession of the Batthyány family, who owned it until 1873. It then became the property of the Benyovszky family and was later purchased by the state.

Its restoration has already begun in 1955, then excavations and wall research began in the 1960s under the leadership of László Papp, Ilona Czeglédy and András Gergelyffy. From 2004, large-scale wall research and partial excavation works began, first in the castle courtyard and the eastern wing, then in the chapel and finally on the other facades. Researchers: György Bartos, Juan Cabello, Norbert Jankovics, Ágnes Héczey-Markó, Renáta Kupovics. As a result of all these works, it is known that the earliest details of the castle can be found in the southern wing, and the regular fortress with a central courtyard was built in several stages under the era of the Garai family. The southern enclosed balcony, reconstructed from its fragments, was created at that time, and the chapel was built at the junction of the eastern and southern wings. Its net-vaulted sanctuary can be attributed to Imre Perényi, who also had the palace wings rebuilt with Renaissance opening frames. The outer rampart and barbican were built in several stages. The current second floor and entire façade of the castle building, as well as the closure of the outer walls, are the result of several constructions carried out in the 18th-19th century. 57

Judit Kaló: Restoration works of the Siklós Castle

The restoration of the castle took place in several stages until the 1970s. The Tenkes Hotel and Restaurant that previously operated here was closed in the early 1990s, so the city government

entrusted the then State Monument Conservation and Restoration Center with the preparation of a complex planning and research program in 1996. In 2004, a utilization program plan, then a building permit and construction plan were prepared. Initially primarily hotel and castle theater functions were planned, while the southern and eastern wings with the chapel would have continued to serve as museums and exhibition spaces. Later, comprehensive restoration was carried out in three phases until 2015. Important elements of this were the reconstruction of the Perényi-era façade and upper-floor interiors of the eastern wing, the reconstruction of the Renaissance loggia in the southeast corner of the courtyard, the restoration of the terraces, ramparts and the chapel, including the creation of a new circulation system, and the construction of a (since closed) visitor center in front of the castle entrance. 63

István Feld: The construction history of Solymár Castle

Before 1390, the Lackfi family built a fortress on a hill rising on the southern edge of a wide valley between the Buda Hills and the Pilis Mountains – being the only private castle of the late medieval period in this county. From the end of the 14th century until the death of King Sigismund of Luxembourg, it was a royal estate, then it went into the hands of the Rozgonyi family, and from 1453 to 1482 it was the castle of the Garai family. Later it became the property of János Hunyadi, then Balázs Ráskay, from whom the castle was acquired by Vladislaus II in 1496. Louis II donated it to Pál Bakics in 1526, and Ferdinand of Habsburg to the city of Buda in 1531. The Ottomans did not occupy it, the castle ruins were demolished by the villagers who resettled in the 18th century, often even dismantling the foundation walls. By 1875, the remains of the castle walls have vanished. The castle's excavation was started between 1929 and 1934 by amateur archaeologist Arisztid Valkó, then continued between 1972 and 1977 by Károly Kozák and István Feld. The latter directed the 2001-2013 excavations, which affected almost the entire area of the castle. The 14th-century castle was formed by an oval ring of walls, with a palace building in the northern part. The latter was intended to be expanded with a two-story wing with a deep cellar in the mid-15th century, but this work was interrupted. During the reign of Vladislaus II, the palace was rebuilt with Renaissance window frames made by stonemasons who also worked at the royal manor house of the nearby Nyék. At that time, a free-standing square tower was built on the eastern side, and an internally open defensive structure was erected on the western part. The wall enclosing the eastern part of the castle was probably built after 1526. At that time, the castle gate may also have been moved. 74

Gábor Szalay: Restoration of the ruins of the medieval castle of Solymár 2005–2012

In Pest County, 15 km northwest of Budapest, on the edge of the large village of Solymár, Várhegy rises, where excavations first took place between 1929 and 1943, and then from 1972 onwards. The development of the ruin site popular with tourists was started by the Municipality of Solymár in 2006 within the framework of the SAPARD tender announced in parallel with the accession to the European Union. The study provides a detailed description of the planning history and the development of the final program. The main design considerations regarding the utilization of the remaining and excavated ruins, as well as the elements to be replaced and recreated, were as follows: 1. partial re-wall of the outer boundary walls of the castle; 2. construction of the old tower as a lookout tower; 3. development of the palace basement as a display space, with replicas of fenestration frames reconstructed from stone fragments found during the excavations; 4. the gate and the castle well as functional elements to be replaced.

The article describes the excavation and phased restoration of the two-story cellar below the courtyard level, presents the role of the associated arts in the reconstruction of the well, details the difficulties encountered during the restoration, the interpretation of the excavated walls, and the progress of the construction. It makes suggestions for future tasks, such as the large-scale reconstruction of the castle wall in the area of the fort, the completion of the archaeological excavation in the deep cellar and the related restorations. The project was fully completed in 2006, but the partial excavation of the deep cellar and the restoration of its surrounding walls lasted until 2012. 81

Juan Cabello: The conservation of the Vámosatya Castle through the eyes of a researcher

In the historical Bereg County, on the border of Vámosatya and Gelénes, on the peninsula bordered by the former Csaronda River, Mihály Büdy built his castle between 1539 and 1547. In the autumn of 1564, during the castle wars in the northeast, the men of John Sigismund Zápolya – led by Stephen Báthory, the later king of Poland – besieged and destroyed the castle, and it was never rebuilt again. In 1579, it was listed as a ruined castle in a royal deed summarizing the Büdy family's estates.

The castle, built on a wet, marshy area, is surrounded by a double moat and a system of ramparts. Archaeological research to date has been limited to the area of the inner castle (with residential wings

consisting of a basement and ground floor, as well as a kitchen and cistern), which has a square floor plan and was built of rubble stone and brick. The earliest entrance to the fortification was built in the southeastern castle wall. Only the basement level of the residential wings survived, while most of the ground floor walls collapsed during the siege – the remaining walls were eventually torn down by the locals. In 1563, the entrance to the castle was reinforced with a two-story tower built in front of it. However, in 1563, not only was the gate tower built, but three semicircular roundels – made of wood and earth – were erected in front of the corners of the inner castle, which were connected by a palisade fence of a similar structure.

The preservation works on the uncovered walls could be started in 2022, but within two or three days it became clear that the knowledge and empathy of the contractor and his people (with one or two exceptions) proved insufficient to professionally complete the task. The results are well illustrated by the images from the study. The conservation works were completed with landscaping, which was carried out at a different time than specified and missing any archaeological supervision. As a corresponding result the hillside was colored red by the torn and 1carefully1 spread out remains of the former palisade. During our visit there, we collected finds at the new field level, the importance of which can hardly be called insignificant (including glazed, dated stove tiles and stove hearth fragments, as well as an arquebus bullet). 91

Miklós Gerák: Conservation in practice: The conservation history of the Büdy Castle in Vámosatya (2006–2022)

In terms of castle preservation, our castle ruins are in the most disadvantaged position. Since 1990, several Hungarian castle monuments have undergone renovation, but only a few castle ruins were among them. The operation and maintenance of monuments require materials, special knowledge and preparation, and are therefore extremely costly. Smaller local governments are unable to raise this amount from their own resources. However, in most of the cases, such local governments are responsible for maintaining the ruins, for whom even the maintenance and conservation tasks – to be considered a minimum program requiring immediate intervention – represent a great burden. They have access to this resource almost exclusively through the central funding system. But the situation is complicated by the complexity and cumbersome nature of the legal environment, as well as the narrow scope of the domestic tender system.

Despite all this, in 2005 the village of Vámosatya determinedly took on the lengthy process of excavating and presenting the Büdy Castle ruins, located on the outskirts of the village and ‘rediscovered’ in the second half of the 20th century. In search of partners to compile the tender annexes, in 2005 they contacted archaeologist Juan Cabello – who was later joined by archaeologist Renáta Szabó and Tibor Gál – and architect Miklós Gerák. With minor interruptions, the joint work lasted until the completion of the conservation works in 2022. During this time, thanks to the municipality’s own resources and the successful tender, details of the remains of the inner castle walls were excavated, which, however, could not be immediately followed by conservation work. Although several program plans, conservation and heritage protection plans were prepared, due to various administrative and economic circumstances, the awarded funding only became available in 2022. This is when the long-awaited construction work could begin.

The final conservation plans were prepared with the consideration of scarce resources and the realities of operation and sustainability. Keeping the territorial limits of archaeological research, the objective was basically to preserve the remains of the excavated inner castle. Besides, it was of particular importance to provide future visitors with an interpretable image of the castle contour, giving them a sense of the castle’s former volume and entrance. From a technical point of view, this goal was served by the landscaping of the external and internal area and the structural repair of the thick castle walls, as well as the completion and reconstruction of one or two details (loopholes, openings) that came to light during the excavations. Their reconstruction was also important from a conservation point of view, as their preservation could be solved only by addition.

The construction took place under continuous researcher observation and architect supervision as required by the contractor. The contractor should have carried out the necessary cleaning works under the supervision of the researcher, and the conservation work, including the reconstruction of details, should have been performed according to the architect’s log entries, although this did not always go according to plans and expectations. No matter if the researchers and the architect were present; you can’t force what doesn’t work! But despite all the shortcomings, the builder’s most basic goal was still realized... and that’s something to be happy about! 98

AUS DEM INHALT

István Feld: László Gerő (1909–1995) 1

ABHANDLUNGEN

Gergely Buzás: Theoretische Rekonstruktion der Festung von Nagyvázsony

Die Familie Vezsenyi erbaute ihr Herrenhaus in Nagyvázsony um die Wende vom 14. zum 15. Jahrhundert. Auf dem Platz des Herrenhauses errichtete der Stallmeister des Königs Matthias, László Vezsenyi um 1463–64 die Festung von Vázsonykő, die er nach dem Tod des Königs im Jahr 1473 seinem Kriegsherren, Pál Kinizsi schenkte. Die Burg mit rechteckigem Grundriss bestand ursprünglich aus einem L-förmigen, einstöckigen Palastgebäude und einem Torturm. Kinizsi ließ die Burg umbauen und erweitern: Er errichtete den Wohnturm und die Burgkapelle, vergrößerte den großen Saal, baute ein zweites Stockwerk auf den Palastflügel aufsetzen und umgab den Hof mit einer gotischen Loggia. Kinizsi vermachte in seinem Testament die Burg und das dazugehörige Landgut seiner jungen Ehefrau Benigna Magyar. Nach dem Tod ihres Mannes heiratete Benigna den Herren Márk Horváth, der die Burg von Nagyvázsony weiter vergrößerte. Derzeit wurden die äußere Burgmauer und der tiefe, trockene Burggraben sowie die Barbakane zum Schutz des Tores errichtet. Die Kapelle wurde vergrößert, auf dem Wohnturm und dem Palast wurde ein weiteres Stockwerk erbaut. Nach dem Tod von Márk Horváth heiratete Benigna Gergely Kereki, aber die Ehe hatte ein tragisches Ende: Benigna ließ ihren aufsässigen und trunksüchtigen Ehemann ermorden und seine Leiche in den Burggraben werfen. Sie wurde wegen Mordes zwar verurteilt, begnadigte sie der König schließlich aufgrund der Meriten ihres Vaters und ihres verstorbenen Ehemannes. Nach dem Tod Benignas wurde die Burg zum Besitz der Erben von Márk Horváth. Durch die Bedrohung der Osmanen wurde Nagyvázsony ab dem Jahr 1547 zu einer Grenzburg, unter deren Mauern königliche Garden stationiert waren. Nach dem Fall von Veszprém im Jahr 1552 nahm ihre militärische Bedeutung zu, derzeit wurden ihre Mauern verstärkt. Nach der Rückeroberung von Veszprém im Jahr 1566 nahm ihre Bedeutung jedoch ab, und im 17. Jahrhundert wurde sie von den Truppen István Bocskais, Gábor Bethlens und später Imre Thökölys belagert. Nach dem Aussterben der Familie Horváth wurde die Burg 1649 von István Zichy gekauft. Zur Mitte des 18. Jahrhunderts renovierte Ferenc Zichy das Gebäude, das als herrschaftliches Gefängnis sowie Werkstätten eingerichtet wurde. Am Rande des Dorfes wurde bald jedoch ein neues Barockschloss erbaut, so verließen die Gutsherren die Burg. In den 1770er Jahren war es schon eine Ruine; bis 1848 wurde nur der Wohnturm als Gefängnis genutzt, später in Dienstoffiziersquartiere umgewandelt.

Die denkmalpflegerische Restaurierung und archäologische Forschung der Burg fanden zwischen 1954 und 1960 unter der Leitung von István Éri statt, die Restaurierung wurde von János Sedlmayr geleitet. Zwischen 2003 und 2005 wurden unter der Leitung von László Gere und András Koppány neue Ausgrabungen in der Westwandschlucht der Burg begonnen, und Gergely Buzás, Balázs Bodó und Krisztina Orosz bearbeiteten die Steinmetzartikel der Burg. Die Funde der Ausgrabungen von 1954–1960 wurden 2008 von Márton Szvath bearbeitet. Anhand der Ergebnisse dieser Untersuchungen begann 2018 die neueste Restaurierung der Burg von Nagyvázsony im Rahmen des Nationalen Burgprogramms. Dieses Jahr führte Ádám Pátkai – der Archäologe am Dezső Laczkó Museum in Veszprém – Ausgrabungen in den Palästen der inneren Burg und im südlichen Mauerpass der äußeren Burg durch, während András Koppány und András Fülöp – Archäologen am Ungarischen Architekturmuseum und Dokumentationszentrum für Denkmalschutz – die äußere Dokumentation der beiden Fassaden des Wohnturms übernahmen. Die Restaurierungspläne wurden von Tamás Albert erstellt. Während der Bauarbeiten wurden auf dem Platz der Räume im Erdgeschoss und im ersten Stock der Burg neue Flügel errichtet, in denen eine Ausstellung über die Geschichte der und die ehemaligen Bewohner der Burg präsentiert war. Die restaurierte Festung öffnete 2022 seine Türen für die Besucher, die Ausstellungen wurden 2023 fertiggestellt. 3

Tamás Albert: Rekonstruktion der Festung von Nagyvázsony in den Jahren 2021-2022

Der neue Ausbau der Burg ist das Ergebnis einer Entwicklung, die viele Kompromisse erforderte und nicht die Rekonstruktion einer früheren Bauperiode erzielte, sondern vielmehr eine neue Einheit auf der Grundlage authentischerer historischer Daten. Durch den Wiederaufbau der ehemaligen Räumlichkeiten und Einzelheiten kann die Burg – im Vergleich zur vorherigen Restaurierung – leichter und erlebnisreicher erkundet werden. Der Torturm, die Masse der beiden Palastflügel und der Loggia-Innenhof erschienen prominent, während die Ergänzungen oft nur auf wenig bekannte frühere Details hindeuten. Die verwendeten zeitgenössischen Werkzeuge und schematisierten Massen dienen auch dazu, die Werte der ursprünglichen Teile zu bewahren. Die Verwendung der Materialien basierte bei vielen Fällen auf den heutigen Anforderungen. In dieser Hinsicht sind die Rekonstruktion der Loggia mit künstlichen Steinkopien der Originalelemente, die Verwendung originaler Steinelemente und die Frage der Öffnungsrahmen mit zeitgenössischem Design hervorzuheben. Die Kapellenfenster sind moderne Glaskunstwerke. Bei den neuen Räumen sehen wir zwei Arten der Ausrüstungen. Die Räume mit Veranstaltungsfunktionen – im Falle des großen Saals, des Ecksaals und der Kapelle – wurden mit Möbeln mit zeitgenössischen Formen ausgestattet, die auf ihre ursprüngliche Nutzung verweisen, während in anderen Räumen Ausstellungsinstitutionen zu sehen sind. Die eine wichtige Aufgabe war die Gestaltung der Umgebung, die Wiederherstellung der Schutthaufenreihe des Räuber Gartens anhand der Darstellungen sowie die Einrichtung eines Cafés und eines Museumsshops im Bereich der Vorburg. 12

Zsuzsa Pető – Gábor Tomka: Die Geschichte sowie Baugeschichte der Burg von Regéc

Die von der Familie Aba auf dem nördlichen Gipfel des hornförmigen Hügels errichtete Turmburg wurde erstmals zu Beginn des 14. Jahrhunderts in schriftlichen Quellen erwähnt. Sie wurde kurz danach zum königlichen Besitz, und 1426 schenkte Sigismund von Luxemburg sie dem serbischen Despoten im Tausch gegen die Burgen von Belgrad und Golubac. Matthias Hunyadi schenkte sie 1464 der Familie Szapolyai. Im Jahr 1541 wurde sie von den Gefolgsleuten Ferdinands von Habsburg, der Familie Serédi, erworben, und ihre Nachkommen bewohnten sie fast ein Jahrhundert lang. Kurze Zeit war sie im Besitz der Familie Esterházy, dann wurde sie 1644 durch Belagerung von Georg I. Rákóczi erobert. Später diente die Burg als einer der Nebenwohnsitze der Familie. Ihr Abriss begann im Jahr 1686. Die Ausgrabung der Burg wurde ab 1999 von Zoltán Simon geleitet, seine Arbeit setzten und setzen Mihály Giber, Dóra Hegyi, Zsuzsa Pető und Gábor Tomka fort. Der südliche Teil der Burg wurde bis heute noch nicht ausgegraben.

Die Festung aus der Árpád-Ära wurde bereits im 14. Jahrhundert mit Seitenflügeln erweitert. Der Bau der sog. Mittleren Burg, die südlich von der Festung liegt, begann im 15. Jahrhundert. Im 16. Jahrhundert wurde die sog. Obere Burg umgebaut und mit einem zylindrischen Kanonenturm erweitert, die äußeren Mauern wurden mit Bastionen versehen und der östliche Wohnflügel der sog. Mittleren Burg wurde in mehreren Etappen errichtet. Während des Besitztums der Rákóczis fanden auch bedeutende Bauarbeiten statt. Das Nacherleben der früheren Form der Festung ermöglichen die zahlreichen Volkszählungen aus dem 17. Jahrhundert. 19

Attila Kosdi: Denkmalpflegerische Arbeiten an der Burg von Regéc zwischen 2006 und 2023. Gedanken des Architekten-Designers

Seit den frühen 2000er Jahren fanden über 20 Jahre öffentliche archäologische Ausgrabungen in der Burg von Regéc statt. Nach 2012 begannen die Restaurierungsarbeiten mit kleineren Ergänzungen, und durch die Restaurierungsarbeiten von zunehmender Bedeutung wurde die ehemalige Ruine immer spektakulärer. Die Arbeiten erfolgten unter der Leitung des Archäologen, des Architekten und des Steinrestaurators. Die einzelnen Arbeiten liefen kontinuierlich aufeinander bauend, und der Fortschritt der Arbeiten wurde durch Professionalität bestimmt. Die kontinuierliche, aneinander bauenden Konservierungsarbeiten führten zu aus professioneller Hinsicht glaubwürdigen Ergebnissen und resultierte in einem spektakulären Ruinenschutz. In der Burg gibt es noch einiges zu tun, da ihre bestimmte Teile noch in Trümmern liegen. Bei diesen Teilen wird der neue denkmalpflegerische Ansatz darüber entscheiden, wie es weitergeht. 25

István Ringer: Die Festung von Sátoraljaújhely

Die Abhandlung beschreibt die früheren touristischen Ideen und Initiativen im Zusammenhang mit den Ruinen im Hinblick auf eine zeitgenössische architektonische Lösung, die darauf abzielt, die Ruinen zu präsentieren, die im Zuge der laufenden archäologischen Ausgrabung der Burg Sátoraljaújhely zutage getreten sind, die Geschichte der Burg, die sich aus schriftlichen Quellen rekonstruieren lässt, und die wichtigsten Beobachtungen aus den archäologischen Ausgrabungen, die seit über anderthalb Jahrzehnten andauern. Die Burg, die in den 1260er Jahren als Teil des königlichen

Waldguts Pataki aus der Árpád-Ära erbaut wurde, bis zum Ende des 14. Jahrhunderts Besitz der Königin und nach ihrer Schenkung Besitz der Familien Perényi und Pálóc war, wurde Mitte des 16. Jahrhunderts unter unbekannten Umständen zerstört. Durch die jahrhundertelange Erosion nach der Zerstörung verfügte die Ruine zu Beginn des 20. Jahrhunderts über keine Überreste mehr über die Oberfläche. Der Burgberg spielte auch eine Rolle bei den tourismusorientierten Entwicklungen, die als mögliche Garantie für die Erholung der durch die Trianon-Entscheidung betroffenen Stadt Sátoraljaújhely war. Damals fanden auch Ausgrabungen in der Gegend statt, diese wurden allerdings nach kurzer Zeit wieder eingestellt, und in den Jahrzehnten nach dem Zweiten Weltkrieg verschwand die Erinnerung der Burg fast vollständig aus dem kollektiven Bewusstsein. Bei der historischen Erforschung der Burg von Újhely leistete Mihály Détszy unschätzbare Beiträge, indem er die Geschichte der Besitzverhältnisse der Burg durch die Analyse und Vermittlung der verfügbaren Quellen zusammenfasste. Die plangemäßen archäologischen Untersuchungen des Denkmals laufen seit 2008, und bis heute sind etwa 45% des Burgbergs von den Ausgrabungsarbeiten betroffen. Die bisher durchgeführten Forschungen brachten die Überreste eines dreieckigen und eines rechteckigen Turms im nordwestlichen Drittel der Burg, eine Zisterne und bedeutende Abschnitte der Umfassungsmauer, die entlang des Randes des Plateaus verläuft, ans Licht, während im südöstlichen Teil ein trockener Graben, der das Plateau in zwei Teile teilt, ein als Wohngebäude identifizierter Gebäudekomplex, teilweise mit Keller, und die andere Zisterne entdeckt wurden. Die detailliertere bauhistorische Bewertung des Gebäudes können wir zwar erst nach der vollständigen Ausgrabung durchführen, aber auf Grundlage der bisherigen Forschungsergebnisse können wir zwei bedeutende Bauphasen in der Geschichte der Burg berücksichtigen. Die erste Periode ist die Zeit des Waldgutschlosses aus der Árpád-Ära, die zweite ist das letzte Drittel des 15. Jahrhunderts – die Epoche des Pálóc-Besitzums, die auch bedeutende Steinschnitzereien prägen.

Teilweise dank der Ergebnisse archäologischer Ausgrabungen ist Burgberg zu einem Zielgebiet der aktiven touristischen Entwicklung in Sátoraljaújhely geworden. Als Ergebnis eines in mehreren Phasen durchgeführten touristischen Projekts wurden die bisher ausgegrabenen Ruinen erhalten, die Infrastruktur zur Unterstützung der Ausgrabungen geschaffen und die Bedürfnisse des stetig wachsenden Touristenverkehrs durch eine Reihe von Entwicklungen erfüllt. Das markanteste Element des Letztgenannten ist die Aussichtsplattform mit Stahlkonstruktion über einem Teil der Ruinen, von der aus man nicht nur das Panorama Burgbergs aus erkunden, sondern auch einen Blick auf das Ruinengebiet genießen kann. Die zeitgenössische architektonische Lösung hat sowohl in Fachkreisen als auch in Laienkreisen heftige Debatten ausgelöst, doch das Experiment, das als eine Art Antithese zu den heutigen Burgrekonstruktionen gesehen werden kann, ist gleichzeitig ein beliebtes Touristenziel. Die Reversibilität des Gebäudes bietet die Möglichkeit, die Präsentation der Burgruine nach der vollständigen Erkundung neu zu überdenken, sogar nach anderen architektonischen und touristischen Konzepten. 39

Tamás Albert – István Ringer: Denkmalpflegerische Arbeiten an dem Burgberg von Sátoraljaújhely

Teilweise dank der Ergebnisse archäologischer Ausgrabungen ist Burgberg zu einem Zielgebiet der aktiven touristischen Entwicklung in Sátoraljaújhely geworden. Als Ergebnis eines in mehreren Phasen durchgeführten touristischen Projekts wurden die bisher ausgegrabenen Ruinen erhalten, die Infrastruktur zur Unterstützung der Ausgrabungen geschaffen und die Bedürfnisse des stetig wachsenden Touristenverkehrs durch eine Reihe von Entwicklungen erfüllt. Das markanteste Element des Letztgenannten ist die Aussichtsplattform mit Stahlkonstruktion über einem Teil der Ruinen, von der aus man nicht nur das Panorama Burgbergs aus erkunden, sondern auch einen Blick auf das Ruinengebiet genießen kann. Die zeitgenössische architektonische Lösung hat sowohl in Fachkreisen als auch in Laienkreisen heftige Debatten ausgelöst, doch das Experiment, das als eine Art Antithese zu den heutigen Burgrekonstruktionen gesehen werden kann, ist gleichzeitig ein beliebtes Touristenziel. Die Reversibilität des Gebäudes bietet die Möglichkeit, die Präsentation der Burgruine nach der vollständigen Erkundung neu zu überdenken, sogar nach anderen architektonischen und touristischen Konzepten. Die Abhandlung gibt einen kurzen Überblick über die Motiven für die Konservierung der ausgegrabenen Überreste der Burg. 52

György Bartos – Hella Mag: Die Geschichte der Burg von Siklós

Die Burg, die von der Familie Siklósi der Sippe Kán auf einem Felsvorsprung in der Ebene von Süd-Baranya erbaut wurde, erscheint erstmals 1294 in schriftlichen Quellen. Sigismund von Luxemburg schenkte sie 1395 Miklós Garai, dessen Nachkommen die Festung bis 1481 als einen ihrer Wohnsitze nutzten. Danach wurde sie ab 1508 zum Besitz von Imre Perényi und anschließend von dessen Sohn Péter. 1543 wurde sie von den Osmanen erobert. Es wurde 1686 befreit und gelangte bald in den

Besitz der Familie Batthyány, welche sie bis 1873 besaß. Danach wurde sie zum Besitz der Familie Benyovszky und später vom Staat erworben.

Die Restaurierung begann 1955, die Ausgrabungen und Mauerforschungen begannen in den 1960er Jahren unter der Leitung von László Papp, Ilona Czeglédy und András Gergelyffy. Ab 2004 begannen groß angelegte Mauerforschungen und Teilausgrabungen, zuerst im Burghof und im Ostflügel, dann in der Kapelle und schließlich an den anderen Fassaden. Forscher: György Bartos, Juan Cabello, Norbert Jankovics, Agnes Héczey-Markó, Renáta Kupovics. Infolgedessen ist bekannt, dass die frühesten Details der Burg im Südfügel zu finden sind und die reguläre Festung mit einem zentralen Innenhof in der Ára der Garais in mehreren Etappen errichtet wurde. Derzeit wurde der, aus seinen Fragmenten rekonstruierte, südliche, geschlossene Balkon errichtet, wie auch die Kapelle beim Treffpunkt des östlichen und des südlichen Flügels. Das gewölbte Heiligtum ist schon Imre Perényi zuzuschreiben, der auch die Palastflügel mit Renaissance-Öffnungsrahmen wiederaufbauen ließ. Der äußere Wall und die Barbakane wurden in mehreren Abschnitten aufgebaut. Das heutige zweite Stockwerk und die gesamte Fassade des Burggebäudes sowie der Verschluss der äußeren Mauern sind mehreren Baumaßnahmen im 18. und 19. Jahrhundert zu verdanken. 57

Judit Kaló: Restaurierungsarbeiten an der Burg von Siklós

Die Restaurierung der Burg erfolgte in mehreren Etappen bis in die 1970er Jahre. Das hier ansässige Tenkes Hotel und Restaurant wurde Anfang der 1990er Jahre geschlossen, daher beauftragte die für die Vermögensverwaltung zuständige Stadtverwaltung 1996 das damalige Staatliche Denkmalrenovierungs- und Restaurierungszentrum mit der Ausarbeitung eines komplexen Planungs- und Forschungsprogramms. Im Jahr 2004 wurde ein Nutzungsprogrammplan, dann ein Genehmigungs- und Ausführungsplan erstellt, grundsätzlich für Hotel- und Burgtheaterfunktionen, während die Südfügel und die Ostflügel inkl. der Kapelle weiterhin als Museen und Ausstellungsräume dienen sollten. Darauf folgend wurde bis 2015 eine umfassende Restaurierung in drei Phasen durchgeführt. Ihre wichtige Elemente waren die Rekonstruktion der Fassade und der Innenräume des Obergeschosses des Ostflügels aus der Perényi-Ára, der Wiederaufbau der Renaissance-Loggia in der südöstlichen Ecke des Innenhofs, die Restaurierung der Terrassen, der Mauergänge und der Kapelle einschließlich der Schaffung eines neuen Transportsystems sowie der Bau eines (inzwischen geschlossenen) Besucherzentrums vor dem Eingang der Burg. 63

István Feld: Die Baugeschichte der Burg von Solymár

Die Familie Lackfi errichtete vor 1390 eine Festung auf einem Hügel am südlichen Rand eines weiten Tals zwischen den Budaer Bergen und dem Pilis-Gebirge – als einzige private Burg des späten Mittelalters. Vom Ende des 14. Jahrhunderts bis zum Tod des Königs Sigismund von Luxemburg war die Burg ein königliches Gut, dann wurde zum Besitz der Familie Rozgonyi, und zwischen 1453 und 1482 gehörte die Burg der Familie Garai. Sie gehörte zunächst János Corvin und anschließend Balázs Ráskay, von dem 1496 Wladyslaw II. erwarb. Ludwig II. schenkte sie 1526 Pál Bakics, 1531 schenkte sie Ferdinand von Habsburg der Stadt Buda. Die Osmanen eroberten sie nicht, ihre Ruinen wurden von den neu angesiedelten Dorfbewohnern im 18. Jahrhundert abgerissen, sie entfernten oft sogar die Grundmauern. Im Jahr 1875 waren die Überreste der Mauern nicht mehr sichtbar. Die Ausgrabungen wurden zwischen 1929 und 1934 von dem Amateurarchäologen Arisztid Valkó begonnen, dann zwischen 1972 und 1977 von Károly Kozák und István Feld fortgesetzt, und letzterer leitete die Ausgrabungen zwischen 2001 und 2013, die fast das gesamte Gelände der Burg umfassten. Die Burg aus dem 14. Jahrhundert bestand aus einem ovalen Mauerring mit einem Palastgebäude in ihrem nördlichen Teil. Letzteres sollte Mitte des 15. Jahrhunderts um einen zweistöckigen Flügel mit einem tiefen Keller erweitert werden, doch diese Arbeiten wurden unterbrochen. Während des Besitztums von Ludwig II. wurde der Palast mit Renaissance-Öffnungsrahmen wiederaufgebaut, die von den Steinhauern erzeugt wurden, die auch im nahegelegenen königlichen Herrenhaus Nyék arbeiteten. Gleichzeitig wurde im Osten ein freistehender quadratischer Turm und im Westen eine nach innen offene Schutzanlage errichtet. Die Mauer, die den östlichen Teil der Burg umschließt, wurde vermutlich nach 1526 aufgebaut. Derzeit wurde vermutlich auch das Burgtor versetzt. 74

Gábor Szalay: Restaurierung des Ruinengebiets der mittelalterlichen Burg von Solymár, 2005–2012

Der Burgberg erhebt sich am Rande der Großgemeinde Solymár, das 15 km nordwestlich von Budapest im Komitat Pest liegt. Dort fanden die ersten Ausgrabungen zwischen 1929 und 1943, und dann wieder ab 1972 statt. Der Ausbau des von Touristen besuchten Ruinengebiets wurde 2006 von der Gemeinde Solymar im Rahmen der SAPARD-Ausschreibung begonnen, welche parallel zum Beitritt zur Europäischen Union ausgeschrieben wurde. Die Abhandlung beschreibt detailliert die

Planungsvorgeschichte und die Entwicklung des endgültigen Programms. Die wichtigsten gestalterischen Überlegungen hinsichtlich der Nutzung der verbliebenen und ausgegrabenen Ruinen sowie der zu ersetzenden und nachzubildenden Elemente waren folgende: 1 Teilweise Erneuerung der äußeren Burgmauern; 2 Wiederaufbau des alten Turms als Wachturm; 3 Umgestaltung des Burghellers zu einem Ausstellungsraum mit Nachbildungen der Öffnungsrahmen, die aus bei den Ausgrabungen gefundenen Steinfragmenten rekonstruiert wurden; 4 Ersatz des Tors und des Burgbrunnens als funktionale Elemente.

Der Artikel präsentiert die Ausgrabung und die etappenweise Restaurierung des zweistöckigen Kellers unterhalb des Hofniveaus, stellt die Rolle der zugehörigen Künste bei der Rekonstruktion des Brunnens dar, detailliert die Schwierigkeiten, welche im Zuge der Restaurierung auftraten, die Interpretation der ausgegrabenen Wände und den Ablauf der Errichtung. Es enthält Vorschläge für zukünftige Aufgaben, wie etwa den noch notwendigen umfassenden Wiederaufbau der Burgmauer im Bereich der Festung, die Fertigstellung der archäologischen Ausgrabung im tiefen Keller und die damit verbundenen Restaurierungsarbeiten. Das vollständige Beendigung des Projekts erfolgte 2006, doch die teilweise Ausgrabung des tiefen Kellers und die Restaurierung der umliegenden Mauern dauerten bis 2012. 81

Juan Cabello: Der Bestandsschutz der Burg von Vámosatya aus der Sicht des Forschers

Im historischen Komitat Bereg, an der Grenze zwischen Vámosatya und Gelénes, auf der Halbinsel, die vom ehemaligen Fluss Csaronda begrenzt wird, erbaute Mihály Büdy seine Burg zwischen 1539 und 1547. Im Herbst 1564, während der Nordostburgkriege, belagerten und zerstörten die Soldaten von Johann Sigismund – mit der Führung von István Báthory, dem späteren polnischen König – die Burg, und sie wurde nicht wieder aufgebaut. Im Jahr 1579 wurde es in einer königlichen Urkunde, die die Güter der Familie Büdy zusammenfasste, als Burgruine aufgeführt.

Die auf einem feuchten, sumpfigen Gebiet errichtete Burg ist von einem doppelten Graben und einem System von Befestigungsanlagen umgeben. Die archäologischen Erkundungen beschränkten sich bisher auf den Bereich der inneren Burg, die einen quadratischen Grundriss aufweist und aus Bruchstein und Ziegeln erbaut wurde – mit Wohnflügeln, die aus einem Kellergeschoss und einem Erdgeschoss sowie einer Küche und einer Zisterne bestehen. Der früheste Eingang der Burg wurde in der südöstlichen Burgmauer ausgestaltet. Lediglich das Untergeschoss der Wohnflügel ist erhalten geblieben, während die meisten Mauern des Erdgeschosses während der Belagerung einstürzten – die restlichen Mauern wurden schließlich von der lokalen Bevölkerung weggetragen. 1563 wurde der Eingang der Burg durch den vorne gebauten zweistöckigen Turm verstärkt. Im Jahr 1563 wurde jedoch nicht nur der Torturm errichtet, sondern es wurden auch drei halbkreisförmige Rondelle – aus Holz und Erde – vor den Ecken der inneren Burg aufgestellt, die durch einen Palisadenzaun ähnlicher Bauart miteinander verbunden waren.

Im Jahr 2022 konnten die Arbeiten zur Erhaltung des Zustands der verkleideten Wände beginnen, doch in zwei oder drei Tagen wurde deutlich, dass das Wissen und Einfühlungsvermögen des Bauunternehmers und seiner Mitarbeiter (mit ein, zwei Ausnahmen) nicht ausreichten, um die Aufgabe fachgerecht zu erledigen. Die Bilder der Abhandlung veranschaulichen gut die Ergebnisse. Die Konservierungsarbeiten wurden mit der Landschaftsgestaltung beendet, die zu einem anderen Zeitpunkt als geplant und ohne archäologische Aufsicht durchgeführt wurde. Das Ergebnis ließ nicht lange auf sich warten: Der Hang war rot gefärbt von den zerrissenen und „sorgfältig“ verstreuten Überresten der ehemaligen Palisade. Während unseres Besuchs dort sammelten wir Funde auf der neuen Feldebene – die man kaum als unbedeutend bezeichnen kann – (unter anderen glasierte, datierte Ofenziegel und Ofenherdfragmente sowie eine Gewehrkugel mit Bart). 91

Miklós Gerák: Bestandschutz in der Praktik: Die Geschichte des Bestandschutzes der Büdy-Burg in Vámosatya (2006–2022)

Bezüglich des Bestandsschutzes unserer Burgen befinden sich unsere Burgruinen in der am stärksten benachteiligten Position. Seit 1990 wurden mehrere unserer Burgdenkmäler renoviert, darunter befinden sich jedoch nur wenige Burgruinen. Der Betrieb und die Instandhaltung von Denkmälern erfordern Materialien, spezielle Kenntnisse und Vorbereitung und sind daher äußerst kostspielig. Kleinere Kommunalverwaltungen sind nicht in der Lage, dies selbst zu erwirtschaften, und im Falle der meisten unserer Burgruinen sind solche Kommunalverwaltungen für die Instandhaltung der Ruinen zuständig, für die selbst die Instandhaltungs- und Konservierungsmaßnahmen, die als Mindestprogramm erscheinen und ein sofortiges Eingreifen erfordern, eine große Belastung darstellen. Sie haben fast ausschließlich über das zentrale Unterstützungssystem Zugriff auf diese Ressource. Die Situation wird jedoch durch die Komplexität und Vielschichtigkeit der rechtlichen Rahmenbedingungen sowie den begrenzten Anwendungsbereich des nationalen Vergabesystems erschwert.

Trotz alledem begann das Dorf Vámosatya im Jahr 2005 entschlossen mit der langwierigen Erforschung und Präsentation der Ruinen von Schloss Büdy, die sich am Rande des Dorfes befinden und in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts „wiederentdeckt“ wurden. Auf der Suche nach Partnern für die Erstellung der Anhänge zum Antrag nahmen sie 2005 Kontakt mit dem Archäologen Juan Cabello auf – später schlossen sich die Archäologin Renáta Szabó und Tibor Gál an – sowie dem Architekten Miklós Gerák. Die gemeinsame Arbeit dauerte, mit kleineren Unterbrechungen, bis zum Abschluss der Konservierungsarbeiten im Jahr 2022. Während dieser Zeit konnten dank unserer eigenen und erfolgreichen Mittelbeschaffung Details der Überreste der inneren Burgmauern freigelegt werden, auf die jedoch nicht sofort Konservierungsarbeiten folgen konnten. Obwohl mehrere Programmpläne, Erhaltungs- und Denkmalschutzpläne erstellt wurden, standen die bewilligten Mittel aufgrund verschiedener administrativer und wirtschaftlicher Gegebenheiten erst im Jahr 2022 zur Verfügung. Dann könnten die lang ersehnten Bauarbeiten beginnen.

Bei der Erstellung der endgültigen Erhaltungspläne wurden die knappen Ressourcen sowie die Gegebenheiten des Betriebs und der Nachhaltigkeit berücksichtigt. Das Ziel bestand im Wesentlichen darin, die Überreste der ausgegrabenen inneren Burg unter Berücksichtigung der Grenzen archäologischer Forschung zu erhalten. Darüber hinaus war es von besonderer Bedeutung, den zukünftigen Besuchern der Burg einen verständlichen Burggrundriss zu präsentieren, der ihnen einen Eindruck von der früheren Ausdehnung und dem Eingang der Burg vermittelt. Dies wurde durch die technische Gestaltung des äußeren und inneren Geländes sowie die bauliche Instandsetzung der dicken Burgmauern ermöglicht. Bei den Ausgrabungen wurden einzelne Details (Schießscharten, Öffnungen) freigelegt, ergänzt und rekonstruiert, die auch aus konservatorischer Sicht wichtig waren, da sie nur durch ihre Ergänzung dauerhaft erhalten werden konnten.

Die Bauarbeiten erfolgten unter ständiger Beobachtung durch Forscher und unter Bauleitung, wie vom Auftragnehmer gefordert. Der Auftragnehmer hätte die notwendigen Reinigungsarbeiten unter der Aufsicht des Forschers durchführen sollen, und die Konservierungsarbeiten, einschließlich detaillierter Rekonstruktionen, hätten gemäß den Tagebucheinträgen des Designers durchgeführt werden müssen, was nicht immer nach Plan und Erwartung gelang. Die Anwesenheit von Forschern und Architekten ist vergebens; was nicht funktioniert, funktioniert eben nicht! Doch trotz allem wurde die grundlegendste Absicht des Erbauers dennoch verwirklicht. ... und darüber ist man sehr erfreut! 98